

MEŠA SELIMOVIC

OSTRVO

PROGONSTVO

Kuća je na kraju punte, u rijetkoj borovoj žumi, na ostrvu. Sasvim blizu groblja, daleko od malog ribarskog naselja. Tu, nadomak mora, blje-Štavog ljeti, tmurnog i sivog zimi, žive njih dvoje, godinama, suviše dug niz godina, mogli su i da zaborave sve što je bilo, jer je bilo davno, ali nisu zaboravili, osuđeni na sjećanje.

Njegovo je: mreža, čamac, ribe, govori, tuga i bijes, lutanje po ostrvu.

Njeno je: kuhanje, čišćenje, cvijeće, kokoši, klavir o kojem sanja, trpljenje i sjetno sjećanje.

On mrzi svoje ribe, i kaže: sutra ćemo kokoš za ručak. Ona je razumnija, kaže: radije ribu.

On odlazi čamcem, daleko od ostrva, na pu-činu, osjeća se usamljen i slobodan, ili u šumu, u tamu, u noć, voli kad je nevrijeme, vjetar i talasi, i drži neodržane govore, baca u vjetar poneku riječ,

5

uzvik, neku krnju rečenicu, i više osjeća nego što kaže.

Ona večeras dma špansku frizuru i okrugle minduše, prije trideset i pet godina s tom frizu-rom i tim mindušama svirala je Šopenovu mazur-ku na jednoj dobrotvornoj zabavi, načelnik je bio oduševljen, pogladio je po obrazu, svirala je tu mazurku često, na mnogim priredbama, o svim državnim praznicima, pred svim uglednijim ljudima u gradu. Zato je voljela da oživljava ta lijepa sjećanja na vrijeme kad je snažno doživljavala život. Zato jedva čeka da on ode na more ili u selo, sjed-ne na rub hoklice, i po ivici kuhinjskog stola pre-bire odrvenjelim prstima, zamišljajući tastaturu i zvuk klavira, i ugledne goste što je slušaju, njiše se sablasno po ritmu muzike iz snova, sasvim la-gano, zatvorenih očiju, očekujući onaj daleki plje-sak kao smisao koji ne gubi značaj ni poslije toliko godina, i zamišljajući mnoge poglede uprte u nju s divljenjem. Toliko je lijepo ©a joj se plače.

O, šta je ona mogla da budel

O, šta je on mogao da bude!

TJsud im nije dao, spriječio ih je život.

Daleko preko mora isvijetli grad hiljadama sijalica u noći.

Oni sjede odvojeni, gledajući grad.

Cvrčak cvrči pod kamenom, glasi se ćuk u maslinjaku pod brdom.

On mrzi njenu špansku frizuru, zalizanu, s bi-jelim korijenom izrasle kose, lud je od bijesa kad

6

je vidi. Naročito neposredno nakon svojih govora, poslije se primiri.

Cesto su vodili isti razgovor, i dobro je što su mogli išta da govore.

— Užasna ti je frizura — kaže on mirno, po-tiskujući bijes, odlažući ga: šteta da se razgovor odmah prekine, bolje da se dešava i nešto nepri-jatno nego ništa.

— Lijepo mi stoji — odgovara ona strpljivo. I misli tako. Nikad ne prasne, draže joj je da bude mučenica.

— Izgledaš kao čudo.

— Oči su ti ružne. I misli. Pa ne vidiš ništa lijepo.

— Ostarila si. Farbaš kosu da se ne vidi koliko si posijedila.

— Sve žene farbaju kosu.

— Ne sve. Samo one koje žele nešto da sakri-ju. Ti hoćeš da sakriješ starost.

— Zbog tebe sam se ofarbala. Da budem ista kao onda.

— Ništa ne može biti isto.

— Svirala sam Šopena, gledao si me, slušao, kao i ostali. Bio si oduševljen. Svi su bili odušev-ljeni. I

sad vidim kako im oči sjaje.

- Ne sjaje više.
- Još sjaje, ništa se nije promijenilo.
- Pomrli su, gotovo svi.
- Sve je sačuvano u mome sjećanju.
- Voliš fantome?

7

- Ne volim fantome. Volim ono što je bilo.
- Promijeni frizuru!
- Zašto, dragi?
- Ne zovi me dragi.
- Zašto, dragi?
- Stavi običnu frizuru!
- Večeras je ravno trideset pet godina od onog koncerta.
- Zar se ne možeš podsjetiti nečim drugim?
- To mi je jedino ostalo.
- Ništa ti nije ostalo.
- Hoćeš li vina, dragi?
- Neću vino.
- Malo će te razgaliti.
- Neću da me išta razgaljuje. Hoću da mi bude teško.
- Imamo pun demižon. Crnog. Dala sam jednu staru haljinu.
- Strašno izgledaš. Nikad nisi dobro svirala.
- Ne budi zao. Imala sam strasti.
- Prevario sam se u tebi.
- I ja sam u tebi, dragi.
- Sve sam napustio radi tebe.
- Ti si napustio ono što si želio, ja ono što sam imala.
- Htjela si ovu glupu kuću.
- Htjeli smo, dragi.
- Sad nemamo kud. Vezani smo kao za grobnicu.

8

- Gledamo grad. Svako veče.
- Mogao sam da budem političar u gradu, da nije bilo tebe.
- Nisi mogao da budeš političar, suviše si impulsivan.
- Dobar sam govornik.
- Samo si jednom govorio u vijeću. Rekao si tri riječi.
- Ništa nećeš da mi priznaš.
- A šta ti meni priznaješ?
- Skučila si me, uništila. Rastavićemo se.
- Kako ti odlučiš, dragi.
- Djecu ti ne dam.
- Djeca su moja.
- Neka sama odluče.
- Jesu li djeca dobro, dragi?
- Dobro su.
- Jesu li unuci dobro?
- Unuci su dobro. Narasli su. Idu u školu.
- Dobro uče.

- Veselo je s djecom.
- Zašto nisi htjela sa rnom u grad, draga?
- Bila sam bolesna, dragi. Znaš kako me ste-zalo u grudima. A mučila me i žuč.
- Sjećam se.
- Nije trebalo ni ti da ideš.
- Možda imaš pravo.
- Drugi put te neću pustiti.
- Zašto oni ne vole kad mi dođemo?
- Kad ja dođem, oni vole.

9

- Prošle godine si se brzo vratila. Kao ja sad. Pobjegla si.
- Gledaju ravnodušno. Gledaju ljutito. Nema-ju inješta, kažu. Nemaju vremena, kažu.
- Dobro vam je tamo na ostrvu, kažu.
- Veseli su kad polazimo ovamo.
- Zašto su takvi?
- Sva su djeca takva.
- Nisu sva. Oni liče na tebe. Zato su takvi.
- Zar sam ja bezdušna?
- Kako možeš reći da su djeca bezdušna? — Ja to nisam rekla.
- Oni su sebični. Kao i ti.
- Kao i ti.
- Kao i mi.
- Kao i svako.
- Ja nisam sebičan.
- Nisi, dragi.
- Nisi ni ti.
- Nisam, dragi.
- Stavi španske minduše. Sviraj malo Šopena.
- Ne, dragi. Hoćeš da se ljutiš, da me još više mrziš.
- Neću večeras.
- Zašto nećeš večeras?
- Zbog djece.
- Potrebni smo jedno drugome. Nas dvoje. Nikoga nemamo.
- Ni sebe nemamo.

10

- Mislićemo da imamo.
- Treba tako da mislimo.
- I jeste tako.
- Naravno da jest.
- I djeca su nam dobra.
- Možda nisu dobra, ali nas vole.
- Vole nas, samo nemaju vremena.
- Ni mjesta. Usko je. Sve je uže.
- Sve je bliže.
- Bojiš li se groblja? Suviše je blizu nas. *— Bojim se. A ti?
- I ja se bojim.
- Cega?
- Groblja, smrti, starosti, života.
- Hoćeš li vina, dragi?
- Neću. Neka me boli. Kad pijem, zabora-vim, pa me ne boli.
- I treba da zaboraviš.
- Ne treba da zaboravim. Neću da zabora-vim. Ako zaboravim, pomiriću se. A ja neću da se mirim. Hoću da bude ono što želim.
- Želiš da budeš sam, dragi.

— To je moja stvar.
— Ali ja ne želim da umrem, dragi.
— Znam. Niko ne želi.
— Zašto si tako zao, dragi?
— Zato što mi je teško.
— Onda će ti biti još teže.
— Otići ću odavde.

//

— Kuda ćeš otići?
— Kud bilo. U svijet.
— Hoćeš li vina, dragi?
— Daj!

Pio je i ćutao, gledao svjetla u gradu, ga-sila su se postepeno, kao i on, nisu se sva uga-sila, kao ni u njemu: držala ga je nada da će mu jednom biti bolje-.

Samo da ostane sam, bez obaveza, bez okova, bez prikovanosti za ovu stijenu i za ovu tugu što ga pritiskuje. On nije maslina što se cijelog ži-vota ne makne s mjesta na koje je sudbinom osu-đena, već čovjek koji nigdje ne smdje da pusti korijenjfc.

Ujutro je otišao po ribe preko noći uhvaćene u vrše, i vratio se s obale, nije smio na nemirno more, pošao je u selo da upita iskusnije mještane kakvo će vrijeme biti danas i sutra.

Nije ga bilo u sobi, u krevetu, kad je ustala. Nije svratila u kuhinju, ostavljala je sebi makar malo nade.

Gdje je? Je li na moru? Odnio je vesla.

More je nemirno, udara o stijene, razbija se u snažne mlazeve i milione kapljica. Razbiće i nje-ga, raskrojiće ga pobjesnjava voda kao čekićem i makazama, ostaće zgnječena i isječena na šiljatom kamenju, more će ga upiti u sebe jednim srkljajem, ribe će ga pojesti, nikad više ni on ni ona neće jesti ribe.

Pošla je uz obalu, jaki talasi su je prskali.

12

Gdje si, dragi?

Gdje si?

Trčala je obalom: gdje si?

Nigdje ga nema: ima nade.

Došla je do vrha punte: talasi, nevjeme, po-ludjela voda, niko se iz ove paklene sile ne bi mo-gao izvući. Kako bi se mogao spasti?

Gdje si? — više piskavo, gušeći se od uzbu-đenja.

Žurila je kroz šumu: možda je tu.

Gdje si?

Nigdje ga nema.

Lijep bi mu sprovod priredila, makar i bez njega, ako joj ga more ne bi vratilo. Dva popa bi dovela da <mu čitaju opijelo, najljepši vijenac od vještačkog cvijeća kupila bi da se baci na pučanu, i svaki dan bi donosila struk poljskog cvijeća, sje-ćanje na vrlog pokojnika. Sve dok ne bi prešla djeci. A možda bi sama iznajmila mali stan, živjela bi od njegove penzije, ovo bi prodala...

Izvadila je iz dubokog džepa stari molitvenik, sav iskrzan, požutjelih listova, dudno pisan, ali se ona vremenom naviknula, a vadila ga je samo u izuzetnim prilikama, i pobožno pročitala:

Bog ljubav jest, i ko pribiva u ljubavi, u Bogu pribiva, i Bog u njemu.

13

A kad je vidjela Ivanove duge noge na klupi u kuhinji, ponizno je pognula glavu i rekla po-korno: »Hvala bogu!«

I pošla da pusti kokoši iz kokošinca iza ljet-ne kuhinje.

14

ODUŠEVLJENJE

Jara, ljeto, praznina.

Dosada mili dvorištem, kao stara mačka, bez-voljno puzi po svim kutovima, vonja zamorom.

Debeli polivinilski listovi cvijeća zrače tamno-zelenom ravnodušnošću.

Mačka grije svoje blagoslovljene trbuhe (mačak ih je blagoslovio) na vrelim pločama.
S vrole murve padaju s pljeskom velike zgru-dane kapi krvi.
Žena sjedi na kamenoj klupi, nagnula je ru-žičasti razdjeljak nad knjigom, nad lijepim pričama o ljubavi, naočari su joj pali u krilo, spava.
Prozori, zaslijepljeni suncem, žmirkaju na pu-činu, osuđeni na dosadu vječno iste slike koju gledaju.
Ukopani nevidljivim nogama u kamen, borovi miruju, klonuli od nepokretnosti.

15

Cikade uzalud dižu ciktavu uzbunu.
Usred uvale stoji nepomična barka, u njoj ne-što slično čovjeku, mrtvo, ubijeno vrelinom.
Magarci u selu ne njaču, djeca ne viču, žene se ne svađaju.
Na pučini samo ljutit odsjaj, u vazduhu tro-me vrole struje, na nebu olovna pustoš.
Još samo mali napor sunca, samo za stepen viši napon, i sve će iz tromog sna preći u smrt, kokoši će se ukočiti s kljunom zabodenim u ka-men, mačka će prestati da diže mijeh svoga tr-buha, naglo će se prekinuti cika cvrčaka, žena će prestati da pukće bezubim ustima.
Samo još malo, samo malo više mrtvila i praz-nine.
On stoji mlitavo oslonjen na ogradu, zagle-dan u grad nevidljiv od jare.

Ružna slika.

Mučna je već i ova umrtvljena stišanost.
Pakosno i bez volje, tromo kružeći očima bez snage, čekao je i želio da se nešto desd, da udari grom, da se sruši krov, da neko umre od straha.

Pala je saksija s tuberozom.

Žena se trgla:

- Šta se desilo?
- Ništa.
- Uplašila sam se.
- Cega?
- Cula sam neki udar.
- Sanjala si.

16

__Nisam ni spavala. Mislila sam o knjizi. Divna je.

- Spavala si.
- Samo sam sklopila oči. Tako bolje razmislijam.
- Hrkala si.
- Ne, nije istina.

__Bio sam dole pored mora. Odozdo se čulo.

— Pretjeruješ, dragi.

__Razbila se saksija s tuberozom.

— Neka je. Ne smeta.

Pokvarila mu je zadovoljstvo. Kako je moguće da joj je svejedno?

- Mislio sam da voliš taj cvijet.
- Nikad ga nisam naročito voljela.
- Čudno. Zašto si ga onda toliko zalivala?
- Učinio si to iz pakosti, je li, dragi?
- Zašto bih učinio iz pakosti?
- Zato što ti je dosadno.
- Tačno. Dosadno mi je.
- Zašto nešto ne radiš?
- Nemam šta da radim. Šta mogu da radim što bi imalo nekog smisla?
- Šta bilo.
- Da dubim na glavi?
- Ljudi dube i na glavi.
- Molim te, pa to je glupo.

— Zašto ne čitaš? Uzmi od Ružića neku knjigu,
— Neću.
— Idi na more, okupaj se.

2 Ostrvo

17

— Neću.
— Da skuham kafu?
— Osušice se korijenje tuberoze. Bila bi šteta. Lijepa je, kao somot. Uvijek si voljela tu boju. Zašto sad kažeš da ne voliš?

Ustala je uzdahnuvši, umorna od njegovih pa-kosnih riječi,-i sagla se da pokupi pjeskovitu zem-lju i leš dragog évijeta nemoćno ispružen <na vreloj ploči kaldrme.

Ipak mu je žao: sagnuo se da pomogne.

— Bilo je slučajno, nisam htio.

— Ne mari.

— Donijeću drugu saksiju.

— Ti sd mali zločesti dječak. Sad se kaješ. Eto, sve je pokvarila. Uvijek sve pokvari svojim nemogućim načinom, svojom šiparičkom in-fantilnošću, strašnom u bezubim ustima. Zašto ne ćuti, zašto ne zatrese glavom, tobože prijeteći, za-što ne kaže samo kratko, jednostavnu riječ, to bi bilo dovoljno.

Osjetio je okus bakra na nepcu, mučninu u stomaku, težinu u srcu: krhki pupoljak dobrote, nejak i tanušan, naglo je uvenuio ne pokazavši ni-jednu svoju laticu.

I njena raznježenost se smežurala, povukla, kao puž, neprihvaćena i povrijeđena. Opet je prihvatila svoje trpeljivo pristajanje, svoje dobrovoljno mu-čeništvo. A znala je i da je pokvarila njegovu dob-ru volju, ali nije mogla da se uzdrži od tih izliva nježnosti. Sad je željela da sve popravi:

18

— Neka, dragi, ja ću donijeti saksiju.

On je već zaboravio na svoju riječ, ali sad nije htio da popusti:

— Ne! Rekao sam, i donijeću!

Htio je da bude uvrijeđen i nesrećan. I bio je.

Donio je vazu iz šupe, a onda otišao do mora.

Stao je u mrtvu vodu.

Lijeno je mislio: more — staza bez prepreka, put bez granica, majka širine, otac slobodnog lu-tanja.

Otići će morem u nepoznato. Jednom.

Ostaviće ovu vrelu kamenu laticu na kojoj

i gušter izdiše,

i ovu sprženu tvrdu travu bez sokova, oko

koje se samo guje uvijaju,

i ovu ružnu kuću u kojoj radost zamire,

i ovaj mrtvi kraj u kojem plemenitosti nema, ni ljubavi, ni želje čak.

Neću da se pretvorim u suri kamen.

Zagazio je u pličak, i zastao, obuhvaćen morem do članaka.

Otići ću jednom.

Kuda?

Ma kuda.

Kada?

Nikada.

Čim đavo preciznosti došapne vrlo određena pitanja, maštanje prestaje. Ostaje ituga.

Ostaje život oko nas.

2«

19

Nevrijeme se spremalo negdje u daljinama, u visinama, u dubinama, šteta bi bila ako zaobiđe otok, neka samo popusti omorina, neka se samo nešto desi.

Čuo se uzdah u vrhovima borova, more je po-čelo polako da se ljulja, razdraženo, još bez vidlji-vog pokreta, mirno na površini. Tanka hladna stru-ja vjetra, kao ledeni končić, probila se kroz uža-reni

vazduh.

Nestalo je sunca, nestalo je sjenke. Nebom se protegnula sivožuta izmaglica.

Gdje je brodić iz uvale, vidio je ikako stoji kao priboden. Sigurno se vratio u luku, primijetio je da se sprema oluja.

Iz luke se čuo otegnut uzvik: aaa! Kao čuđenje.

Uplašen ženski glas zvao je nekoga.

Glas je uporno zvao nekoga ko ne čuje, možda je zaspao.

On se popeo ina kamen iznad vođe.

Izvan uvale, daleko na slobodnom moru, opa-zio je brodić na uskomešanoj vodi, pramcem okre-nut selu u luci. Izgledalo je da se ne miče, ponekad bi samo bljesnulo mokro veslo, nemoćno u vodi što vri, onda bi ga nestalo, kao da je potonuo, i opet bi uzjahao na greben talasa, osuđen da se diže i spušta, da se njiše između neba i mora, nemoćan da se iščupa iz kandži duhova oluje, nespreman da im se preda.

20

Počelo je da zvoni malo zvono s tornja seoske crkve. Njegov tanki cilik liči na uplašeno dječije vrištanje.

Odavno je već na ostrvu, zna šta znači ovakvo iznenadno nevrijeme: uplašilo ga je pričanje ljudi više nego ono što je vidio i doživio.

Sastavio je dlanove oko usta i pokušao da nad-viče tutanj mora, sve jači, sve strašniji:

— Eeej, vrati se!

Zakašljao se od naprezanja, ali je pokušao po-novo, čim se smirio:

— Eeej, vrati se!

Bilo je besmisleno, ali lijepo. Po mahanju ne-moćnih vesala što su neprestano gubila uporišta, a i po onome što svako zna, sigurno je čovjek želio da se vrati, nije ga trebalo dozivati. A bilo je i nekorisno: nije se moglo čuti.

A opet je vikao,

Eej, eej, eeeej!

Saučestvovao je. Bio je uzbuđen svojom ple-menitošću, žalio je čovjeka:

takva smrt, strašno, budala, zar nije vidio da se sprema oluja!

Sav je bio u toj nesreći. Pokrenuo je sam ssbe, bilo mu je i teško i ugodno, zbog tuđe nesreće i zbog svoje dobrote. I znao je: mora nešto učiniti.

Žurno se popeo uz kamenitu stazu, prošao kroz dvorište, viknuo ženi da skloni stvari u kuću jer dolazi oluja. Ona je već sve sklonila. Upitala ga je:

— Kuda to žuriš?

21

— Čovjek je na otvorenom moru.

— Pa šta ti možeš?

— Mora mu se pomoći.

— Kako ćeš mu ti pomoći?

Nije znao kako će pomoći, ali će nešto učiniti. Ovakve nesreće se ne dešavaju svaki dan, niti se ovakve prilike pružaju često. Često smo samo zli ili ravnodušni; jedhom se treba iskupiti. A skepti-ci, kao njegova žena, pitaju: kako?

Bilo je to divno osjećanje u njemu, nježnost pomiješana sa željom za požrtvovanjem: tako na-staju velika djela. A i razlog je značajan, čovjek je u opasnosti. Možda je zaspao u barci, ili se zanio poslom, ili je stranac, pa ne zna šta je more, nije sad važno, treba ga spasti. Kako? Svejedno kako!

— Ljudi!

Bez potrebe ih saziva i više, već su pred ku-ćama, u luoi, na molu. Svi, starci, žene, djeca. Ostali i nisu kod kuća, bog zna gdje su u svijetu.

— Ljudi, neko je na moru!

Znali su bolje i više nego on. I ko je, i kako mu je ime, mladić, majka mu je na molu. Jedini živi s njom, druga dvojica sinova su s ocem na radu u Njemačkoj.

— Treba mu pomoći, braćo!

Mnoštvo je ćutalo. Stajali su jedan do drugoga na kamenoj obali i namršteno gledali razbješnjelo more.

— Sta čekamo, ljudi!

22

Barke, privezane za obalne stubove, skakale su kao pomahnitale, htjele su da se otkinu od veza i predaju strašnoj igri.

Talasi su se zaskakivali na obalu, kvasili im noge, odbijajući se od mola u visini glava.

— Ukrcajmo se, ljudi! Moramo pomoći čovjeku.

— Poslali smo po momke. U kamenolom.

— Šta će biti dok oni stignu?

— Što Dog htjedne.

Vatra u njemu je još gorjela, oduševljenje ga nosilo. Ovo je njegov čas, ne može ga olako pro-pustiti.

Smetalo mu je samo uporno ćutanje ljudi.

Uhvatio je konop i počeo da vuče brodić, sid-rom prikovan za dno.

— Pazite se, gosparu, smrskaće vas ka ništa. Nije mogao da privuče brodić, znao je da mu je uzalud, srećom, ali je vukao i vukao, a ljudi su ćutali. Da su ga bar odgovarali. Da su ga sprečavali. Da su mu još jednu jedinu riječ rekli, odobra-vanja ili neslaganja.

Stajali su ukočeno, i ćutali.

Njegov položaj je postao smiješan.

Cimnuvši konop još jedanput, neuvjerljivo i tromo, bojeći se da ipak ne bi pomaknuo sidro, pogledao je s nadom ide li mu žena, ona bi ga odvušla od opasnosti.

Ni žene nije bilo.

23

Onda se uspravio, otrešao morsku pjenu s ka-puta i nogavica, i polako stao u red s mještanima, postidjen zbog svog oduševljenja koje je naglo splasnulo.

Ljudi su ćutali i gledali u niore.

24

NE ZIVI SE SAMO O HLJEBU

Tek naknadno se sjetio ženinog spremanja, cr-ne haljine i crne marame. Nije to uzalud.

A kad se vratila, tiha i smjerna, bio je siguran. **Ali** nije htio da pita: gdje si bila? Mogla bi i da ne kaže.

Rekao je:

— Je li bilo mnogo svijeta u crkvi? Zena ga je pogledala iznenađena: zar zna? I oborila oči, nije vrijedilo poricati:

— Mnogo.

To je bilo i njeno opravdanje.

Ali on nije pristajao na razlog broja:

— A otkad ti ideš na mise?

— Danas sam otišla.

— Zašto?

— Ne znam.

25

— Petnaest godina nisi išla. Od majčine smrti.

— Nisam.

— Pa zašto danas?

— Ne znam.

— Ništa mi nisi rekla.

— Bojala sam se.

— Znala si, znači, da se ne slažem s time. Zena je ćutala. Znala je.

Ali on nije baš tačno znao. Pogotovo nije znao pravi razlog zašto se ne slaže s tim njenim odla-skom u crkvu. Jednostavno mu je smetalo da se mijenjaju životne navike. A čudno je i što njega nije upitala za mišljenje. A nije dobro ni da se čuje kako su postali bigotni.

— Zašto si to učinila?

Postavljao je suvišna pitanja, jer je djelo uči-njeno, a on nije načistu kako da postupi: da li da je izgrdi ili mirno s njom porazgovara, ili da rav-nodušno pređe preko svega. Mogao je sve to da učini s jednakim opravdanjem. Zapravo, tek je trebalo da stvori svoje mišljenje o svemu tome, dosad ga nije

imao. Ali je bio strog, za svaki slučaj.

Sreli su se, međutim, u nezgodnom trenutku. Ili je ona jutros ustala na lijevu nogu, ili je od-lučila da konačno stane u odbranu nekog svog pra-va, ili joj je sveta misa dala snage da jednom bu-de i nakostriješena mačka.

— Zašto sam to učinila? — ponovila je nje-govo ^itanje za početak, da samu sebe podžeže. —

26

Pa šta sam to učinila? Otišla sam u crkvu kao što čini toliki svijet. Je li to zločin? Njena žestina ga je smekšala:

— Pa nije zločin, niti sam to irekao. Zašto izvrćeš moje riječi? Pitam samo: zašto?

— Zašto?

Njena teško izreciva muka raste u sveti bijes:

— Pitaš: zašto? Zato što mi je svega dosta. Sjedim ovdje danima, niko me ne pogleda, ni s kim riječ ne progovorim, ti hodaš svojim stazama, niko ini ne dolazi, kao da je ovo kugina kuća. Uželjela sam se Ijudskih lica, eto zašto!

— Ako je to razlog, mogla si otići u selo.

— Nije samo to.

Njena unutarnja vatra se naglo razgorijevala. Nije znao da se išta može zapaliti u njoj.

— Kakav je moj život, reci sam! Ali reci po-šteno. Postala sam kao živinče, bože me sačuvaj. Kuham, jedem, perem, spavam, hranim kokoške, i to je sve. A i ja imam dušu. Šta ću sa dušom?

On zaista nije mislio o tome da li ona ima dušu i šta će s njom.

— A i duša traži svoje — nastavljala je po-bunjena žena. — Eto, kad se ti uveče napiješ pa zaspiš i počneš da hrčeš, ja iziđem pred kuću, sjednem na klupu, gledam zvijezde na nebu, i — plačem. Prazno mi u duši.

— A kome je to puno u duši?

— Ne znam. I tebi je prazno. Ne bi pio to-liko da nije.

27

— Je li ti žao što pijem? A pijem malo. Samo kad ima.

— Svejedno. Nije mi žao. Imam drugih briga. I tako, sjedim pred kućom, na nebu zvijezde, čudo božije, mjesečina svijetli na pučini, noć šapori oko mene, pa mi tužno u duši i mislim: Bože, zašto li ja živim ovako prazno? Sastavljam dan i noć, jutro i večer, a u meni ništa, kao u kokoški. Tuga.

— Kokoške ne znaju za tugu.

— Ja znam, čovječe. Sve se hvatam za grlo da ne zajaučem od neke muke.

— Zašto, ženo, ako boga znaš?

— Pusto mi je u duši. Prazno mi je srce.

— Pa ko je kriv za to?

— Niko. Moja nesreća, možda. Moj život, možda.

— Zato što smo siromašni?

— Zato što smo siromašni srcem i lijepim mi-sljma. Eto, život sve više izmiče, djeou smo pogu-bili, mi smo se udaljili jedno od drugoga, riječ toplu ne kažemo ni jedno drugome ni drugim lju-dima, gazim pustom stazom, ništa ne očekujem od sutrašnjeg dana, ni od kojeg dana više, samo je provalija i besmisao preda mnom. I strah.

— Od čega?

— Od božje srdžbe.

— Jesi li to sve čula od popa?

— Sama to osjećam.

— Što ne čitaš romane? Nekad si donosila od Ružićevih.

28

— Pokušavala sam, pa se na jedno mjesto vraćam nekoliko puta, ništa ne pamtim. Pa onda pomislim: kako to da imi je život ranije bio pun?

— Kad je to bilo?

— Davno.

— Bila si mlada.

— Nije zato. Već što sam u mešto vjerovala. U život, u tebe, u djeou, u nešto nepoznato što će biti lijepo, u neku nadu, svejedno u što. Starost je ružna najviše zato što nam oduzme sposobnost da u

nešto vjerujemo.

— U varku!

— Svejedno. Svejedno! Važno je da duša nije prazna.

— I onda si se sjetila orkve i popova.

— Sjetila sam se djetinjstva. Sjetila sam se prvog pričešća i prve duge haljine s vijencem na glavi. Nikad nisam bila srećnija u životu.

— Zar baš nikad?

— Bila je to čista sreća. Sva bijela. Bez traga misli o sebi.

— Sreća je uvijek misao o sebi.

— Nije. Prava sreća je poklanjanje, samoza-borav. Predavanje nečemu važnijem od nas.

— Bogu! — rekao je začuden.

— Bog je sve ono što ne znamo, sve ono što želimo a ne shvatamo, sve ono što se ne može pojmiti umom, već srcem.

— Popovska naklapanja!

29

— Bog je odbrana od besmisla, od straha, od samoće.

— Bog je laž. Kako mogu vjerovati u ono za što znam da ne postoji.

— Ako želim da povjerujem, onda postoji. A ako postoji, makar i u mojoj želji, nije laž.

— Zašto ne-povjerujemo u nešto što je čov-jekovo?

— Sve ljudsko je lažljivo.

— Glupost! Pa to je kraj razuma.

— Ni razum me nije usrećio.

— Jak razum!

— Kakav je, takav je.

Nije se slamala, branila je svoje vjerovanje.

Začudio se: prvi put u životu ova krotka žena se uspravila i imala svoju volju. Ili je njeno osje-ćanje praznine veliko i teško, pa brani stečenu varku, ili brani jednu potrebu koja je za nju po-stala istina.

Hodao je poslije toga pored groblja, ispeo se na šumsku kosu i vrludao kroz čestar borova gle-dajući pučinu, spustio se do morske obale i gazio sitni šljunak.

Praznina, mislio je.

Pustoš, mislio je.

Luda žena, šta joj je to palo na pamet! Kako ono kaže: vjerovala sam u život, u tebe, u djecu, u nešto lijepo, u neku nadu.

30

I šta sad? Život joj izmiče, ja joj nisam po-drška, djeca jedva i znaju da smo živi, ništa lijepo se nije zadržalo, nada je davno iščilila.

Luda žena, šta joj treba da o tome misli? Čim čovjek počne o tome da razmišlja, gotov je, izgubi mir i ravnotežu.

Neka je đavo nosi, on neće poći njenim putem. Što mu treba da misli je li mu srce puno ili praz-no, je li mu duša zadovoljna ili tužna. Od čega bi mu srce bilo puno? Od godna što ga sve teže pri-tiskuju? Od izigranih želja? Od ovog nevoljnog zatočeništva kojeg ne može da se oslobodi? Od is-praznih snova što su na njegovoj životnoj stazi ostali kao prazne zmijske košuljice? Od ljubavi od koje nije ostao ni pepeo? Od samoće? Od besmisle-na trajanja u životu?

Ne, neće da postavlja sebi nerješiva pitanja, neće da se ubija. Živjeće kao i dosad.

Ali, zaista, ko se u svijetu raduje što on živi? Da li se on raduje što neko živi?

Da ili se više ičemu raduje? Ničemu, izgleda.

Hodao je sve sporije, mislio sve mučnije, upa-dao sve dublje u ono od čega je bježao.

Jednog dana je naišao pored crkve blizu žen-skog samostana.

Iz crkve se čula muzika.

Kakva je to muzika? Zašto sad, prije podne? Kome?

Blag je, ugodan dan kasnog proljeća, prijepod-nevni čas poslije jutra, prije ipodneva, niti dan po-

31

činje niti se završava da bi se obilježavao molit-vom, nije nedelja, nije blagdan, zašto onda ova muzika u crkvi?

Ušao je i začudio se tami i svježini, dok nije shvatio da je to samo prvi utisak zbog jarkog svjet-la i topline proljetnog sunca napolju.

U crkvi nije bilo nikoga, potpuno je prazna: redovi klupa, klecala, slike i kipovi. Gospa sa Isu-som na kićenom oltaru punom peškira i zlatno-bi-jele boje. Ali je crkvena lađa puna muzike. Dopirala je odnekud s visine, treperila u praznom pro-storu, odbijala se o zidove i vraćala se prema iz-voru i početku, susrećući se s novim talasima mu-zičkih tonova, miješala se s njima stvarajući nova sazvučja dok je zamirala.

Sjeo je u jednu klupu usred crkve, zasut mu-zikom što se sručivala sa svih strana.

Svirale su nježne i čežnjive ruke, na harmo-nijumu skrivenom negdje na horu crkve.

Nije se mnogo razumijevao u muziku, i nije se stidi® da to prizna, kao i većina ljudi. Muzika, naročito ozbiljna, bila mu je daleka i dosadna. Ali ova ovdje je čudnija od svake druge koju je ikad čuo ili mogao da zamisli. Možda zbog čudnog ras-položenja u kojem se nalazi, možda zbog ovog mje-sta, zbog prazne crkvene lađe, zbog neobičnog od-jeka u ovom praznom prostoru, zbog neobičnog zvuka instrumenta, zbog samoće.

Počinjalo je mekim, oblim, dubokim tonovima, kao da neko, moćan, gundā uvrijeđen, ili kao da

32

morem huji zao vjetar, ili kao da se čuje zloslutna daleka grmljavina. U duši mu je nemir i strepnja, a ne zna zašto, muzika navaljuje u talasima i pla-vi svaku misao, nijedno pitanje ne može da se za-drži, nestaje kao trag stope na žalu, a jeste, itu je negdje, utiskuje se u žalo mozga i odmah briše, kao da se nadmeću briga i nebriga, tuga i prazno zadovoljstvo. Čuje.kako šušti talas zatirući trag: ima — nema, boli — ne boli, zloslutno — svejedno. A onda visoki tonovi oštro i šiljato ulete u gustinu dubokih loga i razbiju sumrak klikćući, lepršajući vedrinom, leteći nestašno kao čiope.

Probudio se kad je muzika prestala: spavao je slatkim snom više od pola sata. S uživanjem se protegnuo, sjećajući se lijepih snova. Ne, sno-va se nije sjećao, već vedrog, sunčanog raspolo-ženja što ih je obličalo. Kao da je bila svečana n**delja ili praznik, kao da su veselo prolazile vitke lađe pune lijepih žena, kao da su neprestano svira-li bleh-orkestri na palubama, okičeni girlandama od cvijeća. Nije htio da potpuno otvori oči, da bi što duže zadržao tu vedrinu u sebi.

Negdje su se čuli laki koraci. Okrenuo se: niz stepenice je s hora sišla mlada opatica u ši-rokoj redovničkoj haljini. Koliko je vitka, sve bi joj haljine bile široke. Blijeda, mršava, lijepa, smjerna, cio sat je gore na balkonu svirala na harmonijumu, živeći u egzotičnom i opasnom svi-jetu muzike.

33

Ustao je i poklonio se pred njom i pred mu-zikom koju mu je darovala.

Smjerno je sagnula glavu i prošla laka kao dašak.

Oh, kakva muzika, kakav stas, kakav san!

Pogledao je po praznoj crkvi: sunčana koplja se silovito zabadaju u mlaku polutamu, ispod ša-renih prozora lebde prozirne sjenke i sitna prašina, na zvoniku je zvono odzvonilo neki pun sat.

Vrijeme je ručku, izgleda.

Sutra će opet doći ovamo. Godila mu je ova muzika i ovaj san.

Začudio se: sam. Ni sestre više mema, ni mu-zike, nikog. Sam. Osjetio je lak nemir.

A onda se sjetio da je mlada sestra cio sat svirala sama, sebi ili nekom slučajnom namjer-niku: ona ne traži priznanje ni razumijevanje, slu-šalac može doći, ali ne mora. Ona vrši svoju duž-nost ili pričinjava sebi zadovoljstvo. Sama. Potpu-no sebi dovoljna.

Ili nije. Možda je zadovoljna što je on slušao njeno sviranje.

Možda ni ona ne zna koliko je trajalo. Šta je za nju vrijeme? Ona nema ni prošlosti ni buduć-nosti; to je za nju staro i novo danas, uvijek jednako.

Ne računa <ni na kakvo događanje, ne očekuje ništa, svaku svoju misao zna godinama unaprijed.

34

Poklanja li miuziku sebi i svojim neodređenim željama? Ili onome ko želi da je čuje? Je li sreća željenje ili davanje?

35

NAMIRISANA AMEBA

Oba'sina su oženjena. Srećno, kažu oni. Otac kaže: možda. Ne smije da se miješa, i neće, to je njegova deviza: neka svako uredi svoj život kako smatra da je najbolje. On nema prava da svoje mišljenje

nameće ikome, pa ni svojim sinovima. Ne bi ga ni poslušali, doduše.

Jednom, davno, bili su kod mlađeg sina i sna-he, dva dana svega, i otišli su trećeg dana, pomalo zbunjeno, pomalo uvrijeđeni, teško bi im bilo da ostanu čak d da su ih zaustavljali. A nisu. Čitali su i čekali da stari odu. Krili su jedno pred dru-gim da im je žao što sin i snaha nisu imali šta s njima da razgovaraju i što su unuka vodili u obdanište ne dozvoljavajući da ga djed i baka izve-du u park, i što su saznali mnoge stvari o kojima nisu ni slutili.

36

|

Poslije su, često i dugo, razgovarali o sinu, koji ih nije pozvao da ponovo dođu, i o snahi, koja je triput rekla da, na žalost, nemaju mjesta za goste, tijesno je i za njih same. Govorili su o ono-me što su vidjeli i čuli, pa o onome što su slutili, pa i onome o čemu su čitali. U razgovor ih je uvodila mržnja i srdžba: snaha ih je grdno ujela za srce, a sin ih je ojadio. Zato je teško znati da li je baš sve tako kako su oni govorili, ili je možda bolje, ili gore. A sigurno, ni oni nisu znali kako je zaista. Oni su vjerovali da je ovako.

Najprije su čitali i krili oči jedno od drugoga, onda je ona rekla da je snaha čudna, a on je do-dao, uzdahnuvši, da je i sin čudan. Ona je zatim rekla da se sdn nije baš usrećio, a on je rekao da im je sin budala, a snaha zmija.

Eto, tako se polako ispredala priča o sinu i snahi, u dugim zimskim noćima, i u danima sunča-ne žege, kad se sjedilo u sparnoj hladovini murvi-nog drveta.

Snaha je bila intelektualka, i imala je visoko mišljenje o sebi. Učili su je »da misli«, i ona je mislila, uvjereni da zna kako se to radi. Bila je visoko iznad običnih, prosječnih ljudi, iznad svake osrednosti, iznad svih predrasuda. Muževljevi ro-ditelji? Na žalost, moderni ljudi imaju vremena sa-mo za najneophodnije stvari. Ona poseduje ličnu slobodu, moral, bez predubjeđenja, široko razumi-jevanje stvari i ljudi. Ima gotovo savršenu iluziju o sebi, i u nju potpuno vjeruje. Svog muža je upo-

37

znala za vrijeme studija, mada je to čudno, jer ih je sve razdvajalo: ona je bila vesela i slobodna, on zbunjeno i tajnovit, ona je lako stupala u kontakt s ljudima, on se jedva usuđivao da se javi poznanicima; ona je išla na igranke, on nikad nije ni kročio u salu za igranje. Uz to, on je siromašan, ona bogata; njegov otac je nekvalifikovani turistički vodič koji je njemački jezik naučio u zarobljeništvu, njen otac je predsjednik okružnog suda; on je studirao agronomiju, ona francuski jezik i književnost. On je u svakom društvu bio posljednji pion, ona je svugdje bila kraljica. I samo ibi đavo mogao da objasni kako su se sreli, kako su počeli da razgovaraju, kako su se zainteresovali jedno za drugo, kako su se sporazumjeli da se vjenčaju i ko je to prvi predložio. Jedino objašnjenje je u tome što je on bio oduševljen svim njenim, i iz-gledom, i francuskim jezikom, i njenom majkom, i njenom kulturom, i psićem što ga je vodala na kaišu ili nosila u naručju, i time što mu je dopu-stila da je obožava. Možda mu je uskoro dosadila i njena kultura, i njena majka, i francuski jezik, i sve njeno, ali to nije pokazivao. Mislio je nekad na selo, radovao se lijepom poljoprivrednom ima-nju, ali je ona rekla: ne! bolje ćeš napredovati u institutu. I zaposlio se u institutu. Mislio je nekad da će živjeti sa svojom majkom i ocem, ali ona je rekla: ne! niko nikome ne treba da smeta, i njena majka je uglavnom prešla kod njih, a njih dvoje starih su otišli na svoje ostrvo.

38

I za snahu i za sina je sasvim obično i normalno što je ona nadmoćna, i to je neosporno. On čuti i sluša; ona se, s blagim smiješkom, prilagođava, spušta se na njegov nivo, lišava se pametnih razgovora s lijepim osjećanjem samopoklanjanja. To joj omogućavaju njena širina i plemenitost.

— Dečko moj to ne razumije, on je mali, slatki glupec.

On prima to glupo, ponižavajuće tepanje, po-nekad s čudnim nezadovoljstvom, koje traje kratko i uvijek je pasivno i ćutljivo, najčešće s lijenom-61 Tazmaženog sina koga majka, veoma pametna i veoma superiorna, iteroriše s nježnim prezirom i ironičnom ljubavlju, potcjenjujući ga ali ipak voleći. Pa dobro, misli on, kulturnija je od mene, ja znam samo praktične poslove, ne znam gotovo ništa o umjetnosti i filologiji, vezan sam za nju: šta bih bez nje!

Njena majka je više kod njih nego kod svoje kuće. Za svoju ženu i za taštu on je dragi trapavko, koga — hvala bogu — poštuju u njegovoj struci. Smiješno izgleda i teško je zamisliti, ali ga poštuju. Nije loše ni plaćen, nekome je zaista potreban. Nu-di mu jelo, podsmijevajući se i sebi i njemu:

— Uzmi, dečko moj, uzmi još, ti plaćaš svoju kuharicu, i svoju vešerku, i svoju služavku, ja sam

najkvalifikovanija služavka, zar ne?

— Ali zašto, zaboga, ne uzmeš djevojku? — pita on naivno.

— Mani, molim te, kakva djevojka!

39

U stvari, ona ima djevojku, ima čak i dvije, za kuhanje i spremanje kuće, ali uvijek ispada da ona sve uradi, čak je i sama uvjerena da bi sve propalo bez njenog nadzora, bez njenih uputstava. Ne zna, doduše, ništa da uradi, ali se zadsta miješa u sve, i unijeće grdnu zabunu ako je ko poslušša.

Ujutro mu donosi doručak u krevet.

<— Daj mi pusu, dečko moj!

Poslije doručka razgovaraju:

— Šta si lijepo sanjao? Neku mladu djevojku?

— Ne, ništa nisam sanjao — kaže on naivno iskreno.

— Oh, glupavko moj, on ništa ne sanja. (Nevjerovatni nazivi *dečko*, *glupavko*, *trapavko*, upotrijebljeni od milošte i u šali, još su i pod-nošljivi; on se gotovo naljuti tek kad mu kaže *ono*: *ono* je slatko. Tada *ono* osjeti grč u stomaku, ali i na to oćuti.)

Voda u kupatilu je ugrijana (ona ne voli boj-lere, već stare kazane, ne voli lakirane parkete, već hoblane, ne voli tapete na zidovima, već običnu boju, ne voli sintetićni konfekcijski veš, već batistani, šivan na ruke: ona je otmena). Na ćiviluku vise dva velika ćupava peškira, borova pjena je pripremljena.

— Hajde, dečko, da te okupam. Namirisan, svjež, obrijan, napomaćen, napuderisan, stane pred nju prije izlaska, ona mu veže kravatu, jer bi on to učinio nespretno.

40

— Sta bi bilo s tobom kad bih se udala? — pita ona nevino.

— Udala, kažeš?

— Pa da, kad bih se zaljubila i udala. Zar je to nemoguće? Ne, ne mislim na to, nemaš razloga da budeš ljubomoran, hajde, nasmiješi se, ali teo-retski gledano, moguonost svakako postoji, i za mene i za tebe. Zar nismo slobodni, mali moj?

— Dobro, slobodni smo, ali ćemu taj razgovor?

— Ti se bojiš rijeći, kao divljak. Bojiš se slo-bodne misli. Ti si moja namirisana i napuderisana ameba. Hoćeš li da prošetaš Lorda?

— Moram li? — pita on poluoćajno, polure-zignirano.

— Sunce moje, ništa ti ne moraš, kako to jednom ne shvatiš? Samo ako ti ćini zadovoljstvo.

On vodi ružnog boksera »da obavi sve što treba«, i Lord to obavlja, uz ogradu, uz elektrićni stub, uz drvo, a on gleda u stranu, neugodno mu je to pseće grćenje i savijanje u luk.

I ćini mu se nešto ćudno u njegovom polo-žaju. Trebalo bi, možda, živjeti nekako drukćije — tako je izgledalo starom ocu da sin misli vodeći psa. A možda je i zadovoljan svojim položajem, ko to zna.

41

CUDO

Kod starijeg sina su bili 'kratko, i kad su se vratili na ostrvo, nikad više nisu poželjeli da ga posjete. Ne zato što im je bilo ružno, već što im je bilo hladno. Oko srca. Nisu ih željeli. A kad je sin poginuo u automobilskoj nesreći, teško su pri-govarali sebi što su ga ostavili sama u njegovom ćudnom ćivotu, iako nisu znali kako su mogli po-moći. Ali ih je, u ćalosti koju su jedva preživjeli, snaha najviše iznenadila. Ostala im je tajna i sna-ha i sve što se s njome dešavalo.

Bili su dentisti, oboje. Nije bila ni lijepa, ni simpatićna, ni elegantna, ni naroćito inteligentna, i samo je on mogao znati zašto se njome oženio. (Ćuli su da je to isto rekla njena porodica za nje-ga, ali, naravno, nisu bili u pravu.)

Ćudno su živjeli, i teško je razumjeti zašto su tako živjeli. Nisu se ni u ćemu slagali, od sa-mog vjenćanja.

42

Nisu se složili ni u tome kako će proslaviti vjenćanje, tb jest da li će ga uopšte proslaviti. On je predlagao, sve je već bio smislio, da odu u restoran hotela »Bellevue«, s rodbinom i prijate-ljima, da se provedu kao ljudi, da svi zapamte taj svećani dan. Ona je, mećutim, bila drukćijeg miš-ljenja. Samo je rekla: »Koješta! Zasn je vjenćanje nešto tako izuzetno da od toga pravimo cirkus! Zamorno je, skupo i nepotrebno.«

Namrštio se, jer je smatrao da je vjenčanje ipak nešto izuzetno, ali se pokorio.

I pošto se obavilo skromno vjenčanje, ona je pošla u ambulantu.

— Zdravo! — rekla je neuzbuđeno svome tek stečenom mužu, i ostavila ga na ulici zbunjenog.

Otišao je u kafanu, i napio se. Kad je u podne došao kući, žena mu je hladno rekla:

— Ne volim pijance. Ako misliš da živiš sa mnom, neka ti to bude posljednji put.

— A ja ne volim santu leda — rekao je on ljutito. — Ako misliš da živiš sa mnom, neka ti to bude posljednji put da tako razgovaraš sa mnom.

Ali je bilo kako je ona htjela: nikad se više nije napio.

Tako isto, po kratkom postupku, likvidirala je njegovu želju da se viđaju s drugovima i prijateljima. Nikakvo viđanje nije dolazilo u obzir, osim prilikom dočeka Nove godine i, možda, nekog ro-dendana. Sve ostalo je uzaludno gubljenje vremena.

I zbog te njene odluke se pobunio, ali sa istim uspjehom kao i ranije. Upitao je, pa zašto mu je, dodavola, potrebno to vrijeme ako nije zato da živi, da se sastaje i raduje s prijateljima. Odgovorila je da je to samo put da čovjek postane pro-palica, i da se ona s time nikako ne može složiti. Što to drugi rade, nije arazlog da radi i on. Zašto čovjek ima razum nego da, i razmisli šta je korisno, a šta štetno. Kafana je štetna, i glupa, i ne treba na to više trošiti riječi.

Njegovo srce je više od svega čeznulo za tom glupom i štetnom ljudskom ustanovom, i nije se slagao sa ženom, ali ga je čudnovato kočio njen hladan, neopoziv izraz lica i leden ton, kojim ga je najviše poražavala. Ništa što je ona mislila i rekla, nikad nije podlijegalo sumnji. A nikad nije viknula, ni povisila glas, nikad se nije čak ni na-ljutila. Bilo je, međutim, toliko samouvjerenosti u njenom mišljenju da se čovjeku moglo činiti kako je boli njena vlastita krutost. Bila je to, sigurno, varka, jer je ona svoju hladnoću i svoju neuobičajenu sigurnost podnosila lako, kao disanje. Nikad je niko nije mogao da ubijedi ni u šta: mogao si da je ubiješ, ali nikad da je pomjeriš.

Ni u misao joj nije dolazilo da nekome učini zlo. Ni dobro, doduše. Jednostavno, u cijelom svijetu ona je postojala isključivo za sebe. Oko nje su se kretali drugi ljudi, ali je se nisu ticali, ili su postojali samo ukoliko su joj bili korisni ili za-nimljivi, iako je prema njima uglavnom bila ravno-

44

dušna. I njen muž je postojao radi nje, nikako radi sebe. Nije to bila obična sebičnost ni samoživost, nije ona sebe pretpostavljala drugima. Ne! U njoj je živjela samo svijest o samoj sebi, bez drugih. Ta svijest o sebi, očišćena od svih veza, bila je to-liko prirodna i jaka da joj nikad nije padala na um i neka druga mogućnost. Ne, nikoga ona ne hi ošte-tila ni u najmanjoj sitnici, nikoga ne bi ograničila u sopstvenoj slobodi, nikome ne bi oduzela ma ko-je pravo, osim ako se to ticalo nje. I svakome je ostavljala tu mogućnost. Teško je, istina, zamisliti kako bi to izgledao svijet u kojem bi svi imali pravo, ali to se nje nije ticalo: ljudi su mogli da je prime onakvu kakva je ili da je ostave na miru. A to su i činili.

Ona je bila heroj ili mučenik samosvijesti.

Čudne posljedice je imala ta osobina, i dalek doseg. Ticala se mnogo čega u životu.

Kad je jedno veće mladi muž pokušavao da svoju ženu oslobodi stega, kako je on mislio, koje su je držale u ledenoj izolaciji, i bile uzrok njene potpune uzdržanosti, ona mu je mirno objasnila:

— Molim te, nikad ne pokušavaj da me zavo-diš. To me ponižava. Ako zaželim tvoju blizinu, reći ću ti to sama. Biće to vrlo, vrlo rijetko.

U svemu je bila dovoljna sama sebi, i nije doz-voljavala da je potčini neka strast.

— Pa dobro — rekao je praveći ustupak, mada je to shvatio kao neobjašnjivi hir. — Ali djece će-mo imati. Dvoje, možda i više.

45

— Ne, djece nećemo imati. Nijedno!

— Šta ito govoriš, zaboga! — naljutio se on. — Želim djecu. I imaću ih.

— Zapamti, ne želim djecu, i nećemo ih imati.

— Zašto si se onda udavala?

— Nikad nisam rekla da želim djecu.

— Ali zašto, zaboga! Kakva si ti to žena!

— Nemam ni snage ni volje da se žrtvujem za to nepoznato stvorenje.

— Čudovište! — viknuo je bijesno. I zamahnuo rukom da je udari.

Nije je udario. Spustio je zamahnutu ruku, i time je zauvijek među njima ostalo onako kako je bilo.

Pogledala ga je nadmoćno.

— Ne bih željela da to pokušaš — rekla je prijeteći.

Nikad više nisu pomenuli taj sukob, ali je nje-gova zadržana ruka, začudo, učvrstila njenu pre-moć.

Nije obraćala pažnju na to šta neko misli o njoj, iako je tačno osjećala ko je trpi, ko je ne voli. One koji su je primali, prihvatila je bez odu-ševljenja: to se razumije samo po sebi. One koji su protiv nje, nije mrzila, nije grdila, nije o njima govorila ni lijepo ni ružno, jednostavno bi ih pre-brisala u svijesti, i više ih nije bilo za nju ni na koji način, kao da su umrli.

Niko ne može reći da li su se voljeli, naročito je to teško reći za nju. On je nju u početku volio,

46

ali se zbog njene hladnoće počeo sve više udalja-vati, činilo mu se da je bezdan među njima, i za-ljubio se u jednu mladu dentistkinju u svojoj am-bulanti. Žena je saznala da se njih dvoje sastaju, i jednom, kad se vratio sa sastanka sa mladom že-nom, rekla mu je da sve zna o njemu i o njoj, i da nema ništa protiv toga. Nema namjeru da prati i kontroliše njegovo kretanje, ali neće dozvoliti da joj se vraća s mirisom druge žene niti da se za njega stidi zbog njegove infantilnosti. Neka bira: ili ona ili ta druga. Potpuno joj je svejedno šta će izabrati, ali na dvojni život ne pristaje.

Tada se desilo jedno čudo u ovoj neobičnoj priči: on je izabrao svoju ženu, a ne djevojku koju je volio i koja mu je po svemu odgovarala, jer je bila potpuna suprotnost njegovoj ženi, vesela, go-vorljiva, čulna, uvijek je imala nešto da mu kaže, uvijek je imala nečemu da se nasmije, uvijek je bila živ čovjek.

Nikome nije rekao zašto je tako odlučio, ali se više nijednom nije vidio s voljenom djevojkom. Sjedio je sa svojom hladnom, dalekom, odsutnom ženom u istoj sobi, spavao s njom krevet uz kre-vet, jeo za istim stolom, a između njih je zinula praznina, još veća, ako je to moguće, nego ranije. Iako se ništa nije promijenilo. Sjedi u satima jedno prema drugome, i ni riječ ne bi progovorili. Bilo je to uporno ćutanje, kao zatvorena usta smrti. Nisu govorili o sebi ništa, ni o poslu koji su ra-dih, ni o ljudima s kojima su se susretali, ni o do-

47

gađajima kojima su bili svjedoci, ni o svojim mi-slima, ni o željama, upravo ni o čemu. Tmurni muk je vladao među njima, kao da su dva neprijatelja, dva kamena, dva mrtvaca, Nikad nisu upitali jedno drugo kako im je na poslu, kako im je u kući, kako im je u životu; životno trajanje je donosilo jednu po jednu nevolju, slagalo gorčinu na gorčinu, a oni nisu ništa činili da skinu sebi i jednu jedinu težinu sa srca.

Spasavajući se tog ubilačkog ćutanja, on je satima, danima, godinama sjedio u svojoj fotelji s gomilom novina pored sebe, čitajući ih od pos-ljednje strane, od sportske rubrike, i zaustavljajući se na ukrštenim riječima. Ili bi čekao da počne televizijski program, i gledao sve, od reklama do vijesti, kviz-emisija, filmova, sportskih prenosa.

Ona bi ga <lizala od te njegove zabave čim bi se potpuno udubio u neku emisiju ili u novine. Kao da je bila kivna na sve što mu je pričinjavalo ma kakvo zadovoljstvo ili privlačilo njegovu pažnju. Ako se ne bi sjetila čime da ga zaposli, jednostav-no bi mu naredila da ugasi .televizor, smeta joj.

On bi se dizao mirno, bez vidljivog traga po> bune ili negodovanja. Izvršavao je sve što je ona tražila, bez riječi protesta, ali i bez osmijeha, mrt-vog lica koje je zaboravilo da se smiješi.

Ličilo je to na strogu pokoru koju mu je ona nametnula zbog one jedne neočekivane želje da pobjegne, a on je tu pokoru prihvatio kao pra-vednu.

48

A možda je sve to među njima bila mržnja, strašna, jača nego što može da bude jaka ljubav: veza koja ih je spajala nepovratno. Ili je on htio da mu bude što gore kad je već odabrao ovo, odbacivši ljubav.

Posljednjih dana htio je nešto da joj kaže.

— Htio bih da govorim s tobom — rekao je.

— Poslije — odbila ga je.

Možda se bojala da hoće da raskine smučne veze.

Uveče, kad je ponovio svoju želju, rekla je, spremajući se na spavanje: — Ujutro.

Sutradan, žureći u ambulantu, opet ga je spri-ječila da kaže šta želi: — Zakasnila sam — opo-menula ga je. — Razgovaraćemo kad se vratim.

Poginuo je tog jutra u svom autu, sudario se s drugim kolima, i umro dok su ga prenosili u bolnicu. Vozio je neobično velikom brzinom, rek-H su.

Kad su joj javili za nesreću, zanimala je i pomislila prestravljeno: »Šta li je htio da mi kaže?«
A kad je sahranjen, vratila se u stan, sjela u fotelju u kojoj je on neprestano sjedio, i tada se desilo nešto što ni ona niti iko drugi nije mogao da predvidi: počela je da plače. Plakala je sama, i dugo. (To je najteži plač.) Zalim ga, mislila je. Voljela sam ga, mislila je. Izgubila sam ga, mislila je.
To je drugo čudo u ovoj istoriji.

49

I plakala je tako mjesecima. I godina je proš-la, ona je plakala. Kamo sreće da umrem, govorila je. Ubiću se, govorila je sama sebi, iskreno oja-đena.

I neprestano se pitala:

— Šta li je htio da mi kaže? A nikad nije nalazila odgovor. Jednog dana ju je upitala mlada sestra:

— Molim te, objasni mi, zašto toliko plačeš? Zašto govoriš o smrti? Pa ti ga nisi voljela.

Ona se naljutila:

— Kako možeš tako da govoriš! Svako voli na svoj način.

— Živjeli ste kao dva stranca. Kakva je to ljubav? Nikad niste osjećali potrebu da išta kažete jedno drugome. To je ličilo na mržnju.

— Govorili smo koliko nam je bilo potrebno. Pa ipak je upitala sama sebe:

— Zašto toliko plačem?

— Voljela sam ga — odgovorila je na svoje pitanje. — Mnogo sam ga voljela.

Tako je naknadno pronašla tu ljubav, i bila dirnuta njome.

Ali se, mimo njene volje, počelo javljati sjećanje na njega. Fantomsko i nelagodno, ali pošteno.

— Htio bih da govorim s tobom — rekao je pred smrt.

— Poslije — nije pristala na razgovor. Ne-što ju je smelo, zaista, mada se uplašila tog razgovora, a sutradan je stvarno žurila na posao.

50

Šta li je htio da joj kaže?

Možda je htio da se požali na takav život i na strašno ćutanje? Možda je htio da je zamoli da budu nekako drukčiji jedno prema drugome, jer se ovako ne može živjeti? Možda je htio da joj kaže kako mu je teško i da je zamoli da mu pomogne?

Da li je zaista umro slučajno? Ili je bio su-više rastresen zbog nečega što ga je mučilo? Ili mu se više nije živjelo?

Da je našla pet minuta za taj razgovor koji je želio, možda bi se njegovi uzlovi razvezali, mož-da bi se riješilo ono što ga je mučilo, ili bi se u razgovoru pokazalo da nevolja nije naročito velika.

Samo da je s njim porazgovarala...

Sve se češće javljala u mjoj misao da se u stvari ubio, i da je ona kriva za njegovu smrt. Pri-znala je sama sebi: kriva sam što sam u *jednotn trenutku* bila nedovoljno pažljiva. I utoliko krivlja *što sam ga voljela*.

Ta nova, tek pronađena ljubav bila je divna, bila je sve ljepša, bila je sve jača. Prisiljavala se da se sjeća kako je uživala gledajući njegove tužne crne oči. Bila je divno smirena posmatrajući ga kako s novinama sjedi u fotelji, nikad toliko za-dubljen, čak i kad je čitao sportsku stranu, da ne čuje njenu *molbu* da joj donese čašu vode. Čak mu je to pričinjavalo zadovoljstvo, makad se nije ini namrštio, a kamoli prigovorio.

51

U pogledu njegova života nema sebi šta da prigovori. Davala mu je potpunu slobodu, nudila mu je da ode ako hoće, kad je ona bestidna dje-vojka oblijetala oko njega, ali on nije htio da ostavi svoju ženu. To znači da je i on nju volio.

A ipak, uza svu ljubav, koja je postala sav smisao njenog života, ogriješila se o njega upravo posljednjeg dana; Istina, i on je mogao nekako drukčije da je upozori, da joj kaže kako želi s njom ozbiljno da razgovara, ali ona ipak priznaje da je pogriješila.

Isleđenje u njenom sjećanju, i pored svih olak-šica, postalo je neumitno, a njena zakasnjela lju-bav prema mrtvom čovjeku postajala je sve žešća. I počela je da misli na smrt i na samoubijstvo, da bi sama se)je kaznila zbog krivice koju nije mogla zataškati. Srećom, njena krivica je svakim danom postajala sve snošljivija.

Ostala je dosljedna svojoj sebičnosti, ali je bila poštena. Nije odbila krivicu, ali joj je dala prihvatljiv oblik, kakav može preuzeti na sebe nje-na savjest, i odredila je sebi pokoru prijetnjom o samoubijstvu.

Srećom, prijetnja neće dugo trajati, čistište nije pakao.

Došla je i na ostrvo, da vidi njegove roditelje. Potpuno je zaboravila da ih je jednom dočekala neljubazno.

Plakala je zajedno s njima, dokraja obuzeta tugom. Sav je život posvetila uspomeni na pokoj-nog muža.

52

S nemirom je mislila na njegovu posljednju želju da razgovara s njom. Šta li je htio da joj kaže? Možda je htio da joj kaže koliko je voli...

53

SJEĆANJE NA POCETAK

Trideset i pet godina se navršilo od njihova vjenčanja, u septembru.

Kad se Amalija iznenada udala za poručnika--artiljerca, odlučio se na brz revanš. Sjetio se svoje komšinice što je svirala Šopena na svim mjesnim svečanostima, i susrevši je na ulici, pozdravio je i rekao, otrovno misleći na Amaliju:

— Drago mi je, gospođice, što sam vas sreo.

— I meni, gospodine.

— Mislim o vama danima.

I kad joj je tim riječima istjerao krv iz obra-za, istjerao joj je i dah:

— Hoćete li da se vjenčamo, gospođice? Od-mah, ako vam je pravo. Nadam se da ste slobodni. Ja jesam.

Ona se gotovo zaljuljala od uzbuđenja.

54

— Dragi gospodine — rekla je najzad. — Ot-kud tako naglo? Ja sam slobodna, ali je vaša po-nuda došla suviše iznenada. Treba bolje da se upo-znamo.

— Sve znam o vama, gospođice Amalija.

— Katarina, gospodine.

— Upoznaćemo se u braku, Katarina. Ne pi-jem, ne pušim, nisam sklon poroku. Nadam se da ćete mi sutra odgovoriti. Čekaću vas pred bio-skopom.

Poslije su se uvijek smijali njegovoj čudnoj proševini i njenom odgovoru.

Cijelu noć nije spavala, razmišljala je tobože, iako je odmah znala da će pristati, ali je sama sebe uvjeravala da se odlučuje kako ne bi pred sobom ispala ružno, kao da je jedva prihvatila prvu ponudu, što je u stvari i bilo. Lijepim meha-nizmom prilagođavanja ubijedila je sebe da je mla-dog, visokog, mršavog učitelja s brčićima uvijek izdvajala između ostalih mladića. Uvijek je primje-ćivala da ima nešto milo i izražajno na tom mr-šavom licu, da joj se, u stvari, uvijek dopadao, što je bilo istina, jer joj se dopadala njena misao o ženiku, koji je sad dobio i određene crte. Sre-ćom, imala je pred sobom samo jednu noć za raz-mišljanje, inače bi sigurno uvjerala sebe da je već odavno zaljubljena u mladog dugajliju, iako, pošte-no govoreći, nikad nije ni pomishla na njega u svo-jim djevojačkim snovima. Ovako, zbog kratkog vre-

55

mena, pred njom je bio važniji i prešniji zadatak — kako da odgovori na ponudu, pogotovu što je znala za nevjernu Amaliju. Iz obzira prema svome dostojanstvu, u to je uključila tobože i razmišljanje o odluci, mada je samo slagala riječi kojima će dati pristanak, na koji se odmah odlučila. Do zore je smišljala lijepu rečenice odgovora, i napokon je izabrala najljepšu: »Nije uobičajeno da se važne odluke, kao što je udaja, donose na brzinu. To je pristanak za cio život. Pogrešan izbor može da bude koban za oboje. Na vaše nestrpljivo pitanje ne mogu da kažem *da*, ali ne kažem ni *ne*: neophodno je da se bolje upoznamo.« A kad je sutradan stao pred nju, ona je oborila oči i rekla: »Nije uobi-čajeno da se važne odluke donose naglo... Pri-stajem.«

Poslije nikako nije mogla da se sjeti zašto je tako naglo prekinula svoj govor, da li zato što je sve zaboravila ili što je htjela sve da prekрати, jer joj je smetala nervna napregnutost. Ali joj je bilo krivo i na njega i na sebe; na sebe zato što je pokazala toliko nestrpljenje, na njega što je odgo-vorio: »Znao sam da će biti tako.« A ona se cijelu noć odlučivala!

Majci je rekla da joj je Ivan nudio ruku već nekoliko puta, a da se ona tek sad odlučila.

Vjenčali su se čim su prikupili sve dokumante. Kumovi su bili iz škole u kojoj je radio Ivan, uči-telj Čile, drevna pijanica, koga su jedva namolili da u crkvu dođe trijezan, što je on shvatio kao

preporuku da ne popije suviše, ali je nakon vjenčanja svratio u prvi bife i namirio uobičajenu jutarnju količinu; drugi kum je bio sekretar škole Šuho, čovjek prevashodne i neponovljive jednostavnosti. Čile je došao na vjenčanje sa dva cvijeta zamotana u zgužvanu hartiju, i predao mladoj, snebivajući se što to čini. »Red je«, rekao je kao da se izvinjava. Šuho nije donio ništa. »Nemam ni dinara«, objasnio je mirno. »Nije važno«, rekao je Ivan. Katarina je bila zbunjena. Ona je i ženika i vjenčanje i kumove zamišljala drukčije. Željerii ženik je bio poznat čovjek, veliki umjetnik, pijanist, Paderevski, recimo, koga evropski dvorovi mole da kod njih održi koncert, a on svuda vodi svoju ženu Katarinu. Ili je neki junak, preletio je okean na dvomotornom avionu, ili ministar, ili načelnik sreza, mlad i lijep. Vodi je na vjenčanje u divnoj kočiji s paradnim kočijašem; on je u svečanom geroku, ona u bijeloj dugoj haljini, zasuta cvijećem; defiluju kroz špalir otmenih uzvanika, svira gradska bleh-muzika, dočekuju ih otmeni kumovi u gerocima i polucilindrima. Sa strane su djeveruše s ogromnim buketima cvijeća, u orkvi sveštenici u svečanom ornatu, sav otmen svijet varošice, crkveni hor... A eto, ženik je siromašni učitelj Ivan Marić, kumovi pijanica Čile i pohlepni Šuho. Od zamišljenih ogromnih buketa ostala su dva sparušena Čiletova cvijeta u zgužvanoj hartiji, i sve se završilo brzo i jednostavno, bez hora i bleh-muzike, bez svijeta, bez svečane atmosfere. »Da se poljubi-

57

mo!« rekao je Šuho veselo, i sočno cmoknuo mladu u obraz, a od Čileta je osjetila kiseo i ljut zadah. Poslije tog skromnog vjenčanja, koje joj je još jedanput pokazalo da su želje jedno, a stvarnost sasvim nešto drugo, Katarina je pošla na pijacu da kupi meso za svadbeni gulaš za njih dvoje i za majku, a muškarci su otišli u kafanu na kafu i rakiju.

— E bogami, nećeš proći na ovome — pobunio se Šuho. — Kad ćeš nas pozvati na ručak? Red je, brate. Dobro, ne moraš moju i Čiletovu ženu, ali dvojicu kumova moraš.

— Zar baš mora? — zabrinuo se Ivan.

— Pa, mora, kume. Slaviš početak novog ži-vota — smijao se Šuho.

— Vidjeće šta slavi — gundao je Čile.

— Nemoj da ga plašiš. Ako bude pametan, nije to ni tako strašno. Brak, mislim. Imaš kome da se požališ, imaš s kim da se našališ, imaš na koga da se istreseš. Nije loša stvar.

— A sjećaš li se kako ti dođe meni da kukaš? — upitao je Ivan.

— Ne sjećam se. A može biti.

— Pričaj — veli Čile.

»Ostavila me žena«, kaže. »Ne znam šta da radim.«

»Kud je otišla?« pitam ja.

»Majci u selo. Odvela je i malog«, kaže on.

»Sigurno si nešto kriv.«

58

»Kriv sam, što jest — jest. Zasjeo s nekim društvom do zore.«

»A obećao si da nećeš više.«

»Obećao sam«, veli.

»Ima pravo što se naljutila.«

»Ima«, priznaje on. »Nego, šta da radim?«

»Idi za njom. Moli, smekšaj je.«

»Neće pristati.«

»Pokušaj ako ti je stalo do nje.«

»Kako da mi nije stalo, ako boga znaš!«

»E onda, put pod noge!«

— I tako, upravitelj ga pustio na nekoliko dana da ode u selo, i on se kroz tri dana vratio u školu.

»Kako je bilo?« pitam ga ja.

»Kako bi bilo?« čudi se on. »Dobro.«

»Je li ti se vratila žena?«

»Naravno da se vratila.«

»Šta si radio tri dana u selu?«

»Uživao. Malo sam se umorio pri povratku. Tašta mi dala šunku i vreću krompira. Hoćeš li pola, veli. Daću jeftino.«

- Je l' tako bilo?
- Pa šta? — čudio se Šuho. — Šta je tu neobično?
- To što si otišao po nju — rekao je Čile.
- Eto šta je čudno. Ako bi moja sama otišla, hvala bogu, ne bih je tražio.
- Hajde, ne pravi se važan — smijao se Šuho.
- Niko tako ne igra oko žene kao ti.

59

- Ne govorimo o igranju oko žene, nego o tome da li treba otići po nju ako već ode.
- Svejedno je da li ćeš otići po nju, vratila bi se sama. Ovako samo dobijam poen.
- I šunku — smijao se Ivan.

I tako, pipajući u džepu stotinu dinara što je bio odredio sebi za košulju i Katarini za haljinu, Ivan i Katarina su' se sa svojim gostima, Šuhom i Čiletom, a obojica su povelili svoje žene, našli u re-storanu na izvoru rječice.

Ivan je rekao Katarini da nije siguran hoće li imati dovoljno novaca, zato neka se pravi da je boli stomak, a najprije neka nešto pojede kod kuće, a i on će uzeti nešto malo. Ali sada kad je, mimo dogovora i mimo očekivanja, vidio i dvije nepredviđene žene viška, noge su mu se odsjekle.

I sve je počelo gore nego što se Ivan bojao. Šuho je zovnuo kelnera i poručio rakiju za sebe i za Čileta, a za sve ostale po flašu piva; za ručak po govedu supu i teleću šniclu s paradajz-salatom.

- Ja ne mogu — rekla je Katarina poslušno. — Boli me stomak.
- Uzmi malo od moje šnicle — rekao je Ivan. Čile je neprestano pio rakiju i pivo, mezeteći šniclu.

Šuho je pojeo dobru polovinu šnicle, namrštio se i odgurnuo tanjir.

- Ne valja — rekao je. — Uzeću nešto drugo. Ivan se odjednom preznojio.

Šuho važno zovne kelnera:

60

- Imate li pastrmku?
- Imamo, gospodine.
- Možda nije svježja — Ivan je pokušavao da spriječi katastrofu.
- Potpuno je svježja, gospodine — upropastio ga je kelner.

Šuho je poručio dvije porcije, za sebe i za svo-ju ženu.

Kad je kelner donio ribu, ružičasto isprženu i mirisnu, Katarinu je neodoljivo zagolicalo u nosu.

- I ja bih ribu — rekla je stidljivo, ali gJasno. Ivan je panično gura nogom ispod stola, ali ona strpljivo podnosi udarce, oborene glave.

- Samo jednu porciju, gospođo?
- Jednu — kaže Katarina skrušeno, i primi još jedan udarac u nogu.

Ivan se neprestano hladi i znoji.

- Kakvo ćemo vino? — pita Šuho.
- Ja ne pijem. Ni Katarina — kaže Ivan.
- Kako hoćete — kaže Šuho mirno. — Litar »ružice«, molim! A za gospođe nešto slatko.

Ivan osjeća muku u stomaku, šnicla ga davi, ni zalogaj ne može da proturi, pogledom traži u bašti nekog poznanika od koga bi mogao pozajmiti novac. Razmišlja da ode u kafanu da plati, a za ono što mu nedortaje da ostavi legitimaciju.

Kelner je donio vino. I stavio račun na sto.

Ivan ne smije da pogleda.

Šuho uzme račun:

- Nije mnogo.

61

Koliko li je, gospođe bože?

- Devedeset dinara. Donesi kafe, mladiću. Ivana ponovo oblije znoj od sreće.
- Neka vam je sa srećom novi život! — naz-dravljaio je veseli Šuho. — Ne vrijedi, vala, ni šted-jeti. Evo, pogledaj ove mušice: samo su odnekud pale, i već su uginule. Tako i mi. A cilj čovjekova života je sreća, makar i zakratko. Hajde, živjeli!

Šuhu su ubile ustaše za vrijeme rata. Čile je umro od ciroze jetre. Zaista, kao mušice: samo što su odnekud stigli, već ih je nestalo.

U Ivanovom sjećanju oni predvode dugu kolo-nu pokojnika, koji ni u sjećanju nisu jednaki. Na Šuhu misli kad god mu je teško, s osjećanjem tužno-vedre nježnosti. Cilj života je sreća, govorio je često. Makar živio i kratko, ali neka živi kao čovjek.

62

DIVLJI KONJI

Odavno je čuo za divlje konje na ostrvskoj planini lijepog imena: Vidovo. A nije imao prilike da ih vidi. Ili bi ga nešto omelo, ili bi zaboravio, ili nije imao društva, i tako je godinama samo slušao o konjima što slobodno žive i množe se na toj maloj planini s visokim vrhom i vječno bistrim jezerom pod njim. Toliko je mislio o tim pleme-nitim životinjama da je stvorio svoj mali mit o njima. Najprije ga je zaprepastila činjenica da u Evropi, u dvadesetom stoljeću, postoje divlji konji, kad ih već ni u srednjem vijeku nije bilo. Kako su se zapatili? Zamišljao je romantičnu priču o ne-kom konju plemenite pasmine, o nekom konjskom plemiću kojeg su doveli iz prekomorskih zemalja na ostrvo, možda u nekom davnom ratu, i on pobje-gao u planinu, željan slobode, ogorčen na grub postupak, a za njim je pobjegla neka zaljubljena

63

kobila. Tako su izrodili slobodan konjski porod, u samoći i pustoši Vidove planine, s pogledom na daleku pučinu što se plavila svuda oko ostrva, pre-preka odlasku i zaštita dolasku.

Drugo čudo, veće nego prvo, jeste u tome što su ih ljudi pustili da žive tako samosvoji, ničije vlasništvo, ničije bogatstvo. Odavno je već sve na zemlji razdijeljeno, prisvojeno, određeno za prodaju i kupovinu, ili bar za ljudsko uživanje. Kako su ove vrijedne i skupe životinje ostale izvan svih zakona ljudske pohlepe? Kako to da nisu ničije? Kako to da nisu privatno vlasništvo onog ko je bio najjači i ko je osvojio vlast i pravo da nešto pri-svoji? Jesu li ovdje ljudi bolji nego drugdje? Zar su se odrekli nekih vjekovnih navika koje su osta-lim ljudima postale najvažniji dio njihove prirode?

Šta se to desilo s rasističkom uzurpacijom pra-va koja su ljudi sebi prisvojili — da na zemlji proglaše svoju apsolutnu prevlast nad životinjama? Oni su od njih učnili svoje robove. Konju čovje-čanstvo ima da zahvali za sav napredak. Kravi za ishranu. A ipak ih to nije spaslo pokolja. Čovjek je samovoljno odredio da ima prava da se hrani životinjskim mesom, i čitava jedna vrsta je osu-đena na pogibiju i na žalostan život po milosti ljudskoj. Samo zato što životinje nemaju snage da se suprotstave, što ne mogu da ulože protest, što nisu spcifisobne da se udruže i krenu protiv zajednič-kog neprijatelja — čovjeka. Kakav bi to rat i po-kolj bio kad bi se sve životinje okrenule protiv

64

Ijudi! Sve životinje! Mačke, psi, konji, krave, volo-vi, ovce, divlje zvijeri, ptice, vodozemci, bube, gušteri, zmije! Nikakav svjetski rat, nikakva svjetska kataklizma ne bi bili ravni tom pokolju ljudskog roda. I niko ne bi imao pravo da digne glas po-bune, jer bi to bila osveta za hiljade godina suro-ve vlasti čovjekove nad potpuno obespravljenira životinjama. Čak su ta prirodna prava toliko obezvrijeđena da bi bio prezrivo ismijan svako ko bi samo upitao ljude: s kojim pravom osuđujete na smrt i poniženje čitavu jednu vrstu? Zar zato što ne pripada ljudskoj rasi? Zar zato što živi s dru-gaćijim oblicima svijesti? Zar zato što .ne govori kao mi? U stvari, ogriješivši se tako o pravdu u cjelini, Ijudi nikad neće biti u mogućnosti da ostva-re svoj dugo žuđeni humanitet, jer je on cjelovit: svaka nepravda ga ruši u potpunosti.

A eto ovdje, na nekoj zaturenoj i nepoznatoj planini lijepog iniena, ostvaruje se to čudo posto-janja pravde za sva živa bića. Onda će je biti i za sve ljude.

Trebalo bi sačuvati tu ma čiju slobodu, stvo-riti od nje instituciju, u interesu samih Ijudi, nji-hovog morala i njihove ljudske cjelovitosti.

Jer, ono što nigdje više ne postoji, sačuvalo se ovdje kao čudo, kao mogućnost, kao opšta nada, primjer za ugled, utjeha ljudskom beznadu i samo-zaturenosti, radosna zora velikog očekivanja. SLO-BODA.

Sad je oaza; postaće kontinent.

65

Sad je bizaran izuzetak; postade pravilo.

Sad je čudo; postaće čudo sve što nije to.

Ovo krdo slobodnih konja, koji žive o travi i rosi, koji udišu slani vazduh s pučine, koji ne žive u omeđenim rezervatima, već u potpunoj slo-bodi pod otvorenim nebom, sami sebi udes i sud-bina,

jednaki pod.suncem i kišom, jednako preda-ti na milost obilja trave i nemilosf suše, bez zavi-sti i mržnje, upućeni jedni na druge, moglo bi biti zametak velike slobode kosmosa.

Penjalo se uz brdo, strmo i golo, desetak ostrv-ljana sa pet-šest mazgi i sa opremom u vrećama obješenim o unkaš drvenih sedala.

Ivan je išao sve teže, disao sve napornije kako je vazduh postajao rjeđi u visinama.

Kad su mu upbdnožju ponudili da uzjaše na jednu mazgu, odbio je; osjećao se bodar i snažan. Sad bi volio da mu to ponovo ponude; rado bi prihvatio. Ali su ostrvljani mislili da je to pitanje riješeno jednom zasvagda, i da se ne treba više na to vraćati.

Počeo je da zaostaje, iako se trudio da drži korak.

Ostrvljani su zlopamtila.

— Teško? — pitali su. — Ti reče da možeš pješke.

Zaustavili su jednu mazgu i pomogli mu da uzjaše.

— Ovako ćeš lakše — objasnili su mu.

66

__Rijedak vazduh — pravdao se Ivan.

Sedlo je bilo neudobno, drvene prečke su ga žuljale, noge su mu neugodno visile, ljuljajući se, jer nij'e bilo uzengija. Postojala je opasnost i da padne kad mazga posrne na neravnoj stazi, pa se grčevito držao za grubu jabuku sedla. Ali se ipak osjećao lakše, jer mu se dah vratio, crvenkasta magla se razišla ispred očiju, grčevi u listovima no-gu su prestali.

Zar je bilo potrebno da se popne na ovu vi-sinu da bi vidio koliko je ostario?

Ali kad se odmorio u neudobnom sedlu, i ne namjeravajući da sjaše sve do vrha, osjetio je ra-dost što je odlučio da pođe na planinu. Bilo je to hodočašće slobodi. Rijetka radost uzdignuća. Mala svečanost očišćenja, koja može postati i veliko mo-ralno ohrabrenje ako se domisle sve mogućnosti. Bila je i mrlja na njegovoj vedrini, jer nije znao pravi cilj ove ekspedicije. Uhvatiće nekoliko konja, rekli su. Ali zašto? Vjerovatno za cirkus, za' hokej na travi, za jahačke klubove, za rasonodu bogataša, za bezbroj čudnih besposlica koje je teš-ko i zamisliti. To je velika šteta, to je udarac ovoj potpunoj slobodi, ali kad već nrje drukčije, ljudi će uživati u lijepim i ponosnim životinjama, dru-žeći se s njima. Sreća, više ne postoji konjica u vojsci, ni artiljerija koju vuku konji, ni konjski prevoz u gradovima, pa ni u selima. Konjska služ-ba je svedena na zabavu i paradu. Šteta što će i tih mekoliko otići sa ove visine i iz ove slobode.

67

Ali je ipak važno što će krdo konja ostati u pla-nini, i lako će nadoknaditi gubitak.

Ostaće kutak slobode na zemlji i vjera u nje-nu potpunu mogućnost.

Penjanje je postajalo sve napornije. Sigurno su prešli visinu od hiljadu metara, nestalo je pi-tomog zelenog drveća, izostalo je sve pitomo i njež-no, nije bilo ni divlje smokve, ni divljeg nara, ma-slina je ostala već na pola te visine, odolijevali su samo rijetki četinari, gusta makija i poneki cvijet divlje ruže. Sve ostalo je kamen, i suha trava iz-među njega, i kržljava paprat, i žilava kupina.

Vazduh je postao bridak, zvonak kao staklo; vjetar je zviždao i nestašno i ljutito, lako povijaju-ći grančice šturih biljaka.

A onda su izašli pod vrh. Pred njima se bjela-salo jezerce blistavo od sunca, neprirodno bistro, pa je izgledalo plitko, iako je na sredini dostizalo i dubinu od deset metara. U samoj sredini vidjeli su se kamenčići, kao da su neposredno pod povr-šinom.

Sjeli su na obalu čarobne vode, i gledali sitne tamne ribice kako plivaju kroz nestvarno prozirnu vodu: ličile su na sjenku nečega što je podsjećalo na ribu. Ostrvljani su se šalili govoreći kako ove ribe uvijek ostaju mlade, jer su i lani bile iste ovakve. I pitali su se, sad već ozbiljno, šta biva s mrtvim ribama: na dnu bistrog jezera ne vidi se ni jedan jedini riblji kostur. Pa kuda odlaze? Po-stoji li možda neka nevidljiva jama u koju se uvla-

68

če da tu umru? Možda je to njihova velika skrivena grobnica, ili njihov drugi svijet, u kojem lutaju zaista kao sjenke, slične živim ribama u vodi. Ili nikako ne umiru?

Ovdje je svaki glas zvonio kao laki udar če-kića: kuckalo je onoliko sitnih batova koliko se udara čulo, od pomaknutog kamena, od čvršćeg ko-raka, od klika jastreba, od glasnije riječi.

Ali je neprestano čičalo i zujalo oko njih, nis-ko, pri zemlji. Odmah je zapazio da to planinški vjetar svira na žicama trave: bio je to laki huj, sitan zvižduk, zamah bez žestine, cik bez ljutine, šištav zvuk

kojim se javljala planina. Svaka sredina ima svoj glas: ovaj je sitan, dječiji, nestašan, ve-dar, neprekinut. Kao da hiljadu nevidljivih duhova skakuće kroz vlati trave, oko malih i većih kame-nova. Vođa karavana, mršav, malen čovečuljak, dr-žao je obje pesnice pod pojasom, kao da ga boli stomak.

— Boli li te što god? — upitao ga je.

— Daj bože da me boli što duže.

— Izgledaš slab.

— Imam četrdeset sedam godina i četrdeset pet kilograma. Ni litar mesa na godinu.

— Pa kako živiš?

— Hodam kao da sam živ. Gledao je prema kosama brda.

— Hoćemo li da jedemo? — pitali su momci.

69

Ponašali su se kao da su došli na izlet. Šalili su se i pjevušili.

Ali je mršavi vođa prekinuo svaki razgovor.

— Ješćemo poslije — odrezao je.

Još je nešto čekao.

A onda je na izlazu iz kamenitog klanca po-stavio tri mazge s jednim čuvarem i tako zatvo-rio prolaz. Na ul'azu, sa objiju strana, skriveni iza kamenja, stajala su po dva momka. Ostali su pošli prema kosama planine čim se začulo osipanje ka-menja pod kopitama konja, 1 čim je vođa odlučno mahnuo rukom.

Ivan je sjeo iznad klanca da bi mogao sve da vidi.

Vođa je naređivao škrto i odsječno, tiho i oštro, i lov je započeo. U početku je sve izgledalo nevješto, i slučajno, prepušteno srećnom ili ne-srećnom ishodu, a onda je počeo da uviđa kako je zamka vješto positavljena. Svako je bio na svome mjestu, i konji su morali da upadnu u klopku. I, kao toliko puta do tada, učinilo mu se da se dru-gačiji plan i nije mogao stvoriti, i da bi ga i on tako smislio.

Goniči su zaobišli krdo konja idući podnož-jem planinske kose, s obje strane, tako da konji nisu mogli nikuda osim da izaberu srednje rješe-nje kako bi izbjegli susret s ljudima. A to su ljudi upravo i htjeli.

Čim je ugledao tu uznemirenu gomilu nervoz-nih, uzdrhtalih, uplašениh životinja, Ivan je odmah

70

bio na njihovoj strani, i gotovo ogorčeno posma-trao ovu grubu uzurpaciju tuđeg života.

Možda će konji pobjeći? Ostrvo je veliko.

Ali je odmah uvidio da je njegova želja bez ikakvog stvarnog izgleda, jer su se sudarili ljudsko lukavstvo i nagoniska životinjska čežnja za slobo-dom.

Primijetio je da konji čine sudbonosnu grešku zato što su neprestano u grupi, što ne žele da se rastave ni za trenutak. Djelovali su kao jedno ti-jelo, njih pedesetak, okretali su se u istom času, svi zajedno, i kretali za crvenkastim ždrijepcem duge grive, a ako bi jedan zaostao, odmah bi pri-lazio, kao da je tijelo privlačilo slučajno zaostali prst. Niko od pedeset ljepotana nije mislio sam na sebe, ni sam za sebe. Predvodnik je mislio za sve njih, ili su svi oni mislili na isti način, instin-ktivno ujednačeni u svim reakcijama. Bila je dirlji-va ta vezanost za grupu, ali i kobna: toliko su se bili naviknuli na zajednicu da im izvan nje nije bilo života, oni ga nisu vidjeli izvan grupe. čudno je samo to što im ni instinkt održanja nije nalagao da postupe drugačije, ili ih je baš taj nagon držao na okupu. A to su ljudi znali i na to računali: ne treba voditi računa o pojedinim članovima, već o krdu, važno je usmjeriti predvodnika, ostali bi se odmah pokorili i pošli pravcem koji je on odredio.

A da su bili malo individualniji, malo samo-stalniji i oslobođeniji, da nisu toliko usvojili in-stinkt grupe, da su se razbježali na razne strane po

71

ostrvu, ne deset, već i hiljadu gonilaca bi imalo muke s njima. OvaTco je sve bilo svršeno prije nego što je i počelo: konji su se ponašali u dlaku onako kako su ljudi predvidjeli.

Pa ipak je bila dirljiva ta vezanost za zajedni-cu, kojoj se žrtvovala čak i pojedinačna sigurnost.

Okrenuvši proračunatom i predodređenom srednjom linijom, klisurom koju su nekada izdub-le kiše i nadošle vode, konji su htjeli da sa strane zaobiđu klopku (nisu vjerovali čak ni mazgama koje su zatvarale izlaz), ali su se ljudi iznenada pojavili iza kamena i toliko ih uplašili da su u is-tom času svi krenuli na drugu stranu, ali su ih druga dvojica utjerala u klisuru.

Goniči su zatvorili ulaz i izlaz (mazge su poslu-žile kao izdajnici koji su prepriječili put svojoj da-lekoj braći po rodu i krvi), i konji su počeli da se komešaju, zbunjeni i izgubljeni, jer više nisu mogli

da vide predvodnika, koji se vrtio stiješnjen u go-mili kao i svi ostali. Ličili su na ribe uhvaćene u mrežu, i bili isto toliko bespomoćni.

Tada je vođa karavana počeo da pokazuje ko-je konje treba uhvatiti, i goniči su s visokih strana bacali omču konopa na onoga kojeg je prst obi-lježio, i tada bi počelo uporno nadmetanje između konjskog straha, užasnog a ćutljivog, i nepopust-ljive ljudske riješenosti. Konj je uzdizao glavu i pokušavao da je izvuče iz zategnutog čvora, ali su goniči neprestano vukli i zatezali konop i, pred izborom da izdahne udavljen ili da izide iz grupe,

72

a lišen vodstva koje bi mu ukazalo Sta treba da uradi, svaki se predavao. Tu nije pomagala ni vo-lja, ni strah, ni sudbinska vezanost za zajednicu. A strah uhvaćenih je bio teško zamišljiv. Kao da su ih izvlačili iz same majčine utrobe, toliko su se opirali, i toliko su drhtali, i toliko se osjećali iz-gubljeno: noge i slabine su im drhturile nepresta-no, i kad bi bili uhvaćeni i stajali sapeti jakim konopom, sjajne i ogromne očne jabuke su sjale kao mala sunca.

Mršavi i neumorni vođa karavana je pokazi-vaao na najstarije (iako starih nije bilo), najslabi-je, na mužjake, pa je bilo jasno da paze kako bi preostalo krdo bilo sposobno za dobar priplod.

Hoće li izabrati predvodnika?

U ovoj poražavajućoj slici male slobode svije-ta, malodušno se uhvatio za tu misao da makar crveni ždrijebac ostane sa svojim narodom.

Omča konopa je neprestano letjela iznad konj-skih glava. Ivari se već umorio i nije znao u kojeg je uprt mršavi prst, ali je crvena griva, nemirna i ljutita, ostajala među onima koje ne izvode.

Onda mu je pala na um misao da tom crve-nokosom vođi ostavljaju slobodu iz računa: on ostaje radi priploda.

Ovo slobodno življenje na Vidovoj planini je prividno, jer je to rezervat, kao veliki kokošinjac, bez vidljivih ograda, bez žica, bez čuvara, a sloboda je samo mamac i varka. Konji u stvari i nemaju kud da odu, za njihov slobodni izbor voda mora je

73

neprelazna granica. Svake godine jedanput ljudi ih grdno uplaše, i u njihovom iskustvu ostaje strah od ljudi, i zato je privezanost za ovo usamljeno mjesto najsigurnija ograda! Tako je ljudima naj-bolja pomoć ljubav konja prema slobodi i ljubav prema zajednici. Onda je ovaj lov lukava i podla prevara!

Vežali su ih jednog uz drugog, onako kako su ih i hvatali, i ljepotani su se sve više smirivali što ih je više bilo. Prestajalo je bečenje ogromnih očiju, prestajalo je drhturenje čvrste kože i upla-šeno osvrtnje za svakim ljudskim pokretom. Kako je jedan po jedan prilazio grupi uhvaćenih, njima se činilo da ih samo sastavljaju na nekom drugom mjestu, i sve je opet izgledalo u najboljem redu. I opet je njihova nada i želja pomagala ljudima i olakšavala im napor.

Glava uz glavu, vezani istim konopom oko vrata, po dva u jednom redu, stajali su u malom klancu, pokoreni.

Dva-tri naredna dana podnosiće lju-ljanje mo-ra, čvrsto vezani u utrobi broda, i opet će njihove velike oči da se beče uplašeno, i elastična koža da drhturi zbog čudnog i nevidljivog propadanja i uz-dizanja broda. Sa strahom, sitno prebirući kopita-ma po brodskom mostu, po kamenu nekog dale-kog keja, izići će u neki novi svijet bez slobode.

Konji nisu visoki: možda će ih istrenirati da u javnim parkovima nose male jahače, djecu? Dje-ca su nježnija nego odrasli, neće ih mučiti. I mož-

74

da im sjećanje (ako mogu da se sjećaju) na ovo kristalno carstvo na vrhu Vidove planine neće biti suviše teško.

— Kuda idu ovi konji? — upitao je vođu. Sjeli su da jedu. Posao je završen, može da počne zadovoljstvo.

Svi su pHi vino iz boce što je išla od ruke do ruke.

— U Italiju — odgovorio je vođa ne žureći.

— Šta će tamo raditi?

— Poklaće ih za šnicle i kobasice.

Kao da ga je iznenada udario pesnicom u stomak.

— Konji su opštinski. Svake godine popune poneku rupu u budžetu.

Visoko u nebeskom plavetnilu jedan mlaz-njak je ostavljao bijelu prugu za sobom.

Gledao je u avion, čuvajući se da ne spusti pogled na zemlju. Bilo mu je mučno.

75

2IV0T JE SAN

Ponekad je gospodar, kad ne osjeća tjeskobu, ni bolest, ni ljutinu, ni usamljenost, ni svoju sud-binsku vezanost za ovaj kamen. Kad mu se čini da je slobodan.

U takvim časovima oslobođenosti bio je uvje-ren da mu je sudbina naklonjena. Nije imao raz-loga da misli tako, kao što nije imao naročitog razloga ni kad je mislio da je nesrećan. Bio je jed-nostavno srećan ili nesrećan.

U trenucima lakoće, kad sam sebi nije ničim smetao, lutao je oko sela.

U tim časovima vedrine mogao je da misli o lijepim stvarima, o Luonotar, o iznenadnoj sreći, ne zna kakvoj, ali lijepoj, što će ga čekati jednog jutra da ga ozari čim se probudi.

Danas je izašao na golo brdo iznad borove šume, i sjeo na kamen, sličan velikoj grobnici.

76

Sa tog mjesta vidi prostranu pustinju pučine: s površine mora diže se svjetlucava srebrna pra-šina.

Ranije je mislio da bi taj veliki kamen bio lijepa grobnica. Izgledala bi veličanstveno, pobjed-nički, daleko iznad ljudi.

Sad misli da je to glupo. Sujeta živih zamišlja veličanstvene grobove. Šta ima pobjedničko u smrti?

Pred njim je more i nebo, surovo prostran-stvo koje nam uvijek ostaje strano i daleko. Kao izivot.

Zrikavci nervozno zriću, uplašeni ili razdragani vrelinom, sve većom, i tišinom, sve potpunijom. Sunce, krvožedno, kezi oštre zube.

Sad će da čuti i da misli o njoj. Neka vrijeme teče.

Zivot je san... Je li to on rekao?

Ne, nije. On i ne zna da je život san. Nikoga nema, a rečeno je. Nije zaspao da bi mogao usniti te riječi.

Je li to dio nekog davno izrečenog orazgovora &to ga je kamen zapamtio? Je li to odjek odlutalih i opet vraćenih riječi? Ili je nečije buduće govo-renje, otkinuto od cjeline, ili tek začeto? Ili je palo u ovaj prostor odnekud izdaleka, odbilo se od ne-ba? Ili nije ni postojalo?

77

Jeste, čuo je to negdje, možda u sebi, kao smirenu ili uplašenu misao, kao jato prhnutih ptica.

Zivot je san ...

Je li Luonotar otišla u uvalu na kupanje?

To su riječi iz neke pjesme, to o snu. Ali sad mu zvuče tajanstveno. Imaju čudno značenje kad su ovako na okupu: svaka za sebe je obična.

Znači li to da mi samo sanjamo da živimo, a ne živimo? Sve što nam se dešava, nije stvarnost, već naš san o stvarnosti. Kakva je onda ta stvar-nost, i da li postoji? Ili je sam san stvarnost?

Ko nas to drži u snu, i ko nas budi?

Je li smrt buđenje? Je li život u smrti?

Zašto svi snovi nisu jednaki? Nekome su dati lijepi, i laki, i mirisni, nekome ružni, teški, smrd-ljivi.

Srećom, nisu uvijek isti. Naiđu prozračni, kao zora, šareno lijepi, kao cvijet.

Upravo je naišlo vrijeme njegovih lijepih sno-va. Možda to zaista nije stvarnost, ali on bi se za-kleo da jeste: vidi, osjeća, uzdiše.

Ujutro izlazi iz kuće rano, sjedne pod čempres na groblju, i čeka. Boji se da nije prošla. Ona, Luonotar.

Ustane i pode prema šumovitoj kosi s koje se vidi uvala: nije još stigla.

Opet se vrati pod čemprese, odatle vidi put do sela, odatle je može ugledati čim se pojavi.

78

On voli taj trenutak kad je ti čisto jutro prvi put ugleda, voli i ostale trenutke u toku dana, dok je gleda, dok misli o njoj, ali to prvo viđenje je kao vedar sunčani zrak poslije oluje, kao mlaz svježje vode nakon duge suše, kao nnezadrživa ra-dost nakon čame: sve u njemu plane, oživi, uz-nemiri se.

— Dobro jutro! — klikće joj tako na daljinu.

Evo je, izašla je iza okuke, u bijeloj kratkoj haljini: plamena zraka, oštra strijela, udarac u sr-ce. Nesvjesno se hvata rukom za grudi, duboko i radosno uzbuđen.

Ustao je, iako je Luonotar još daleko.

Da li da joj se javi na neki poseban način, da iskoči pred nju s grane, da joj kaže nešto lijepo i

neobično.

Sta bi mogao da joj kaže?

»Gospođice, samo o vama mislim...«

Banalno.

»Srce mi zadrhti kad vas ugledam.«

Nametljivo.

»S vama mi osviće vedar dan.«

Glupo.

»Pustite da budem vaša sjenka.«

Neozbiljno.

Odustaje od određenih riječi, i zamišlja neke neznane, neodređene, zvučne, nježne, upečatljive: samo &to ih je izrekao, ona je zastala, zanesena izraza, snenih očiju, Tascvjetalih usana. Sluša ga. Gleda. Čeka njegovu riječ i pokret.

79

Ali on nema više snage da išta kaže, toliko mu se razbujalo srce, i osjeća takvu omamu i tak-vo blaženstvo da i ne želi ništa drugo već da je ovako gleda, ispunjen osjećanjem ogromne ener-gije i ponoće.

A ona prilazi: mlada, svježja, lagana, oblo tanka, titrava, zbunjajuća; obespokojavajuća.

Prolazi. On ništa ne kaže. U grlu mu je zapela grdna guka. I ništa ne čini: koči se.

Prošla je.

Nije je ni pozdravio. Sapunicom je prao slam-ni šešir umašćen na obodu sprijeda, na mjestu gdje se uvijek hvata prstima. Vježbao se kako će da skine šešir, lako, elegantno, neupadljivo, pri-stojno.

A eto, nije stigao ni da dignu ruku.

Pa dobro, nije nikakva nesreća, sutra će. Ali je sigurno primijetila koliko je oduševljen njome, kako mu oči sjaje i kako je gledaju netremice, kako mu se ruka ukočila a misao nema snage da joj naredi pokret za pozdrav. Nije vidjela pozdrav, ali je vidjela njegovo oduševljenje.

Ima oko trideset godina, on pedeset dvije. Zar je to neka razlika? Nije, doduše, naročito naočit muškarac, mršav je, gotovo slab, ali mu je izraz lica prefinjen. I intelektualan. Kao da se uvijek bavio dubokim mislima. Bijući se, ujutro u kuhi-nji, dizao je lijevu obrvu i gledao iskosa kakav utisak ostavlja: sasvim pristojan. Izgleda zamišljen, pun čežnje i duha. To žene vole.

80

Onda je polako kretao za njom, i diveći se njenim pokretima, gatao u sebi: ako se nijednom ne okrene, ostavio sam utisak na nju. I nijednom se nije okrenula.

Sutra ću je zaustaviti, mislio je.

I dok se ona spuštala niz usku stazu prema uvali, zamišljao je šta bi joj sve rekao. Ne zna riječi, niti su važne, samo zna da su očaravajuće, i da ga ona gleda zadivljeno.

— Govori još — kaže tiho.

I on govori, govori. Oči su mu vlažne od suza zbog riječi koje ne zna, a miran je kad ih nađe.

Evo, sad je stala u svojoj uvalici, odložila tor-bu, skinula haljinu i ostala u kupaćem kostimu, prišla vodi i nožnim prstom dočekala lak talas, kao da se zdravi s njim, pa se vratila prema osunča-nom pijesku uvalice, prostrla peškir i legla.

Prvi put ju je ugledao prije četiri dana, tačno u petak, šestog jiila, u devet časova ujutro. Upravo je pošao u drugo selo, na poštu, da pošalje mjeseč-nu ratu za kredit koji je uzeo na konfekcijsko odi-jelo, dvije košulje i dvije ženine haljine.

Bio je ljut što je morao da šalje tu ratu, ali je morao, dobio je strogu posljednju opomenu, a ljutio se i što je to uzimao; staro odijelo je još mogao nekako da nosi, počelo je, istina, da se ci-je-pa na koljenima i na turu, ali se moglo uštopati. Dvije ženine haljine su luksuz koji sebi nikako nije mogao da oprost: jedna joj je bila sasvim dovolj-na. Sad će tu ludost, koju je donio neki smiješan

81

trenutak velikodušnosti, morati da plaćaju punih dvadeset mjeseci. Da čovjek istrune od muke!

Na okuci je vidio nepoznatu ženu, samu, lije-pu, svježju, u crvenoj haljini i visokim cipelama s plutom, pod šeširom široka oboda, s velikom tor-bom u ruci.

Zastao je kad je prošla, i osvmuo se neko-liko puta.

Bilo je to čudo u crvenoj haljini, na visokim potpeticama.

Njegove ljutine je odjednom nestalo, zaboravio je čak zašto se ljutio, i jedva se sjetio kuda je pošao. Pojava te žene u mlado jutro potpuno-ga je smela, i odmah je pomislio da se u njegovom ži-votu desilo nešto značajno. Zapamtio je i vrijeme susreta: šesti jul, petak, devet sati ujutro. Požurio je na poštu, predao uplatu za kredit, i odmah pošao natrag, neprestano misleći na mla-du neznanku. Kad se vratio, nije otišao kući, već na šumom obraslu liticu iznad uvalice: neznanka se kupala u modroj prozračnoj vodi, izgledala je kao sitni pokretni krst u tom vodenom beskrajju. Kad je izašla iz mora, blistava od osunčanih kapljica, i bijele puti kao sedef, rekao je: vestalka. Nije se usuđivao da priđe bliže. Ali mu je i na toj razdaljini bilo ugodno, nije osjećao nikakvu jaču želju ili strepnju.

Sjetio se knjige koju je žena uzela od Ružiče-vih. Prepisao je stihove u staru ženinu svesku za
82

kuharske recepte: kći vazduha, djeva čista, ponosi-ta Luonotar, djevovala je stoljećima, i sačuvala nevinost u vazdušnim dvorovima. A kad joj je dosa-dila usamljenost, Luonotar se spusti do mora, do nedoglednog tog prostora. Tada dunu vjetar, diže morsku pjenu, potjera talase, vjetar duva — djevu ljulja

a talas je burni nosi
po pučini sinjeg mora
na valima pjenušavim.
Vjetar momi plod donese,
od mora je zatrudnjela.

Divna Luonotar, srećna Luonotar!

Ne zna odakle je došla, nije htio da zna kuda odlazi. Prihvatao je njeno jutarnje osvitanje kao poklon, a posljepodneveni zalazak dočekivao kao gu-bitak. Sve nakon toga bilo je čekanje.

I što je bilo više noći u kojima je mislio na nju, plašeći se da ne prespava njen odlazak u uva-lu, bivala mu je sve ljepša i sve dalja.

Već treće jutro nije je dočekao na putu, već malo podalje, blizu groblja, izdvojen. A četvrtog jutra se sklonio iza grobljanskih čempresa: kad se ona osvrnula, iznenađena što ga ne vidi, on se po« javio na čistini i, ne primaknuvši se ni za korak, skinuo svoj umašćeni šešir. Ona je klimnula gla-vom i osmjehnula se.

Neko bi mogao reći da na toj daljini nije mo-gao vidjeti kako se osmjehnula, pogotovo što je fikinuo naočare, ali je on *znao* da se ona nasmije-

83

šila. Ostao je u njemu kao sunčev bljesak taj osmi-jeh; a kako bi mogao da zrači toliko vremena da ga nije bilo?

Iz svoje zaštićene daljine u šumici nad uvalom gledao je zasljepljujuću bjelinu njenog djevičanskog tijela što je svaki dan rudjelo sve više, i osjećao radost čistog uživanja, od ljepote što ispunjava čovjeka mirnim blaženstvom.

Luonotar je uvijek bila sama na pustoj plaži u uvali, združena sa suncem i morem. Prilazila je tankoj, lelujavoj vodi na obali, dodirivala je no-gom i rukom, puštajući da je ljube uzdrhtali talasi, a onda, nevjerna moru, lijegala na pijesak i pre-puštala se sunčevim poljupcima.

Divna sipa, sa četiri prekrasna kraka. Mor-ska zvijezda rasturena u ljepoti.

Luonotar ponosita.

Uzbuđena sunčevim milovanjem, Luonotar je skakala i prilazila moru, dodirivala ga nožnim pal-cem, kao da ga budi, kao da ga izaziva, kao da ga mami.

Počinju da se nadimaju ogromna njedra mora, dišu divljom čežnjom. Živa stihija pruža palucave jezike do sitnog pijeska, ljubi joj noge, vlaži je pjenom bijesne želje.

Ćuvši njegov poziv ili uzdah, bacala mu se u prostran i željan zagrljaj.

O, kakva se ljubav vodila pred njegovim oči-ma, gospode bože! Strastveno se spajala ljepota i snaga.

84

Odvlačilo ju je more sve dalje, nezasito. Hoće li je preoteti zauvijek? Je li to ljubav koja se može zasititi samo smrću?

Ali ona utoljuje bezmjernu strast te ogromne životinje, i polako se izvlači iz njegova zagrljaja. Oplodena.

Izlazi na vrelu pijesak, a more drhturi za njom.

Luonotar čista.

Zivot je san. Grozničav a lijep.

Petog dana je vidio kako je u uvalu uplovio čamac. Vozio ga je jak momak u mornarskoj majici.

Natjerao je čamac duboko u pijesak, iskočio kao da ga je opruga odbacila, i prišao joj u dva koraka.

Spustio se kraj nje na pijesak i nagnuo se nad njeno lice.

Ona je skinula crne naočare, malo se podigla na laktove, i tako mu se približila. Dugo je gledao u nju, a onda je poljubio.

Sigurno je po svemu izuzetan mladić, i svaka-ko je zaslužuje. Zato mu nije krivo. Mladić ju je oteo od zagrljaja mora da bi joj darovao svoje jake ruke. I svoje poljupce, umjesto talasa.

Ljubav je došla u ovo zatvoreno mjesto, i sve se odjednom rascvjetalo.

Kao da se on sam podmladio.

Biće zaštitnik mladih, čuvar njihove ljubavi.

Otada ih je svaki dan viđao kako idu priljub-ljeni jedno uz drugo, kako se oduševljeno gledaju,

85

kako se zaprepašteno dodiruju. Kao da je to prvi put i njoj i njemu.

Pomagali su jedno drugome da dokraja otkri-ju svijet i život.

U subotu je u seosku luku uplovila velika braća s nekim tovarom u sanducima. Poći će da vidi izvještaj lutrije, sigurno su donijeli novine, pročitajte s nogu, kod kafedžije: žena je slučajno zaboravila sitan novac na stolu i on je odmah ku-pio loz. Možda će imati sreće kad je do njega do-šao s toliko muke, jer je trebalo izdržati strogo ženino ispitivanje i uvjeravati je kako je taj no-vac sigurno izgubila kad je išla u selo da kupuje brašno i ulje.

Imao je još jedan razlog što je htio u selo. Saznao je da Luonotar stanuje kod kafedžije, iz-najmila je jednu sobu na spratu. Možda će je vid-jeti. Htio je da čuje koliko će još dana ostati na ljetovanju. Nije znao kako će je vidjeti, jer si-gurno nikuda ne izlazi iz sobe: put od sela do uva-le i od uvale do sela joj je sav put, pa i njega prelazi s momkom u mornarskoj majici, ili je on vozi morem u Čamcu.

Ostao je kod kuće duže nego što je mislio: žena je molila da samo malo pričeka dok bude gotov ručak, da ručaju, kako bi mogla da opere suđe. Htjela bi malo da prilagne, nešto je umorna.

Kad je ručao a žena legla, pošao je prema selu i kafani i vidio kako bracara izlazi iz luke, ploveći prema gradu.

86

Sigurno su ostavili novine kod kafedžije.

Sinoć je sanjao bijele konje, to mu je uvijek donosilo sreću. Možda mu je sreća donijela glavni zgoditak. Petnaest miliona.

Kupio bi joj petnaest ljljana bijeiih. kao snijeg.

»Za tvoju čistotu«, rekao bi joj.

I petnaest ruža crvenih kao krv.

»Za tvoju ljubav«, rekao bi joj. »Za tvoju čed-ira ljepotu. I dopustite da tebi i tvome mladiću poklonim nekoliko miliona, za početak vašeg ži-vota. Više ćete učiniti vi meni nego ja vama ako primite. Jer, sreća je u davanju. A vi je zaslužujete. Poklonite i meni makar njen dio.«

Kad je ušao u kafanu, nekoliko starijih seljaka 6Jedilo je za jednim stolom, igrali su karte.

Sa radija se čula vesela pjesma »Život je divan«.

Na šanku su stajale novine.

— Mogu li da pogledam izvještaj lutrije?

— Ja ću ti reći: nema ništa — nasmijao se krčmar.

— Nikad se ne zna.

Izvadio je loz i počeo da traži svoj broj u no-vinama. Nije ga bilo. Pogledao je još jednom: uzalud.

Složio je novine na šank i ostao stojeći. Počeo je da ga zanima razgovor. Još dok je gledao bro-jeve lutrije, čuo je kako kafedžija priča seljanima o nekom momku koji je maloprije s bracerom do-šao iz grada i odmah potražio djevojku Sto kod

87

njega stanuje u sobi na spratu. Luonotar. Mladić* iz grada je nije zvao tako. Nije ni kafedžija. Ali za njega je ostala Luonotar. Za ručkom su razgova-rali, i kafedžija je prisluški-vao, jer je volio sve da čuje. Mladić je zahtijevao da djevojka odmah pođe s njim, petnaestog dolaze u grad američki morna-ri, ne smije to propustiti. Neka požuri, bracara se odmah vraća.

Ona je predlagala da ostane još koji dan, pla-tila je sobu unaprijed, još se osjeća umorna, sve će namiriti u jesen... Onda je priznala da se u nju zaljubio jedan mladić, mještanim, hoće da je vjenča. Možda je tu čeka sreća, ko zna...

— Zar je sreća da dirindžiš na seljakovoj zemlji?

— Ne znam.

— A zna li taj momak čime se ti baviš?

— Taman posla! — nasmijala se djevojka.

— Saznao bi.

Složila se, malo žalosna ali razumna, i pošla u sobu po stvari. Silazeći niz stepenice s torbom, zamolila je kafedžiju da pozdravi momka. Nije imala vremena da mu javi, mora da ode, zbog posla. Neka je ne traži, možda će mu se javiti, a možda i neće.

Otišla je s mladićem na braceru, ne osvrnuv-ši se.

— Pa čime se bavi djevojka? — upitao je kafedžiju.

88

On se nasmijao: — E baš si šeprtlja.

Izašao je iz kafane i pogledao na pučinu: u daljini se vidio brodić, kao nesigurna tačka. Je li ovo sanjao? Život je san, nekad lijep i blag, nekad ružan i nemilosrdan. Sta se može...

89

TUĐA ZEMLJA TUGA JE GOLEMA

Kad je čuo da opštinsko sindikalno vijeće or-ganizuje oproštajno veče za sve radnike sa ostrva koji kroz tri dana odlaze na rad u Njemačku, Ivan se postarao da preko kafedžije dobije pri-stup na veselje. Naravno, želio je da se provede sa mladim ljudima, odavno već nije bio >ni na kak-voj priredbi, a smatrao je i da bi njegovo prisustvo moglo da bude korisno, jer je on bio u Njemačkoj, pune četiri godine, i jer je znao njemački jezik. Istina, teško bi ikome moglo poslužiti ijedno od ta dva njegova znanja, ali ako bi neko htio da se koristi, on je bio spreman da pomogne. Obrijao se, uredio, očistio cipele, zavezao mašnu (što se doo-nije pokazalo kao nepotrebno, pa je mašnu skinuo i stavio u unutrašnji džep sako), i na vrijeme, s prvim gostima, stigao u kafanu. Rečeno je da će biti tridesetak radnika, a predviđeno je bilo još

90

toliko mjesta za goste. Došlo je, međutim, mnogo više gostiju, svako po nekoj vezi, kao i Ivan, pa su se donosile stolice i klupe iz sela i stavljale bez reda po kafanskoj sali. Ali je desetak radnika ipak moralo da stoji, ili su po dvojica sjedila na jednoj stolici.

Starim rasklimatanim kamionom dovezena je većina radnika iz obližnjeg sela, mada je to bila samo formalna počast, jer su oni prepješačili da-leko veći dio puta neprohodnog za kamion. Pa i to malo prohodnih puteva urađeno je zahvaljujući sujeti, to jest pomoći radnika koji se već nalaze na radu u inostranstvu, jer su oni željeli da svo-jim novim ili starim automobilima dođu preko svi-jeta, preko Evrope, preko mora, do svojih kuća.

Kako je kamion zakasnio zbog lošeg puta, bu-dući radnici su u kafani zatekli sve ugledne goste za stolovima. Kad su ušli, gosti su ustali i, zbog nečeg, počeli da plješću, što je radnike dokraja zbunilo. Najprije su se okrenuli da vide kome to gospoda plješće, a kad su vidjeli da je to njima, počeli su da se sklanjaju jedan iza drugoga, jer su se gosti, oduševljeno plješćući, unosili u lice ovim ljudima kojima su zbog nečeg oduševljeno odobravali. Njihova gruba seljačka lica su namršte-na, gledaju sumnjičavo, ispod oka, kao da im ovde prijete neka nepoznata opasnost: da je slučajno jedan od njih ostao sam među stolovima i među stranim ljudima, sigurno bi pobjegao iz kafane ne osvrćući se. Zato su se držali zajedno, zbijeni u

91

namrštenu skupinu, nerado se rastavivši da u pro-čelje sjednu ugledniji gosti.

Ivan je iz pročelja pomican sve dalje, dok nije potisnut u drugi red, uza zid, iza širokih i kvrgavih leđa radnika. Srećom, i tu su služili piće, pa je Ivan svoju priču o Njemačkoj, koju je zapo-čeo u pročelju, bog zna kome, nastavio nekom mršavom siromašku, pričajući kako je Njemačka čudna i uređena zemlja. Takav im je red, takav red, gospode bože, da iti život onemili. A za njih je baš to život. Misliš da će neko od njih pokušati da zaobide propis i naredbu? Bože sačuvaj! Za vri-jeme bombardova-nja, da bi ga skinuli s garantovanog snabdijevanja!

Mršavi seljak je pokušavao da u njegovo dugo govorenje ubaci svoju tugu: već tri godine vinova loza strada od plamenjače, a u kući žena i troje djece, dvije kćerke i sin, još u osnovnoj školi, i eto, on mora na rad u Njemačku, šta mu drugo ostaje, a već ga sad srce boli, naročito za sinom. Ali nevolja ne pita možeš li.

Onda su počeli službeni govori, govorili su lju-di iz proćelja.

Ivan je osjećao da je u njemu ostalo bezbroj neizgovorenih riječi, još je imao mnogo šta da objasni svome mršavom sabesjedniku, i poslije sva-ke popijene čaše, sve više. Ali je i njegov susjed osjećao da ima mnogo da kaže o svojoj tuzi i stra-hu od puta u nepoznatu zemlju, u tuđinu, a i go-

92

vornici su se neprestano redali jedan iza drugoga, sve nepotrebniji.

Radnici su sve manje slušali. Počeli su da raz-govaraju jedan s drugim, pa da dobacuju riječi udaljenijim prijateljima bez ikakve veze s onim Sto su čuli, i uzalud su neki iz proćelja oštro upozoravali: pssst! Prvobitni strah je nestajao sve br-že što se ispijalo više lozovače.

Onda je usred nećijeg gromkog govora počela pjesma, u početku dvoglasna, a onda su je prihva-tili mnogi:

Tuda zemlja tuga je gotema.

Bio je to jek, uzdah, u početku tužan, a onda sve življi i sve bješnji.

— Eto — govorio je Ivan svome komšiji — to smo mi. Oni doduše gnjave govorima, ali opet, ne bi trebalo ovako. Nijemci bi saslušali sve go-vornike.

Ali ni komšija nije njega slušao: držeći u ru-ci dopola otpijenu čašu, tulio je opasno užagrenih očiju:

Tuđa zemlja tuga je gotema.

Užalud je neko u proćelju udarao nožem o rub čaše: gužva je postajala sve veća.

Možda će se poslije ovi ljudi ipak smiriti, pa će i Ivan moći da održi svoj dugo zamišljani go-vor. A dotle će izaći da svrši neke prirodne potre-be da bi bio miran kad dođe njegov čas.

Izašao je u dvorište i stao uz ogradu.

93

Mjesec je sjao smireno, kao i svako veče, selo je bilo mirno, kao i svako veče. A unutra, u ka-fani, počelo je da vri kao da se odjednom pokre-nulo stotinu motora, kao da urlaju očajnici braneći se od neke velike opasnosti.

Tuđa zemlja tuga je golema.

— Drugovi! — viknuo je Ivan u noć ispunjenu cikom uznemirenih zrikavaca. — Mi, žrtve hitlerovskog fašizma, stojimo u prvim redovima borbe za progres. Naša svijetla budućnost je u našem oduševljenju za naš socijalistički put.,.

Dalje je praznina.

Dalje! Još! — čuje on u mislima kako viču radnici.

A on rie može dalje riječima koje zna; zamišlja neke nepoznate, divne, oćaravajuće. Prestali su da govore među sobom, prestali su da se dovikuju, prestali su da pjevaju svoju himnu: Tuđa zemlja tuga je golema. Slušaju ga.

Suze mu teku od miline i od njihovih sabra-nih pogleda.

Još rakiju-dvije, pa ću ustati da govorim.

Otvorio je vrata kafane, i zastao užasnut: lica radnika su bila grubo iskežena, prijeteca, zgrćena, oći zapaljene i sužene, užeženi farovi. A iz njih je, kao huk, kao tutnjava, kao daleka grmljavina, iz-lazilo jećanje: huuu!

Da je Ivan rekao jednu jedinu rijeć, ma kakvu, bijes ovih ljudi bi se srućio na njega, ubili bi ga ili pregazili.

94

Zatvorio je vrata i uzmaknuo, uplasen.

Šta se to desilo s ovim mirnim dobrim lju-dima? Jesu li pobjesnili od tuge?

Nije se sjetio da pomisli šta će biti s poćas-nim gostima u proćelju. Hvala bogu što nije među njima!

Poćurio je da odmakne od uzavrele kafane.

95

JATO DELFINA

Sahrana na selu je društveni događaj, kao po-zorišna premijera ili izložba slika u velikom gradu. Tu se susretnu mnogi ljudi, ne vide se od prošlog sprovoda, kao da se skrivaju jedni od drugih. A uvijek je

zanimljivo vidjeti nova lica, i još u ve-likom broju. Na ostrvu, doduše, nema bleh-muzike, ali i bez toga je ugodno koračati iza tuđeg kovčega; čovjek je obuzet lakom melanholijom ili radošću kojom ga ispunjava tuđa smrt. Tada se obično misli: ljudi su smrtni, ko danas, ko sutra, a ja sam, eto, živ, i daj bože da budem na sprovodu mnogim svojim poznanicima.

Sahrana je i prilika da se sazna dosta stvari o ljudima poznatim i nepoznatim, i tako se čovjek uči i obavještava. Ako čuje i neki jeftin recept za ručak ili za jelo koje ne podiže krvni pritisak, eto mu čiste koristi. I tako, uz čisto zadovoljstvo saz-

96

navanja, uz obavljanje svoje ljudske dužnosti, ra-zumije se, čovjek se nekako ispuni nesvakodnev-nim mislima, i požali što takvih društvenih susre-ta nema više.

A naročito se mnogo dozna o pokojniku. Mož-da ga nisi nikad ni vidio, ili ste se sreli samo u prolazu, nikad ništa nisi čuo o njemu, a sad od-jednom, između brzih pokreta rukom kojima se naznačava krst, čuješ toliko podataka o njemu da pokojnik oživi pred nama, bože oprosti, kao da se tek rodio, ili kao da se neko potpuno nepoznat iznenada vratio u rodni kraj. Tako upoznaješ sve više ljudi koje, doduše, nikad nećeš vidjeti, ali se krug poznanstava ipak stalno širi.

O ovom pokojniku su čuli zanimljive stvari. Zivio je u selu, na brdu, sam sa ženom, bavio se vinogradarstvom i ribolovom, uspješno i jednim i drugim, kad ga nije obuzimala ludost neumjerenog pića i bježanja od kuće. Djeca su im, kao i sva dje-ca na ostrvu, davno otišla od kuće (rano odu, na zanat 111 na škole, poslije se rijetko vraćaju). Žena mu je bila vrijedna i dobra, trpeljiva i čutljiva, i nikome nije pričala koliko je bije kad se napije. Udarao je šakama, teškim kao dva kovačka čekića, gađajući lice, da je nagrdi, i stomak, da je teže boli. Izlazila je na bistijernu, obamrlim rukama va-dila vodu, i srećna što je niko ne vidi, prala okr-vavljeno lice, i po cijelu noć držala mokar oblog na ubijenom obrazu. »Slučajno sam se udarila«,

97

govorila je komšinicama ako bi naišle pored njene kuće.

Njega je gonilo neko prokletstvo, neka muka, neka tuga, neka želja, đavo bi ga znao šta, i opijao se svake noći kad bi se pun mjesec rascvjetao na nebu i, samrtno tužan, držao glavu u rukama i zavijao ili jecao kao da je saznao nešto veoma ža-losno o svojoj djeci, i to baš danas, tako je i ona mislila u početku, ali je poslije uvidjela da nikakvu vijest nije primio iz svijeta, već iz sebe, iz svoga nezadovoljnog srca. Nešto ga je pritiskivalo, nešto ga je nekud vuklo, ali nije imao snage da išta iz-mijeni u svome životu. Možda je to bilo samo ne-zadovoljstvo svim svojim, svime što je oko njega. Mada nije ni znao šta zapravo želi, ni šta bi drugo trebalo da bude, čak i kad bi bilo moguće. Udarao je na sebe i na ono što mu je bilo najbliže, na ženu. Udarajući, trošio je nakupljenu muku, oslo-bađao se neizdržljive napetosti što ga je zatezala kao sirova grana savijena u luk. Nije ni znao da je to gađenje od života, i da mu nema spasa. Stradao bi bilo na koji način, umro bi od pića, bio bi ubi-jen u tuči, skočio bi sa stijene u more. Upropastio se uživajući: zaljubio se u tuđu ženu odbjeglu od muža. Vratila se iz gornjih sela, majci, još mlada, lijepa, držeća, pusta, i ono što nije mogla da čini otvoreno uz muža, činila je bez muža. On se za-gledao u nju kao da mu je sedamnaest, a ne pe-deset, potpuno je obnevidio i ništa ga nije moglo zadržati da se ne pokori toj oslobođenoj vražjoj

98

ženi. Bila je opijena osjećanjem nesputanosti, iz glasa se smijala mužu koji je dolazio da je vrati kući, smijala se majci-udovici što ju je stišavala, postala je biljeg na kući, oblak nad selom, čudo na ostrvu: krivoputica bez premca.

On je donosio sve više, samo da bi kod nje ostao što duže. Poručio je najbolja vina iz grada, svilene bombone u velikim bombonjerama, parfeme po njenoj želji, veš od sintetike, veliki gramofon sa mnoštvom ploča, pa je iz njene kuće danju i noću odjekivala narodna muzika i pjesma.

Kad mu je njegova žena prigovorila, zamoliv-ši ga da se zaustavi, da dođe pameti, da ne čini od sebe budalu a od nje mučenicu, on joj je bi-jesno odgovorio da će toj ženi dati sve što od nje-ga zatraži. I zaista, počeo je da traži kupca za vi-nograd i kuću. U krčmi, pijući, govorio je da će sve jevtino prodati ako neko hoće da mu pare da odmah: namjerava da s onom drugom pođe u grad, da se tamo stalno nastani.

Kasno je došao kući. Žena ga je čekala. Tra-žio je da pije, dala mu je. Zaspao je obeznanjen.

Skinula mu je cipele i kaput, htjela je da mu presvuče košulju, ali nije mogla da ga pomakne, bio je suviše težak za njene slabe ruke, donijela je sjekiru, prekrstila i sebe i njega, i izamaške ga udarila

sječivom po glavi. Rana se otvorila na slje-poočnici, krv je potekla kao iz česme.

On se digao i sjeo na krevetu, krupan i teme-ljit, raspolučene glave, sav u krvi što je šikljala,

99

iskolačenih očiju, kao da se čudi šta mu se to de-silo. Pružio je ruku da se odbrani ili uhvati za sjekiru, a onda je spustio.

Ona se iikočila od straha, znala je da treba da udari još jedanput, ali u rukama nije bilo sna-ge, sva je istekla s njegovom krvlju. Ne zna ni kako je prvi put udarila, bilo je to zbog vinograda i zbog sreće, sad više nema ni vinograda ni sreće, ništa nema, ali zna da nije mogla drukčije.

Kad je pao, nauznak, krvareći i dalje, odahnu-la je. Mrtav je, hvala bogu. Mrtav je, na moju ne-sreću. Ne mora više nijednom da udari, sve je go-tovo otprve.

Da se moglo, najviše bi voljela da je ugasila sijalicu. Ali kako bi u mraku obavila posao koji je čeka? Ostavila je svijetlo da gori, nastojala je samo da ne gleda u raspolučenu sljepoočnicu, pa se kretala ukočena vrata.

Kao dobra domaćica, oprala je ruke, iako nisu bile prljave, navukla zavjese na prozore, i počela da oprema muža, dok se nije ohladio. Pomučila se, ali mu je presvukla košulju, gaće ne može, su-inše je težak, skinula mu je umašćene i pocijepane čarape, oprala mu noge, pljusnula vodu pred kuću, pokupila krv s poda, opet oprala ruke (prala bi ih neprestano zbog nečega), i sjela na krevet podno njegovih nogu.

— Šta ti je ovo trebalo? — upitala ga je pri-jekorno. — Sad više nema ni tebe ni mene. Al' šta sam mogla drugo? Je li trebalo da ostanemo i bez

100

imanja i bez života? Je li trebalo da ostanemo bez srca, jer bismo postali bezdušni? Je li trebalo da ostanemo bez ljubavi, jer bismo se krvnički zamr-zili? Ne, nije trebalo, nije se moglo drukčije. Unesrećila sam se, ali nisam imala drugog izlaza. Tebe nisam unesrećila, samo živ čovjek može da bude nesrećan, tebi je sad svejedno. A nije ti bilo teško ni kad se *ono* desilo: ništa nisi znao i nisi se bojao. Žao mi je što si, možda, umro misleći na nju, bla-žen, ali nisam mogla ništa: da sam mogla da je isiječem iz tvoje glave, ostavila bih te da živiš. S njom, nikako. Ne zbog sramote, đavo da je nosi, ni zbog moje tuge, udavila bih je, već zbog straha od starosti bez igdje ičega. Starost nije laka ni s bogatstvom, a u siromaštvu je prava pokora božja. A nema zašto ni da se ljutiš, i ti bi meni isto učinio, reci pravo! I ne bi me ovako opremio kao što sam ja tebe. Eto, lijepo si naređen, i ne moramo se sutra stidjeti ni ti ni ja.

Krv je još tekla iz sljepoočnice, obrisala je čistim peškirom, pazeći da ne povrijedi duboku ranu.

Onda je zaključala kuću, ključ stavila u du-boki džep crne suknje i krenula u susjedno selo, da se prijavi miliciji, ovdje je nije bilo.

Njih dvoje su se vraćali sa sprovoda idući stazom kroz kamenjar, jedno za drugim, on na-prijed, ona za njim. Ponekad bi se zaustavili da se odmore ili da porazgovaraju o toj smrti. Razgovor

101

je započinjao on. Ona je htjela da govori i o ne-kim drugim stvarima, a ne samo o ubijstvu, čula je mnogo zanimljivih stvari na sprovodu. Ali je pn slušao rastreseno, i prekidao je pitanjem:

— Kako ljudi mogu da budu tako surovi? Sve je lijepo razmislila, odlučila se, stavila vodu da se grije, naoštrila sjekiru, pripremila krpe da pokupi krv." Užas! Kao da se spremila krmka da kolje.

— Baš čudno — odgovorila je žena blijedo: ili ne može da se uživi, ili ne smatra da je strašno.

Da li bi i ona mene mogla tako? — mislio je on, jedva se savlađujući da joj se ne okrene licem i pogleda je u oči da bi u njima vidio rdave na-mjere.

Zna li za Luonotar? Ako zna, svašta bi mogla da učini. Kao i ona druga... Zene su bezobzirne kad ih muči ljubomora. Da li bi me udarila sje-kirom? Ili nožem? A mogla bi da me ubije i otro-vom. Jačim rastvorom mišomora, ili tucanim stak-lom u jelu. Kako da znaš!

— Jesi li ti ljubomorna?

— Zašto bih bila ljubomorna? Da li se lukavo pretvara?

— Slušao sam ga, sjedio je pred kućom i zavijao, kao vuk.

— Ko to?

— On. Ubijeni. Kao da je znao šta ga čeka. Nije znao, ali je možda slutio. Može li se naslu-titi smrt?

102

— Ne znam. Možda i može. Ima svakakvih priča. Moja tetka je rekla kad će umrijeti, tačno u sat, sve

je pripremila, sve rasporedila, sve na-redila, legla i umria. Rekla je: u pet po podne, a umrla je u pet i četvrt. Pogriješila je za četvrt sata.

— Uvijek je zakašnjavala.

Eto, naslutila je, iako s malim zakašnjenjem. A on ništa ne sluti, samo se boji.

Ali, šta ona misli?

Kako su ljudi nesavršeni! U svemu! Ne mogu da žive sami, postoje samo kao jedna polovina. Drugu traže, ti ženi, u drugom čovjeku, u laži. Po-trebna mu je ta druga polovina, a ništa ne zna o njoj.

Eto, kako može znati šta ona inisli? Drugi čovjek je zatvorena kutija, i ništa iz njega neće izaći ako to on ne želi. Mi možemo da stojimo pred tajnom danima, ništa nam se neće otkriti. Ne otkrivamo se čak ni kad mislimo da smo našli svoju traženu dopunu. Nepotpuni smo, a zatvore-ni. Policija otvara čovjeka batinama, i kako joj možemo na tome zamjeriti?

Postali smo neprirodni, odvojili smo se od sebe kakvi smo bili nekad, ko zna kakvi, izgubili smo nevinost. Ljudi misle zlo jedan drugome.

Trebalo bi da se vratimo prirodi i njenoj či-stoti. Postojao je neki filozof koji je to predlagao ljudima. Nisu ga poslušali.

Pred njima je otvoreno prostranstvo.

103

Gledao je morsku obalu što se uvlačila u ka-meni oval kao u veliku posudu.

Nad uvalom je blistalo vedro nebo, ogledajući se u plavoj vodi mora kao pastelna glazura.

Tek nagovještaji crvenila javljali su se na pu-čini, predznak smiraja dana.

Čekao je veličanstveni trenutak zalaska sunca, to čudo koje nas uvijek pobjeđuje iskonskom dramatičnom ljepotom.

— Zašto si stao? — upitala ga je.

— Zaboljele su me noge.

Rekao je to da izazove saučešće prema sebi ako misli ružno o njemu, da ublaži njen eventualni gnjev.

— A volim da vidim i zalazak sunca — dodao je. Kao da je htio da umanjí laž koju je izrekao. I da pokaže finoću svoje prirode, mada je postojala opasnost da ga upita: odakle to odjednom? nikad nije gledao zalazak sunca. Nije upitala.

A on je bio u posebnom raspoloženju.

— Nikad prirodu ne osjećam tako snažno kao kad gledam široku pučinu. Kao da se otkriva, sva. Nismo izvan nje, već u njoj. Nismo posmatrači, već učesnici, njen neodvojivi dio. Ona se ne skriva kao što to čine ljudi. Zato što nema šta da skriva. Potpuno je nevinna.

— Mene more malo plaši — rekla je žena. (On se obradovao: prihvatila je razgovor.) — Suviše je veliko, suviše izvan mene, nije po ljudskoj mjeri.

104

Uvijek ostaje odvojeno: biće za sebe. Osjećam se suviše sitna pred njim, kao pred kosmosom.

— Elementarno je, i lijepo. Toliko lijepo da nemam riječi za oduševljenje. Sposoban sam samo za tiho, vedro divljenje. Pogledaj, delfini!

Jato delfina ušlo je u zaliv iz širokog mora, bilo ih je desetak, složna porodica ili veselo dru-štvo, nestašno su se igrali u mirnoj vodi uvale, plavoj kao razlićak.

— Zar nije lijepo?

— Lijepo je. Kako su nemirni!

Delfini su jurili kao djeca u igri, iskakali iz vode blistavo sjajni i komično zdepasti, smiješni i dragi, vodene akrobate što izvode svoje vještine sebi ili ko zna kome (možda stanovnicima mora što su ih gledali odozdo, iz vode). Ni 'trenutka nisu zastajali, ronili su nestajući u vodi, pa opet izra-njali, neumorni, po jedan, po nekoliko njih, u stalnom pokretu, u divnoj igri što je upotpunjavala idilični predvečernji čas.

— Imali smo sreću — rekao je on. — Možda je ovo ljubavna igra.

— Ne vjerujem. Liče na djecu — rekla je že-na. — Bože, kako su šašavi!

Delfini su se sve više približavali maloj uvali, ne prestajući da igraju svoju nestašnu, šašavu igru.

Onda su njih dvoje vidjeli da to nije nevinna ni vesela igra, već igra života i smrti.

105

Uska uvala, koju je od pučine zatvorila dru-žina delfina, kao neprohodni kordon, drhtala je od mnoštva riba satjeranih u bezizlaz. Nagnane u uski prostor, kao da su ovce koje goni čopor pasa, pret-

vorile su se u bibavu masu zahvaćenu paničnim strahom, jer nisu mogle da se kreću. Skakale su uvis, nikud, i padale natrag, nigdje, u mnoštvo osuđeno na smrt. Ili pokušavale da pobjegnu des-no, lijevo, uzalud, sve je zakrčeno, svi putovi do života su zatvoreni.

Onda je počeo pokolj.

Delfini su se bacili u tu bespomoćnu masu, i krv je sve više bojjia smaragd mora.

Čulo se samo pljeskanje vode, i bila je tišina, a kao da su krici prolamali taj predvečernji čas.

On je gledao užasnut.

Ona je okrenula glavu.

106

KAKO SI?

Danas je u susjednom selu otkrivanje spome-nika nekom zaslužnom čovjeku. Zato je Ivan ustao rano, dobro se izbrijao, umio se do pojasa, očetkao i mokrom krpom očistio odijelo, pozdravio se sa ženom, nepotrebno joj preporučivši da pazi na se-be i da se čuva sunca, i krenuo na put.

Nije znao ko je taj zaslužni čovjek. Ali to nije ni važno: čim mu se diže spomenik, učinio je nešto lijepo i zaslužuje svačije poštovanje. Čuo je nje-govo ime, ali mu ono nije ništa govorilo.

Saznaće od suseljana.

Začudo, iz njegovog sela su na svečanost pošli samo starci i žene, i toliko su pričale o svojim domaćim stvarima, o bolesti djece i ovaca, o snahama i svekrvama, o muževima i tetkama, a starci o bolestima, da od njih, s pravom, nije očekivao ni-kakvo pravo obavještenje.

107

Išao je prašnim drumom iza žena, a one iza staraca, postavivši između sebe i njih zavjesu raz-daljine, koja ga je branila od neželjenog učešća u nezanimljivom razgovoru. Rano sunce je blago sja-lo, odmorne noge su lako koračale, uzdignuta mi-sao ga je nosila iznad svakodnevnog života. Osje-ćao se svećano i malo tužno.

Eto, jednom čovjeku podižu spomenik. On nije uzalud živio, nije prošao kroz život nezapažen, kao milioni drugih. Njegov Iik u kamenu ili bronzi, ili spomen na njega, ostaće dugo da živi u narodu. I kad pomru oni koji su ga poznavali, kad im se zatre svaki trag, njegovo ime će ponosno doče-kivati svaki novi dan, nečije mlade oči će oživlja-vati uspomene na njega, i sve tako, do u vječnost. Stariće ljudi i nestajati generacije, jedna po jed-na, a on će stajati na svome postamentu uvijek isti, vječno mlad, i svake godine na današnji dan dočekivaće uvijek nove poklonike koji će doći da pomenu čovjeka koga nisu poznavali. Stvoriće se navika i tradicija, on će postati dio istorije, dio narodnog duha, nešto što ne umire. Postaće obilje-žje kraja, kao rijeka, kao dolina, kao brdo.

A on će umrijeti kao toliki drugi, kao većina, bez traga i spomena, pa će možda i njegovi unuci zaboraviti da je ikad živio. Neće ostati otisak nje-govih stopa na drumovima kojima je prošao, umri-jeće sjećanje na njega s ljudima koji će ostaviti ovaj svijet. Ništa nije učinio što bi bilo vrijedno da se pamti, nije ljude budio iz sna i dizao iz ča-

108

me, nije ih vodio u juriše protiv mraka i protiv neprijatelja, nije stvorio nikakvo djelo kojim bi podstakao ljudski duh ili čovjekovu varku, ničim nije zaslužio da njegovo ime pređe granicu njegova vijeka.

Nestaće u proždrljivom vremenu, nezapažen, kao kad izgori šibica: Za njega ne postoje stoljeća, ni decenije, ni godine čak. Njegov spomen je bez trajanja, jer je on bez značaja.

Bože, kako je to čudno, sve će trajati, sve će biti isto u svijetu, i ovaj prašni drum, i ovaj suri kamen iznad puta, i ovaj divlji nar što raste usred kamena, i ova beskrajna pučina, trajnija od svega ljudskog, a od njega neće ostati ništa. Možda će postojati i neki drugi Ivan Marić, ali njega neće biti. Nestaće cio jedan svijet, cio jedan kosmos, jedno složeno sjećanje, jedan nerazmrsivi mehani-zam želja, ljubavi, strahova, čežnji. Bio, i nema ga, a niko to neće znati.

Da li mu je život davao priliku da se ma čime istakne i da ostavi ime potomstvu? Ni to ne zna. Učiteljski poziv je skroman, traži mnogo a vraća malo, a on ga je učinio još skromnijim, jer nikad ništa nije želio, niti je ikad pomislio da bi mogao išta drugo biti osim skroman mali čovjek. Možda je najsudbonosnije propustio šansu u ratu. I naj-gluplje. Kad se sjeti svega što se desilo uoči rata, osjeti kako mu krvni pritisak naglo skoči, a opet mora da se nasmije od muke. Ne zna, nije sigu-ran, možda i ne bi otišao u partizane; kad cijelog

109

života nije učinio ništa izuzetno, zašto bi baš tada, ali, ko zna? Možda bi učio djecu da pozdravljaju ustaškim pozdravom. Možda bi se potpuno upro-pastio. Ali da se nije desila ona glupost i nesreća, može biti da bi otišao i u partizane. Pa da, otišao bi sigurno. I odmah bi učinio neko junačko djelo, zaustavio bi bataljon Nijemaca mitraljezom uko-panim na vrhu brežuljka što dominira dolinom. Fašisti ga tuku bacačima i topovima, ali se on sa-mo smije i ne odstupa, sve dok ešalon ranjenika nije spasen. I vrhovni štab sa vrhovnim komandan-tom. On je teško ranjen, i umire opkoljen zahval-nim pogledima. Ovdje, na ovom ćuviku, podići će se spomenik tvome junačkom djelu, kažu. A on ni-kad nije mogao da smisli svoje prave posljednje riječi. Ili zamišlja kako sam rješava odsudnu bitku u jednoj ofanzivi. »Naprijed, drugovi!« viče mašu-ći šmajserom. »Istorija nas gleda!« Gine, ali vidi kako borci probijaju neprijateljske položaje, i ko-mandant skida svoj orden i stavlja mu na junačke grudi. I ma koliko puta poginuo, vidi sebe kako, kao oslobodilac, okićen ordenjem, jašući na bije-lom konju, ulazi u varoš gdje je služio kao učitelj. Ali je pakost sudbine htjela drukčije, i odu-zela mu je i bijelog konja i slavu. Kad su uoči rata svi vojnici pozvani u rezervu, njegova škola je uzeta za smještaj rezervista, a nastava je obustav-ljena. Njegov pašenog, pekar, zovnuo ga je jednog dana i izložio mu svoj plan. »Sve mi se čini da će rat trajati dugo«, rekao je. »Nijemci ne ispuštaju

110

lako rat iz ruke. Šta ćeš raditi za tih nekoliko godina? Srećom, ti si neborac, pa možeš da biraš šta hoćeš. Škole neće dugo raditi, njih prve zatva-raj u posljednje otvaraju, pa ako ti i budu davali nešto plate, biće to jadno. Nego, dođi ti meni u pekaru. Ono malo što treba da znaš, lako ćeš na-učiti, i biće dobro i tebi i meni. Moj pokojni otac je u prvom ratu bio kuhar, i uvijek mi je govorio: u ratu budi pekar ili kuhar. Hljeb svakome treba, a ni ti nećeš gladan ostati. A i meni je zgodno s to-bom, drugi bi ukrao sve što bi mogao.« Tako on postade pekar, naučio je da mijesi hljeb, da ga stavlja u peć i vadi iz peći, da izdaje raznoslačima, da bilježi šta je izdato, a šta primljeno. Tada ih žandarmerijski puk pozva da mijese hljeb za nji-hovo ljudstvo. Pašenog se zatvori u hamurluk s olovkom i sveskom, išara ciframa desetak listova, pa ga zovnu. Ivane, kaže, tako i tako. »E, pazi sad: njihova roba, brašno, drva i sve ostalo, njihova pomoćna snaga, naš rad i zarada. Puk ima tri hi-ljade ljudi, to je tri hiljade kilograma hljeba; po dvadeset pet para zarade, to je sedam i po hiljada dinara na dan! Sedam i po hiljada! A tvoja učitelj-ska plata je 600 dinara na mjesec. Je li te badžo rđavo nagovorio! Ali to nije sve. Ako ujmimo samo petnaest deka po hljebu, to ti je... evo ga ovdje u teki... 4.500 dinara; s onih 7.500, to je 12.000 dinara. Svaki dan! Dobro, morali bismo da uzme-mo još radnika, uzećemo i dvije-tri pekare, i eto bogatstva za nekoliko mjeseci. Vidiš li ti to!«

111

Vidio je i pristao. Nije mu taj posao izgledao nepošten, ne uzimaju ni od koga, već od svakoga, a ako neće oni, uzeće drugi, i još poviše. Nisu postali vojnici, mada su radili za vojsku, dobili su samo vojničke čakšire i cokule, i nisu imali nikakvih drugih obaveza osim da mijese hljeb. On-da dođoše Nijemci. »Vi nastavite svoj posao«, re-koše im, i oni nastaviše posao, a pašenog se zado-voljno smješkao: »Zar ti nisam rekao da je ovo najbolji posao!« Kad, iznenada, desi se ona ne-sreća koju nikako nije mogao da smjesti ma u ka-kav smisao, niti da joj nađe ma kakvo opravdanje: jedna njemačka patrola uhvati Ivana u raciji, opi-paše štof vojničkih čakšira, pogledaše u cokule, i odvojiše ga u stranu. [On.se](#) još nije dosjećao jadu, a kad se dosjeti, bilo je kasno. Kad ga s povećom grupom povedoše na željezničku stanicu, prepoznao je na ulici komšiju berberina, koji je prolazio po-red njihove kolone. »Reci mome pašenogu da me vadi!« viknuo je nagluhom berberinu, aonjedbro-dušno klimao glavom, možda je mislio da ga pita za zdravlje. I tako je zaglavio u zarobljenički lo-gor u Njemačkoj, baš glupo; svemu se mogao na-dati, samo tom kolaču nikako. Da ga je udario konj, da ga je pregazio auto, da ga je ranilo zalu-talo puščano tane, u svemu tome bi našao neki smisao, neki makar i glup razlog, ali ovo je bilo izvan pameti. Imao je još dva brata, jedan je bio aktivni artiljerijski narednik, a drugi rezervni in-tendantski podoficir, obojica su bili u kratkotraj-

112

nom aprilskom ratu, i obojica su se vratili kući, sakrili negdje vojničku uniformu i zaposlili se kao civili. Jedino je on bio neborac, oglašen za stalno nesposobnog, i eto, on jedini se našao u njemač-kom zarobljeničkom logoru. Zbog pekarskog zana-ta i zbog idiotskih vojničkih čakšira. Četiri pune godine je ostao u zarobljeništvu, kao da je bio ve-oma opasan za njemačku vojnu silu, i četiri go-dine je pisao molbe i javljao se na raporte, da bi dokazao kako je žrtva nesporazuma. Ali, što je on bio uporniji, to su logorske vlasti bile sigurnije da je taj tobožnji civilni pekar opasna individua. Ko-liko je sumnjiv,

najbolje govori i to što tvrdi da je, u stvari, po zanimanju učitelj. Zašto onda ne bi mogao biti i nešto drugo! Da bi se uspješno spora-zumijevao s logorskim vlastima, a osuđen da se ni-kad ne sporazumije, naučio je njemački jezik, i to mu je donekle olakšalo njegov nemogući položaj, u kojem je on vidio rujanje sudbine, kao da je bilo važno da li u hiljadama tragičnih života njegov životni put ima nekog smisla. Sve je bilo bez smis-la, pa i njegova sudbina, ali on dugo nije mogao da se oslobodi sujevjernog straha da je njemu nanesena posebna nepravda, i nikako nije mogao da shvati zašto su se ljudi smješkali i smijali kad je on pričao o onome što mu se desilo, dok nije i sam počeo da se osmjehuje kad bi pomislio na svoju nevolju. Pekara, žandarmerijski puk, vojnič-ke cokule, suknene čakšire, planovi o brzom boga-ćenju, racija, sve je to ličilo na smiješnu priču o

113

nekom nespretnom čovjeku. Sve je ličilo na nedo-tupavnu šegu, i kao da nije živ čovjek četiri go-dine patio, čeznuo za kućom i brinuo se zbog žene i djece, već kao da se s njim cijelo to vrijeme de-šavala neka Čudna šala. Ali je poslije rata odbacio i pomisao na učiteljski poziv, kao i na pekarski za-nat, i postao turistički vodič i tumač. Vodao je Nijemce, koji su počeli da dolaze u našu zemlju kao da rata nikad nije ni bilo.

Šta je mogao da postigne u životu vodajući stare Nijemce i Njemice, brinući se o njihovoj ra-zonodi, kao i o njihovim glavoboljama i srdobolja-ma, izlazeći u susret njihovim sitnim željama? Po-kušao je da iskoristi svoje četiri godine zaroblje-ništva kao kakvu-takvu osnovu političke aktivnosti: nije bio u revoluciji, ali je bio žrtva fašizma. Mi, žrtve hitlerovskog fašizma, stojimo u prvim redovi-ma revolucije, itd. Do grla ispunjen ogorčenjem na mušičave stare turiste, kojima je neprestano morao pokazivati nasmijano lice, iako bi se naj-radije iskezio kao buldog, uporno je, više glasno nego strastveno, ponavljao na sindikalnim sastan-cima radnika uslužne djelatnosti da je naša svijet-la budućnost u našem oduševljenju za naš socija-listički put. Ma koliko da se trudio, nije mogao da makne dalje od naše svijetle budućnosti, aii dalje i više od njega niko nije ni tražio. Izabran je u opštinsko vijeće sindikata, na čijim je sjednicama istresao žuč na svoj čudni život i na jadne turiste, ne nalazeći nikad ništa više od svoje tri fraze ko-

114

je je izvikivao u raznim intonacijama, s osjećanjem gnjeva, oduševljenja, nade u bolje, mržnje na ne-prijatelja, i žarko je želio da svoju mutavu osje-ćajnost obogati, umnoži, proširi, riječima okiti, pa je čitao o Mirabou, Dantonu, Lenjinu, i zamišljao sebe za govornicom kako pronalazi divne i čudne riječi koje oduševljavaju slušaoce koliko i njega. Ali, ma koliko da je uživao u tim svojim govorima bez riječi, znao je da oni postoje samo u njegovoj mašti, i iza njih je ostajala praznina i nezado-voljstvo.

Sudbina mu nije dala da se ičim istakne. A možda su njegove mogućnosti takve, skromne, mo-žda je određen da život provede nezapažen i si-tan, kao bubica.

Mada se s time teško pomiriti. Cijelog života je sanjao o nečemu višem, a prilika mu se nikad nije pružila. Ako mu sudbina nije dala mogućnosti, zašto mu je dala želju? Strašno je proživjeti vijek kao anonimn i potpuno nezapažen čovjek; nikak-va odjeka od tebe nema, jednak si kamenu ili bačenoj grani kraj puta. Niko te zapamtiti neće. Jer već za tvoga života pitaju: ko je taj Ivan Ma-rić? Šta je učinio? A, to je onaj što su ga zbog vojničkih čakšira odveli u zarobljeništvo.

Nije pravo da tako beznadno umre glas o me-ni i da se zatre sjećanje, kao na kokoš. Ali, šta bi trebalo učiniti da ne bude tako? Bože, kad si mi dao tu misao, daj mi i rješenje!

115

Seljanke su zastale na česmi ukraj puta, pi-le su vodu, umivale se, kvasile uzavrele žile na ru-kama, a onda krenule dalje.

Prišao je i on, i prije nego što je poturio ru-ke pod mlaz vode iz lule, primijetio je i zastao, prijatno iznenađen, kao da je udahnuo mnogo čis-tog vazduha: u bijelom, ravnom istesanom kamenu bile su krupnim slovima ispisane samo dvije rije-či, uklesane iznad lule:

KAKO SI?

Ozarilo ga je to dobrodušno pitanje. Kao da je sreo prijatelja ili dragog dobrog čovjeka koji mu postavlja obično ljudsko pitanje. Kako si? Je-si li umoran? Je li ti teško u životu? Predahni, odmori se, osvježi se ovom vodom, za tebe sam je uhvatio, biće ti lakše. Misli na mene, kao što ja mislim na tebe. A Ivan je odgovarao, nesvjesno, sigurno kao i većina ljudi koji tuda naiđu:

Dobro sam, kako si ti? Hvala ti što me pitaš. Baš mi je drago što smo se sreli. Bilo mi je možda i

teško, više nije, bodriji sam i veseliji poslije razgovora s tobom. I da znaš, divno je to što neprestano stojiš na tom mjestu, nasmiješeno sačekuješ ljude, razgovaraš s njima i olakšavaš im životne teškoće, skidaš im makar dio jada sa srca. Kako si se toga sjetio, čovječe božji!

Dugo je ostao kraj te česme i njenog ljudskog pitanja i pozdrava, zamišljajući divnu dušu tog

116

čovjeka što se u vječnost brine o ljudima koji će proći ovim drumom.

KAKO SI? DOBRO SAM, HVALA.

Odavno ga ništa nije tako ozarilo i odobro-voljilo kao te dvije jednostavne riječi s kojima se dobri ljudi susreću. A možda više i nema tog čovjeka što je to smislio i ispisao, možda je odavno mrtav. (Sigurno je mrtav: patina se odavno uhvatila po kamenu.) Ali njegova dobra misao živi, i spomen na njega ne umire.

Hvala ti, dobri čovječe! — vikao mu je u neko daleko vrijeme, siguran da zna o njemu mnogo više nego o najpoznatijim ljudima.

Produžio je put u drugo selo, mada mu se više nije išlo, neodoljivo ga je privlačila kamena česma s dozivom i pozdravom, slušao je govore i gledao bistu zaslužnog nepoznatog čovjeka, govoreći mu u mislima: KAKO SI? Ali odgovora nije bilo. Razgovor je zbog nečega bio nemoguć.

Brzo se vratio sa svečanosti i opet se dugo zadržao kod česme. Sunce se ispelo na vrh neba i pržilo žestoko, a on se već izdaleka radovao poznatom susretu, unaprijed se smiješeći i unaprijed odgovarajući: Dobro sam. Kako si ti?

Uvijek će doći ovamo kad ga obuzme neka čamotinja, sigurno će se uvijek vedro osmjehnuti kad pročita prijateljsko pitanje na kamenu česme. Razgaliće ga vječno živa duša tog davno umrlog čovjeka što prijateljski susreće sve ljude, i dobre i zle, i želi im sreću.

117

Nikad niko nije izmislio ljepši i jednostavniji pomen svome ljudskom srcu i želji da svima ljudima bude dobro.

Napio še vode, mokrim rukama protrljao vratne žile, rukom dodirnuo natpis, nasmiješio se nekom živom i prisutnom. »Budi dobro dok se ne vratim«, rekao mu je.

I otišao s mislima okrenutim tom živom prisustvu plemenitosti i dugog sjećanja.

Ispričao je ženi to što mu se desilo, jer je primijetila da je rastresen, i na nju prenio dio oduševljenja.

— Zamisli, ženo, smrt ne mora da bude kraj. Spomen može da traje dugo. Moramo smisliti nešto što će nas nadživjeti.

— Za to treba i novaca,

— Štedjećemo.

— Dobro, slažem se — pristala je žena.

— Smislićemo nešto zajedno.

— Ja sam već smislila.

— Da čujem!

— Sve što uštedimo, daćemo crkvi da nam se služi misa za dušu.

Odmahnuo je rukom, razočaran.

— Ne to, ženo! Ne za mračne crkvene zidine! Već za život, za ljude. Smisliću ja nešto.

I smislio je. Ispod šume je bila bara gdje su koze za vrijeme velikih vrućina lizale prljavu vodu.

Sigurno je izvor u blizini, treba ga iskopati,

118

sagraditi česmu i na kamenu napisati riječi svoje dobre volje upućene cijelom svijetu.

Već vidi: česma od bijelog kamena stoji ispod borove šume (skladno bijelo na širokoj zelenoj pozadini), malo na brdu, sa prekrasnim pogledom na more. A na kamenoj ploči piše... Šta piše na kamenoj ploči? Sigurno bi i on izmislio samo dvije riječi: KAKO SI? To prvo pada čovjeku na um. Ali sad je nezgodno, jer bi ponavljao ono što je neko drugi već učinio. Ili bi ljudi mislili da je isti čovjek podigao dva studenca. Treba izmisliti nešto drugo.

Danima je mislio na taj natpis. Dok je sje-dio na klupi pred kućom, dok je čamcem išao da postavlja ili da diže vrše, dok je odlazio u selo u kupovinu, uvijek je tražio tih nekoliko željenih riječi. Odlazio je i u duge šetnje, da mu niko ne bi smetao, jer je to bilo stvaranje kao i svako drugo. Odrekao se čak i sanjarenja, te velike slas-ti svoga života, zbog kojeg je sebe posebno cijenio, smatrajući se višom prirodom, jer mu je i ono smetalo da se koncentriše na svoju osnovnu misao.

Ali što je više razmišljao, misao se sve brže vraćala na svoj podsticaj: KAKO SI? To mu je izgledalo i najbolje, i najljepše, i najkraće, i naj-plemenitije. KAKO SI?!

Počeo je gotovo da se ljuti na tog nepoznatog covjeka koji inu je ukrao misao, grdno ga ošte-tivši.

119

Ali sad nije bilo pomoći, trebalo je izmisliti nešto drugo. Bože, zar je tako teško izmisliti dvi-je-tri obične riječi? Zar je tako teško iskreno se obratiti ljudima?

Možda ovako: KAKO STE?

Ali to je isto kao ono NJEGOVO, samo je is-kvareno, upropašteno.

KAKO ZDRAVLJE?

Ne, to liči na doktorsko pitanje. Kao da nekog pitaš da li je pokvario stomak. Prostački.

Pa dobro, šta bi on to rekao ljudima (svim ljudima, ili bar najboljim), i to u časovima kad je najbolje raspoložen? Začudo, odmah je počinjao da smišlja govor koji bi im održao. Ne to! Jednu riječ!

Pozdrav, poruku, lijepu želju!

Uzalud. ONAJ je uzeo tu riječ.

Sjetio se ipak: ZDRAVO!

To je jednostavno, kratko, lijepo, ljudski. Obračaš se nepoznatim ljudima običnim pozdra-vom, izlaziš im u susret otvorena srca. ZDRAVO! To je i: KAKO SI? To je i: JESI LI DOBRO? To je i: ŽELIM TI SREĆU!

Pa sad, možda je sve tako, ali KAKO SI? je bolje. Pogađa ravno u srce. Otvara dušu. Liči na pruženu prijateljsku ruku. Neposredno je, izravno. ZDRAVO je nekako suviše familijarno, napadno, možda pomalo i mangupski, jer to nije svačiji po-zdrav.

Ali zasad nije mogao da pronađe pogodniju riječ.

120

— ZDRAVO!

— ZDRAVO!

Nije loše. A možda će smisliti i nešto bolje.

I počeo je da štedi. Bez iskrene ženine pomoći i učešća išlo je to veoma sporo. Začudio se kako se sporo zida dinar na dinar, a kako se brzo osipa. A kad je već nešto sakupio što mu je moglo uliti nadu da će se njegov san u nekom doglednom vre-menu ipak ostvariti, vidio je da žena ide u pode-ranim cipelama s iskrivljenim petama. Danima je okretao glavu, zanemarivao tu činjenicu, prelazio preko nje zaboravljajući je ili joj umanjujući zna-čaj, ali su njegov um i srce znali za nju i osjećali su da nije pravedna.

— Kupi cipele! — rekao je ženi jednog dana kad je sakupio svu svoju moralnu hrabrost.

— A tvoj spomenik? — upitala je žena ve-likodušno.

— Neka još pričeka!

Žena je kupila neophodne cipele, a on je na-stavio da štedi za misao što ga je još uvijek op-sjedaia.

A onda je trebalo platiti popravak krova, jer je prva oktobarska kiša poplavila kuću; pa je tre-balo kupiti drva za zimu; pa njemu cipele...

Koze su i dalje pile prljavu vodu iz bare. A on je neprestano zidao Skadar na Bojani, ne do-puštajući da mu umre nada o vječnom spomenu.

121

NA RAZMEĐU VREMENA

Na današnji dan joj je umrla majka, pokoj joj vječni. Prije dvadeset godina.

Sjeća se, bio je lijep sprovod, dan začudo ve-dar i tih, pred mrtvačnicu su došle neke nepoznate stare žene iz ulice. Bio je i sveštenik, svršio je službu božiju, veoma kratku doduše, ali svečanu, bio je i skroman vijenac od vještačkog cvijeća, trajaće duže; govora nije bilo, ispalo bi neprilično. Kraj samog groba je ostalo, istina, svega neko-liko ljudi, veginom prosjaka, ali ko je mogao i tražiti od poznanika da staru ženu prate do vječne kuće? Što se njih dvoje tiče, sve je bilo u najbo-ljem redu: učinili su sve što je bilo potrebno, sve. Žto su mogli, i mogli bi biti zadovoljni da nije bilo mučne misli o tome da niko živ, osim njih, nije ispratio pokojnicu.

122

Sklanjali su oči jedno od drugoga, da ne po-kažu koliko im je neugodno zbog toga. I nikad neće zaboraviti što joj je Ivan u jednom trenut-ku saučesno stisnuo ruku. To je bila podrška i utjeha. Poslije se sjetila da je to mogao biti i znak olakšanja što se sve završilo.

Jer, njena majka je bila težak bolesnik. Čak i gore od toga. Kao da je bog i njih i nju zbog nečega kažnjavao njenom nesrećom. Do osamde-sete godine, baka je bila bolešljiva, ali pametna, dobro raspoložena, i još je vodila računa o svemu u kući. Onda je odjednom, kao da je neko okre-
nuo nekakav šalter, nestalo dobre, patrijarhalne bakice s bijelom čistom kosom i suhim ružičastim licem: u času je neki užasni vjetar, neki nepoz-nati potres, neki pakosni čarobnjak, zbrisao sve što je baka bila do tada, i rodio se nov, nepoznat čov-jek, jadan zato što nije bio ono što jest i Što su Ijudi poznavali, već poruga samome sebi, dotadaš-njem.

Kao da se potpuno prekinula veza između bez-brojnih tranzistora u njenom mozgu, a uspostavila neka nova, slučajna, potpuno izvrnuta, mušičavo samovoljna, groteskna: baka je zamislila da je 'kćerka svoje kćeri, da joj je sedam godina i da ide u prvi razred osnovne škole. Uzaludna su bila nastojanja očajne kćerke da joj dokaže kako nije mlada, nije joj kćerka, već majka, i da je u osnov-nu školu išla prije sedamdeset i toliko godina. Ba-dava je trošila riječi. Baka je plakala piskavim

123

dječijim glasom, hvatala kćerku za ruku, trla se mazno o njeno bedro i ponavljala uporno: »Mama, hoću u školu!« Kćerka Katarina je nabavila senil-noj majci školsku torbu, za osnovce, koju je ona odmah stavila na leđa, kupila joj je bijele kratke soknice, crnu školsku keceljicu, a kosu joj je mo-rala zavezati crvenom mašnom. I svako jutro u sedam časova starica je oblačila svoje dječije odi-jelce, donosila crvenu mašnu da joj »majka« veže kosu i, pokazujući tanke i debele crte koje je napi-sala na tablici od škriljevca, skakutala nestrpljivo: »Mamice, mamice, zakasniću u školu!« Tada bi je kćerka uzimala za ruku i odvodila u drugu sobu, »u školu«, gdje bi pisala neke nesuvisle zadatke, ali je zaboravljala da se vrati iz škole, toliko do-sljednosti u mislima nije imala, pa su je dovodili u kuhinju da ruča. (Jela je mnogo i halapljivo.) Dvije godine je trajalo to mučenje koje ni naj-pakosnija mašta ne bi mogla zamisliti. Njemu je dolazilo da vrišti izaglasa kad bi žuta i smežurana starica počela da skakuće imitirajući djevojčicu. Bila je to najjezivija slika senilne starosti, straš-no ruganje ljudskom dostojanstvu.

A onda, jednog jutra, da se čaša trpljenja pre-rije, skakućući i tapšući rukama od straha da ne zakasni u svoju fantomsku školu, starica je pala i slomila kuk. Gotovo pune dvije godine je, nesreć-nica, nepomično ležala u postelji, cvilila i vrečala, piskavim glasom dozivala »majku« da je presvuče, jer se upiškala i ukakila. On je bježao od te stra-

124

vične starosti, preselio se u kuhinju i staroj ostavio spbu, samo da ne bi gledao tu šaku prljavih kosti-ju. Cio stan je od nje dobio kiselkast zadah mokra-će i uležane starosti, podsjećao je na loge u zoološ-kim vrtovima, i život je postao potpuno sumoran. Nikad u jednoj porodici nije izrečeno toliko do-brih želja koliko su puta njih dvoje poželjeli da umre ova žilava stara žena, nemoćnija i teža nego liovorodenče. A ona kao da je znala za te njihove žarke želje i kao da su one pothranjivale njenu snagu, izgledala je vječna.

Svako jutro Katarina se vraćala iz bakine sobe s laborom i prljavim krpama, a on je s nadom di-zao glavu da bi makar naslutio dobre vijesti. Ali ih nije bilo ni ujutro, ni preko dana, ni po noći. Ka-tarina je strpljivo čistila, mijenjala posteljinu i stavljala crvenu mušemu, hranila majku kašičicom, i uvijek ga obavještavala: »Isto.« On je dizao gla-vu k nebu i pitao nekoga bijesno: »Zašto, bože!«

Kad je starica umrla, oni su bili toliko srećni da nisu mogli ni riječ da kažu. Samo su ćutaU i gledali se, osjećajući kako ih obuzima blaženo za-dovoljstvo. Toliko im je radosti donijela ta smrt, maročito njemu, da su na sprovod pošli kao na veselje; jedva su uspijevali da pokažu službenu tugu. Kad su se vratili kući, on je zadovoljno ot-huknuo, izletjelo mu je iz srca. Toliko je bilo ra-dosti u njima zbog te dugo očekivane smrti da su se odjednom postidjeli jedno pred drugim i pred sinovima. Kakvi smo to? — mislili su nelagodno.

125

Radujemo se tuđoj smrti! Preživljavala je s nama i dobro i zlo, pomagala nam u podizanju djece, znali smo njene tuge i njene radosti, često smo uzimali novac od njene penzije, a dvije godine nismo mogli da izdržimo njenu bolest. Sramota i grehota!

Prekoravali su sebe od sveg srca, zadovoljni što su se muke završile. Nisu laki prijekori savjesti, ali su mnogo teže nevolje koje im je zadavala sta-rica. Neka joj bog oprost i grijeha!

Ali kad su se malo naviknuli na zadovoljstvo koje im je donijela smrt teškog bolesnika, počeli su da se pogledaju ispod oka, misleći isto a ne usuđujući se da to iskažu, a onda su jedne noći, dok su ležali

u pokojničinoj sobi, a nisu mogli da zaspe, i rekii to.

— Nikoga nije bilo na sprovodu — rekla je ona.

— Samo prosjaci —dodao je on.

— I nas dvoje.

— To se ne računa.

— A zašto je tako, dragi?

— Ovo je veliki grad, draga.

— Strašno je u velikom gradu.

— Ljudi žive sami.

— I umiru sami.

— O bože nas sačuvaj!

Nije joj to prvi put palo na um, ta usamlje-nost u velikom gradu, ali je to prvi put izrekla

126

sama sebi. Kao da neka činjenica ne postoji dok se ne formuliše, ili bar nema svoju pravu težinu. Tek su se sada sjetili da u gradu poznaju samo Ivanove kolege. A žive tu već deset godina. Sjetili su se da ne poznaju ni komšije iz solitera u kojem su stanovali. Poznavali su se »iz viuoijja«, godina-ma, klimali glavom pri pozdravu, a nisu znali ni za radost ni za bolest jedan drugome. Niko se ni-kome nije obraćao ni za kakvu pomoć, niko se ni-kome nije žalio, niko se ni s kim nije radovao. Sjetili su se da su im svi prijatelji iz varošice u kojoj su živjeli prije rata, niko iz grada.

S prvim komšijama, s kojima su bili stan do stana, imali su i povelik nesporazum. U tom sus-jednom stanu, baš u sobi do njihove, djevojka je ujutro otvarala radio-aparat »do daske«, da bi ga čula i kad radi u drugim sobama, u hodniku, u ku-hinji. Tresla se kuća od krova do podmma od *te* bjesomučne svirke, a u njihovoj sobi se razgovi-jetna riječ nije mogla izgovoriti od buke. Po pod-ne je u toj sobi govorio i svirao komšijski tele-vizor, od početka do kraja programa, i opet sve punim glasom, kao da su ukućani gluhi, ili su ira iivci od bakrene žice. Trpjeli su dugo tu buku i taj teror i tu bezobzirnost. Jednom je Katarina sreła komšinicu u hodniku i pažljivo joj se po-žalila.

— Molim vas, neka djeca i djevojka malo uti-caju radio i televizor — rekla je obazrivo. — Ne

127

možemo ni da radimo ni da se odmorimo. Vi si-gurno i ne znate za to. I izvinite što vam se obra-ćam za tu sitnicu.

— Pa ne mogu valjda pobiti djecu! — odbru-sila je komšinicu prilično neljubazno.

Katarina se pokunjila i povukla u svoj stan kao poražena strana. Da bi ispričala to što je go-vorila s komšinicom, otišla je s mužem u kuhinju: u svojoj sobi nisu čuli jedno drugo.

Ivan se zamislio. Dok su živjeli u varošici, ni-kad im ni na pamet ne bi palo da će im zasmetati glasna svirka komšijina. Niti bi komšiji palo na um da ne utiša radio ako bi ga zamolili. Ni dok je bio u zarobljeništvu, Ivan nije mogao pomisliti da će mu smetati muzika, ma kakva da je. Ali, eto, desilo se i to, živbt se izmijenio, u nečemu nagore, u nečemu nabolje. Trebalo je nešto odgovoriti že-ni koja mu se žalila tražeći zaštitu. Autoritet, nje-gov i njegove porodice, bio je u pitanju.

I smislio je odgovor. Uzeo je od svog kolege radio i stavio ga u graničnu sobu, okrenuo dugme do kraja, našao stanicu i puštao sve što je našao na skali, muziku, izvještaj o vodostanju, vijesti, sve. Sad je kuća dvostruko treštala, od jutra do ponoći, dva radija su se takmičila, a Ivan je uz to neprestano puštao vodu iz klozetskog kotlića, ne-posredno uz spavaću sobu susjednog stana. Tra-jalo je to komšijisko takmičenje nekoliko dana, a onda se s druge strane začula tišina. Bila je to

128

najava kapitulacije. Ivan i Katarina nisu odmah odgovorili istom mjerom. Katarina je, doduše, pred-lagala da se prihvati primirje, ali je Ivan, kao pobjednik, odlučio da radio gudi i dalje: bila je to odmazda i osiguranje od nastavljanja rata. Za-let mjegove pakosti i inata bio je tako snažan da se mije mogao odmah zaustaviti. Dok je u komšiji-nom stanu vladala pokorna tišina, Ivan je dvostru-ko uživao u grmljavini svoga radija. I ne bi usko-ro preštao s tim moralnim represalijama da aparat nije trebalo vratiti vlasniku.

Izvjesno vrijeme je likovao, osjećajući se tri-jumfalno. »E tako«, govorio je kao vojskovođa kad dotuče neprijateljsku artiljeriju i protjera mu trupe s bojnog polja. »Pa izvoli opet!«

Uživali su u vješto izazvanoj tišini i gledali se zadovoljno. A onda su ućutali, i nisu osjećali sa-inozadovoljstvo zbog izvojevane pobjede. Učinilo iin se da pobjeda može da bude i gorka.

Od svega je, možda, najgore što se protivnik definitivno povukao i konačno začutao. Kao da je dotučen, kao da je zaprepašten, kao da je up-lašen.

Ivan i Katarina su znali da su u pravu, ali više nisu likovali. Nešto im je bilo čudno u izvoje-vanoj pobjedi, neka mrlja je ostala na njoj. Možda bi sve bilo dobro da nije pobijedenih. Ali ih je žalostila pomisao na njih. Nisu bili naviknuti da pobjeđuju u životu.

SOstrvo

129

Pa su zažalili zbog tišine i pokajali se zbog svega. Pobunio se u njima pradavni nagon dobrog susjedstva. Sad ga više nikad neće uspostaviti.

Stidjeli su se najviše zbog viška likovanja, pot-puno nepotrebnog. Kad su već ućutkali protivnika, oborili ga na pleća, zašto je trebalo da pokazuju tako divlje zadovoljstvo? Samo da su istog dana ućutali, da su ugasili radio ili bar prigušili ton. Moglo bi se onda reći da je to bila ravnopravna igra i časno nadmetanje, ali onaj višak zlobe je teško pritiskivao svijest.

Ivan to još nije priznavao, spolja je uživao u svojim pravima, ali je u sebi žalio. Katarina je iijetko kad saznala šta je likovanje u životu, i šta je to svoje pravo, i bila je spremna na pomire-nje s protivnikom. Dugo je znala da čeka u hodni' ku, i kad bi vidjela komšinicu, smjerno bi se javi-la, ali bi odmah vidjela da se njena smjernost ne prihvata, i da druga strana nije spremna na pomi-renje. Iako pobijedeni, bili su gordi.

— Neka ih đavo nosi! — presudio je Ivan kad mu je to ispričala, ali mu se neka težina uvalila u srce. A Katarina je to primala složenije i tra-gičnije. Na njenoj strani je krivica; stići će je i kazna. Ne zna kakva, niti je važno. Možda je sve samo u njenom osjećanju, možda u strahu koji će ostati bez posljedica, možda samo u mučnoj nela-godnosti što je povrijeđen zakon dobrog susjed-stva, star koliko i čovječanstvo, mada je u velikim

130

gradovima izgubio svoj smisao, jer je prestala po» treba međusobnog pomaganja.

I nehotice su počeli da svraćaju pažnju na odnose ljudi u gradu i da sve češće o tome go-vore. I ustanovili su, zabezegnuti, da se oni za-pravo ni s kim ne družu. Oni nemaju prijatelja! Što na bakinom sprovodu nije bilo nikoga, to nije slučajnost: neće biti ni na njihovom.

Zašto? Šta se to desilo? Drugi u tom gradu nisu tako sami. Možda. Zašto su oni ostali bez prijatelja?

Kad su poslije rata dobili stan u novom nebo-deru, bili su pomalo zbunjeni, pomalo uplašeni, pomalo opsjednuti brigom za život. On je mislio da će bolje proći na drugom poslu, i prijavio se u turistički biro, za tumača i vodiča. Ali ništa nije bi-lo bolje, isto bi bilo i da je ostao u školi. U školu, međutim, nije više htio da se vrati. Izgledalo mu je nemoguće da, poslije svega što je doživio u ratu, govori djeci o jednostavnim osnovama života. Čini-lo mu se da bi se smijao sam sebi, ili bi bio pot-puno neuvjerljiv djeci. Vodanje njemačkih baba po gradu bilo je, doduše, gluplji posao, ali tako nije nikoga varao, ni sebe ni druge. Radio je mno-go. Nišu imali vremena, ni on ni Katarina, da stva-rajaju i održavaju prijateljstva. Ona je imala bezbroj poslova u kući, čišćenje, kuhanje, spremanje, sve je radila sama, nisu imali novca za služavku. Ivan je, opet, povazdan hodao sa svojim strancima, u

9*

131

slobodno vrijeme je išao na sastanke u sindikal-nom vijeću.

Kada su mogli da se nađu s drugim Ijudima? Kad su mogli da nađu vremena da stvore prija-telje? Prijateljstvo donosi zadovoljstv^ .ali~<>dtzima vrijeme^ ' _____

A~ontla se desio slučaj s poznicom na spra-tu iznad njih. Teško je baš reći da je bila pozna-nica. Tako, susreli bi se kadgod u liftu, na ulici, u samoposluzi, pozdravile jedna drugu, ona je poz-vala Katarinu da joj dođe na kafu, Katarina je obećala. Bilo joj je pedeset godina, živjela je sama, djece nije imala, muž joj je umro, htjela je s ne-kim da sklopi bliže poznanstvo, možda je čak sa-njala i o prijateljstvu. Jednog dana se raščulo kako je neki lopov telefonom obavijestio miliciju da u toj i toj zgradi na petom spratu u krevetu leži inrtva žena. On, taj lopov, tri dana je kucao i zvo-nio na vratima toga stana, niko se nije javio, i on je zaključio da su stanari oputovali, pa je kala-uzom otvorio bravu, i kad je ušao u sobu, malo se uplašio, a onda vidio da je žena mrtva. Ništa nije uzeo iz stana, sve je ostavio na svome mjestu, a vrata uredno zatvorio. Javlja to da bi je skloni-li, jer je mrtva najmanje tri dana, a nikog poz-natog nema, očevidno.

ovi su se u zgradi osjećali nelagodno, svako je na sebe uzeo dio krivice, počeli su da se obilaze češće,

i nekoliko dana tako, a onda je sve počelo po starom: ured, sastanak, televizija, spavanje, i

132

to sve na brzinu. Ponekad je ostajalo vremena za kafanu, taj rudiment prošlosti, sve ostalo se svršavalo navrat-nanos.

Katarina je smrt usamljene starice primila teško. Da je prihvatila njen poziv da dođe na kafu, možda se sve ne bi desilo ovako; požalila bi se, pomogla bi joj, možda bi pozvala hitnu pomoć ili nekog iz kuće, možda ima neki ljekar, ili bi joj dodala čašu vode, ili lijek, možda ne bi umrla, bar ne ovako žalosno. Pa onda taj lopov! Bože moj, kao da ga je sudbina poslala da sve bude strašnije, da bude prijekor svima. Šta bi se desilo da taj lopov s obzirima nije ušao u stan? Potpuno bi se raspala, i smrad bi okužio cijelu zgradu.

Grijeh i sramota!

Kako li se osjećala u posljednjim časovima, sama? Ta samoća pred smrt, pred tu konačnu usamljenost, mora da je strašna. Ona je *znala* da nikog nema pored nje i da ga neće ni biti, znala je da će se sučeliti s gvozdanim zagrljajem ništa-vila, bez pružene tuđe ruke, bez blage riječi koja tješi i vara, u surovom prisustvu golih zidova i strašne smrti čiji uništavajući poljubac biva sve nemilosrdniji. Je li dozivala u pomoć? Je li pokušavala da otvori vrata stana, možda je čula nečije korake hodnikom, možda je pustila krik da dozove tog nepoznatog, tog ravnodušnog, tog strašnog dobrog čovjeka koji ništa ne zna o njoj. Koraci su prošli, kao uvijek, ali nikad tako beznadno i sudbonosno. Je li se molila bogu? Šta je mogla da ga

133

moli? Da ne bude tako sama i očajna u posljed-njem času? Ili je proklinjala sve ljude želeći im da budu tako sami u času smrti kao i ona?

Rekla je tada Ivanu: »Osjećam se pomalo kri-vom za ovu smrt, mada krivice nema. Ne bih joj možda mogla sačuvati život, ali sam joj mogla olakšati posljednje časove. Samo da sam otišla do nje.«

I kako je bila žena koja nosi osjećanje krivice za mnogo štošta, bila je uvjeren da će platiti taj svoj propust prema usamljenoj starici. Kad ostane sama poslije Ivanove smrti, isto će tako umirati sama, i neki lopov će otkriti da je skončala. Ne-poznati ljudi će je odnijeti na groblje, i niko joj neće doći na sprovod. Niko je neće pomenuti, ni-ko joj neće izgovoriti molitvu za dušu.

Tada se sjetila da joj je otac imao kućicu ina ostrvu, gdje je dolazio da lovi isfeuj; bježeći od ljudi iii od žene, i predložila mttžu da poslije penzije odu tamo, u svijet tišine i čiste prirode.

Kad se stariji sin oženio, otišao je u kuću svoje žene, a kad se oženio mlađi, dali su mu svoj stan. On ga nikad ne bi dobio, a da stanuje po tuđim stanovima kao podstanar, i da plaća veliku kiriju, ne bi bilo pravo kad već imaju neko rješe-nje. Možda nije idealno, jer bi bilo bolje da imaju stan u gradu, a da na ostrvo dolaze kad hoće, kao u vikendicu, ali tako nije moglo, i riješili su da bu-de onako kako je život nalagao.

134

Eto tako su došli ovamo, i znaju da ne mogu natrag. Možda je trebalo da povedu malo više ra-čuna o sebi, možda bi time i više pomogli svome sinu, ali tako se desilo, i ne rnože se popraviti.

Nisu opazili neku veću razliku između živo-ta u gradu i na selu što se tiče druženja s ljudima: i tamo i ovdje ljudi žive svako za sebe, ili oni više ne znaju da se približe drugima. Kao da žive izme-đu prošlosti i budućnosti, u vremenu koje nema sebe: između tople patrijarhalne bezličnosti u ko-joj je svako prisilno uklopljen u cjelinu i hladne savremene otuđenosti u kojoj svako nužno živi sam za sebe.

Na ostrvu žale za dinamikom gradskog života; u gradu žale za mirom ostrva. A svugdje se osje-ćaju kao stranci, usamljeni i rđavo smješteni. Mož-da i ne mogu drukčije. Boje se usamljenosti, ali se isto toliko boje tuđeg društva. Sam čovjek je pre-preka za drugoga.

Dugo su čekali da se nekako sprijatelje s Iju-dima u selu. Niko im nije prišao, niti su oni umjeli da pridu drugima. Niti su znali šta očekuju.

A onda su očekivanja prebacili na slučaj: doći će neko, odnekle, nekad. Još ga nema, ne znaju ni ko je, ni kakav je, ali će doći.

Jedno vrijeme Ivan je ljeti dočekivao lađe koje su pristajale u luci.

Više ne čeka. Zivi.

135

BLIJEDA ŽENA

Ružićevi su živjeli u lijepoj velikoj vili, na sprat, s terasama, sa četiri stuba od kamena, s venecijanskim lavom, ko zna odakle donesenim, ma-lo oštećenim, bez jednog uha i bez dijela grive, ali još pristalim, čak gospodstvenim.

Pored stubova rasle su ruže puzavice i oleande-ri u zelenim sanducima, a iza kuće je bila bašta sa stablima bresaka i maslina, sad već malo zapuštena. Pred večer, kad sunce zađe, jedna visoka blijeda žena je izlazila iz kuće, polako šetala po bašti, ili sje-dila na bijeloj vrtnoj stolici, zatrpana jastucima. Ponekad je izlazila sa starijom ženom uvijek u haljinama tamnih boja, stroga i neprijatna izraza lica, i njih dvije su polako, ćuteći, šetale obalom. Čudno je bilo što su rijetko kad progovorile neku riječ, pa i to bi učinile bez osmijeha i bez ijedne

136

blaže crte na licu. Tamna žena je išla korak iza blijede gospode, valjda iz poštovanja.

Poslije šetnje su se čuli zvuci melanholične muzike s pijanina u kući. Jednom je Katarina čula i Šopena, i zadržala zbog neželjenog sjećanja. Niš-ta joj kao to sviranje nije dočaravalo gospodski život, kojemu se i nehotice divila.

Bilo je nečeg čudnog, gotovo tajanstvenog u blijedoj ženi koja je uvijek ostajala skrivena iza visoke kamene ograde vrta, i mogla se vidjeti samo kroz željeznu kapiju što je presijecala nemilosrdni zid. Katarina nije nikad vidjela da bi započela raz-govor s nekim od prolaznika. Na pozdrave seljana odgovarala je tihim glasom i lakim naklonom gla-ve, začuđujuće ozbiljnim. Ni njena stalna pratilja nije se miješala s ostalim svijetom.

Jedino je njihova ružna, starija služavka re-dovito izlazila iz kuće i, družeći se s nekim ženama u selu, s Katarinom, kafedžinicom, ženom što je snabdijevala samostan mlijekom, i još nekima, stro-go čuvajući svoj društveni ugled služavke u gospod-skoj kući, ispričala im je sve o svojim gospoda-rima. O čemu bi drugom služavka i mogla da priča nego o životu u kući? A šta je više moglo da zani-ina njene prijateljice nego ta zatvorena i nepri-stupačna kuća koja je ljubomorno krila svoje taj-ne. Ali tajne nikad ne mogu da se sakriju, ma kako bile dobro čuvane. Malo su je žene ispitivale, malo je i služavka sama željela da ogovara svoje gospo-

137

dare, i tajna je bila razvaljena do temelja; u počet-ku u glavnim crtama, a nakon nekoliko sedmica svaki nepoznati kutak bio je osvjetljen. Stanov-nici zatvorene kuće nisu mogli ni zamisliti kako su postali predmet zanimanja, i koliko susjedi zna-ju o njihovim odnosima.

I Katarinu je zanimala ta misterija, prvo zato što je misterija, a drugo zato što se tiče gospode, koju niko službeno nije priznavao za gospodu, bili su to samo u životu. Katarina se, ipak, razlikovala od ostalih žena. Istina, i ona je gorjela od znati-želje da dozna ono što ne zna, ali nije likovala: ona je žalila ljude o kojima je slučajno saznala ono što je potpuno izmijenilo njenu raniju sliku o njima.

U vili su preko ljeta stanovali apotekar Ru-žić, njegova žena gospođa Ružić, njegova tetka, i služavka. Od aprila do oktobra, Ružić je ujutro brodom odlazio u grad, a uveče se vraćao kući, s mnogo paketa koje su mu s broda nosila djeca.

Gledajući gospođu Ružić kako sjedi u chaise longue-u na terasi, pored ruža puzavica i oleande-ra, uz limunadu ili rashlađeni sok, s knjigom ili s modnim žurnalom u ruci, mislila je kako je to srećna žena, i kako su velike nepravde na svijetu.

Ona već godinama nije vidjela nijedan mod-ni žurnal, i ne žali zbog toga, a okus limunade je potpuno zaboravila. O haljinama da i ne govori: i kad bi joj gospođa Ružić poklonila jednu od mno-

138

gih, ne bi je mogla obući, toliko su upadne, šarene, gospodstvene. Možda bi je stavila na krevet ili na stolicu, i gledala, zamišljajući kako bi izgleda-la u tom čudu, a možda bi i obukla, ali ne bi izašla iz kuće niti bi se pred nekim pojavila. Svi bi je gledali s iznenađenjem i prijekorom, a gospo-đu Ružić gledaju obično s divljenjem i poštova-njem, kao da je niko i ne može drukčije zamisliti nego 11 bogatim haljinama od čiste svile, finog žerseja, uvoznog skupog najlona.

Kako li žive ti bogataši? Kako li se osjećaju krećući se svaki dan u svome obilju? O čemu razgovaraju kad ništa ne žele? Da li im bogatstvo donosi sreću, o kojoj siromašni i ne sanjaju? Mož-da je to neka posebna sreća od blagostanja, koja ispuni ljudsku dušu dokraja, i čini čovjeka boljim i velikodušnijim, ne da mu da osjeti zavist, mržnju ili ružnu želju, ne da mu da se prlja u životnim žabokrečinama.

Katarina ne zna odakle tolike razlike u bogat-stvu. Ona i Ivan sa njegovom penzijom, kad im se oduzmu rate za kredit, jedva imaju za hljeb cijelog mjeseca, i toliko štede, toliko nemaju da se

ponekad i njoj smuča, iako je skromna i strpljiva, i dođe joj da ode u duboku šumu da se sita isplače i zbog sebe i zbog drugog svijeta. Doduše, ta, želja da se sita isplače često nema nikakve veze s imanjem i nemanjem, već s nečim što je teško objas-niti, s nekom tugom što dolazi od života: teško joj je na srcu, iako ne zna zašto. Ali ni neimaština ni-

139

je laka. Najviše žali Ivana, uskratila nm je sve što je volio i želio. I najskromnija želja je za njihov luksuz: novine, radi kojih je nekad ranije ustajao, sad samo zamišlja, i s dubokim uživanjem otvara neki stari broj kad ga Katarina dobije od Ruži-ćeve služavke; knjige koje ponekad uzima od žene u tamnom, kad je ona raspoložena da, s rukama prekrštenim na suhim prsima, sačeka da Katarina, zbunjena i usplahirena, izabere nešto za čitanje, uzimajući često i ono što ne želi i što je već čitala, i odmah ih zamotavala u stare novine, da se ne is-prljaju, i jedva se usuđuje da ih otvori, toliko su strahopoštovanja izazivale u njoj: oboje su sačuvali dačko oduševljenje prema magnetizmu knjige. Čak ni navika, ubica svih pravih zadovoljstava, ni-je mogla da ih opustoši, jer je neimaština bez poniženja očuvala u njima mladalačku draž uživanja u lijepim stvarima bez koristi.

Katarina nije znala da kod drugih nije tako, i mislila je kako gospođa Ružić, sva pretrnula od sreće, prilazi velikoj vitrini punoj knjiga i, jedva se usuđujući da pruži ruku, čita pozlaćene čarobne naslove. Kad bi joj prilike dopuštale, Katarina bi ne-prestano čitala ljubavne romane, čim završi kućne poslove. Začudo, i kad bi se upuštala u maštanje, njene želje bi ostale skromne i ne bi prelazile granicu mogućeg: kad bi imala koju knjigu... kad bi mogla da nabavi Ivanu novine... kad ne bi morala toliko da štedi na hrani... a sve ostalo ostajalo je

140

čvrsto u njenim mislima, netaknuto i nepomaknu-to, i njen Ivan, i kuća u kojoj stanuju, i život ko-jim žive.

Nije znala odakle danas bogataši. Poslije ra-ta, dok je išla na čitalački čas u ulici, i dok je umornim domaćicama tumačila pročitane članke o politici i ekonomici, bila je duboko uvjerena da će svi ljudi biti bogati, ili će biti jednako siromaš-ni. Nije znala kako će biti bogati, kao što nije znala zašto bi trebalo da budu jednako siromašni, ali je bila u to sigurna i smatrala je to pravdom, jedinom. A onda je uskoro uvidjela da do toga ni-kad neće doći: jednima je određeno da ostanu si-romašni, ona i njen Ivan su u toj većini, a neki su zbog nečega i nekako određeni za bolji život. Ne zna zašto i kako, ali vidi da je tako. Ljudi valj-da nisu jednaki, jedni se rađaju kao pametniji i sposobniji, i ne mire se s onim što imaju; a drugi, kao njih dvoje, rado bi prihvatili taj željeni bolji život, ali ne znaju kako se do njega dolazi. Radom se to sigurno ne postiže, jer su oni zaista radili pošteno, a život im se nikako ne mijenja, možda samo postaje sve teži. A apotekar izdržava dvije veUke kuće, jednu u gradu, drugu ovdje, hrani i oblači toliki svijet, pamet čovjeku da stane. Čast n*u svaka, jest da je apotekar, ali zar je apotekar-ska plata tako velika da može podmiriti tolike potrebe i tolike želje! IH njihovo ranije bogatstvo još traje na neki neobjašnjiv način? U tom sluča-J«, Ivan i Katarina, i njima slični, koji nikad ništa

141

nisu imali, nemaju nikakve nade ni izgleda da će im ikad biti drukčije.

A možda je njihovo stanje takvo kakvo jest zato što oni ništa ne očekuju, i pristaju na ono što im je život dodijelio. Čak ne osjećaju da je to neka naročita nepravda: tako je, i gotovo. Kad pametniji od njih nisu mogli ništa da izmijene, šta' bi oni mogli da učine? Zašto bi im, uostalom, i bilo drukčije? Nije im ništa ostalo od roditelja, život im nije dao da se ičim istaknu zbog čega bi bili posebno nagrađeni, sami ne umiju i neće da se snađu, šta bi onda mogli drugo da traže?

I tako, ne pristajući da ikome zavidi, ne ho-teći da se buni, ne želeći da nezadovoljstvom sebi otruje život, Katarini je ostalo da razmišlja o toj neizmjenjivoj osobini života i da ponekad uzdahne što je tako a nije drukčije.

A kad je Ružićeva služavka objavila tajnu, Ka-tarina je zastala iznenađena: pa i nije sve tako raepredno kao što izgleda. Pomalo joj je bilo i krivo što joj se pokvarila slika o životu, i sve se nepojmljivo zaplelo. Kad je doznala za tuđe nevolje, za koje nije znala, zabrinula se teže nego ranije: zar nema srećnih ljudi na svijetu? Činilo joj se da je više voljela svoju raniju krivu sliku o životu nego sadašnju istinitu.

Prije desetak godina, a tri godine nakon vjen-čanja — pričala je služavka — u životu mladog bračnog para, apotekara i njegove žene, desio se prilično običan slučaj, ali za muža i porodicu uvi-

jek neočekivan i nemio: vrativši se iznenada iz apoteke kući, Ružić je zatekao svoju ženu i svoga daljeg lođaka u čvrstom zagrljaju. Da li je Ružić slučajno došao kući, radi nekih dokumenata, kao što je docnije rekao, ili je nešto sumnjao, ili mu je neko dojavio, tek — nesreća se desila. Muž je zatekao svoju ženu u strasnom zagrljaju drugog muškarca, žena nije čula da su se vrata otvorila, muž je imao svoj ključ i ušao je tiho, i nije moglo biti nikakve sumnje da li je žena kriva ili nije, jer je položaj u kojem su zatečeni, naročito za mužev-ljeve oči, bio prilično nezgodan. Mladi rođak se pokazao kao veliki kavalir i primio svu krivicu na sebe, priznavši da od prvog dana voli mladu ženu i da je danas došao da joj to kaže. Nije mogao reći ništa nespretnije, jer je tako, u braku koji je izgledao solidan, zauzeo nepoželjno mjesto od prvo-ga dana, i tako ga naknadno učinio klimavim, jer je samo trebalo da joj kaže kako je voli pa da mu padne oko vrata.

Ružić mu je odgovorio istom mjerom, to jest jednako glupo, rekavši kako se sve to mladića ne tiče i da ga moli da odmah napusti kuću, što je on i učinio bez oklijevanja. Ali, šta je u takvoj situaciji mogao reći što ne bi bilo glupo? On je bio solidan čovjek, ugledan apotekar, iz stare po-rodice, i nije ni pomišljao da pravi ma kakav skan-dal, i zbog sebe i zbog porodice i zbog poznanika. Zato nije dolazilo u obzir da nožem ili pištoljem goni ijiubavnika, niti da ga, shodno svojoj profesiji, prisili da popije otrov, kao što nije dolazilo u ob-zir da davi nevjernicu, sve je trebalo da se svrši tiho i bez tuđeg prisustva. »Volim ga«, rekla je žena dramatično, rekavši istinu, jer je mladog čov-jeka zaista voljela, ali time nije olakšala svoj po-ložaj. »Pustite me, vjenčaću se s njim«, ponudila je rješenje svome mužu. Ali on je samo ćutao, ozbi-ljan i dostojanstven kao uvijek. Zatražio joj je ključ, zatvorio kuću i otišao, ostavivši je samu. Vratio se uveče, s tetkom, zatvorio se sa ženom u sobu i rekao joj da joj neće dati slobodu. Brak se ne može rasturiti, jer ga je 9og vezao. Njih dvoje će ostati muž i žena pred zakonom, i nikoga izvan kuće se ne tiče šta se među njima desilo. Ali, da bi sačuvao svoje dostojanstvo i ugled porodice, pri-siljen je da joj ograniči slobodu kretanja: iz kuće će moći da izađe samo s njim ili s tetkom, koja će živjeti zajedno s njima, nikoga neće moći da primi sama, neće moći ni s kim da se dopisuje; inače, neka se smatra potpuno slobodnom. Slobod-na je i od njega, on se odriče svih svojih bračnih prava: već je naredio da joj se postelja uredi u drugoj sobi. Od nje zahtijeva samo to da se pred tuđim ljudima ponaša kao da je među njima sve u redu.

Zeni je sigurno srce zadrhtalo od te glupe pre-sude, jer je morala znati kakva je poniženja čekaju još 9og zna koliko vremena, sve dok se muž ne predomisli ili dok mu se ne učini da je pravda zadovoljena, a kazna otplaćena. Koliko ga je pozna-

vala, a tri godine su dovoljne da se neko upozna, ova hladno izrečena osveta mogla je potrajati i godinu, možda i pune dvije godine. On je iz poro-dice u kojoj se apotekarska profesija nasljeđuje već u trećem koljenu, kao kneževska titula, i zato je sebe smatrao koljenovićem, predstavnikom po-rodice koja u svakom vremenu ima svoj značaj, i čiji ugled zaslužuje da mu se posveti dužna pažnja. Po nesreći, osim porodičnih i društvenih predra-suda, apotekar je imao i ličnih: smatrao je da mu u krugu porodice, kao nosiocu nasljedne časti, pri-pada posebno uvažavanje. On je dobro znao da je u današnjem svijetu industrijske proizvodnje apo-tekarski poziv izgubio svoj nekadašnji značaj vra-ča i volšebnika, i da je sveden na posao trgovačkog kalfe, ali se on razlikovao od svojih kolega po tome što je poznavao i drukčiju apotekarsku vještinu spravljanja lijekova od trava i soli, kao i mirisa i mirisnih bouquet-a od esencije i raznih dodataka, što je poklanjao prijateljima i svojim najbližima kao osobiti znak pažnje, a oni su to mirisali sa prenatlašenim zadovoljstvom i uvijek pretjerivali u pohvalama, i uvijek na isti način, govoreći da takve mirise ne prave ni Francuzi, što je, vjerovat-no, bilo sasvim tačno. Uza sve to, apotekar je imao jednu osobinu koja nije bila teška za njega, već za one koji su bili blizu njega, a za njegovu ženu je bila kobna: nije se odlikovao naročitim inteli-gencijom, pa je ženinu izdaju primio kao tešku ličnu uvredu. — Zar meni to da se desil — sigurno

je ponavljao neprestano, jer je svakog drugog mo-gao zamisliti u ulozi prevarenog muža, samo sebe nikako. Nije, doduše, bio ni lijep, ni šarmantan, ni duhovit, ni zanimljiv (ranije je najčešće pričao šale o prevarenim muževima), ni dobar ljubavnik, ni pažljiv muž. Sve je bio osrednje, ali je on smat-rao da je sve to više nego dovoljno da bude bez mane. Tuširao se svako jutro toplom pa hladnom vodom, cio sat radio gimnastiku dižućđ tegove razne veličine i rastežući federe sa dva i tri kraka, za-tim se s jutarnjim novinama zatvarao u klozet, na vrijeme odlazio na posao, na vrijeme se vraćao ku-ći, slatko

jeo svoj pošteno zarađeni ručak, zaričući se da će od sutra preći na dijetalnu hranu jer mu stomak osjetno raste, spavao po podne sat-dva, uveče šetao sa ženom jedan do dva kilometra ubrzanim hodom, odlazio u posjetu prijateljima ili ih primao u svojoj kući ili čitao dnevne novine i gledao televiziju, a najkasnije u deset odlazio u krevet. Jedanput mjesečno, uvijek subotom, iz sasvim praktičnih razloga, prilazio je ženi, i bio umjereno nježan da je ne bi naviknuo na blud a sebe da ne bi suviše opteretio. Ništa nije mijenjao u svojim navikama, jer je sasvim opravdano smatrao da su mehaničke navike najsigurnija zaštita protiv nervnih stresova i da je najbolje kad se radi onako kako radi većina ljudi. I ženina prevara (kako je on zvao zatečeni a nedovršeni poljubac) bila je samo promjena ustaljenih navika. Što nije doživio šok, može zahvaliti činjenici što ništa nije izašlo izvan

146

zidova kuće. Da je svijet saznao za ono što se desilo, njegov bol bi bio veći a kazna teža.

Gospođa Ružić je bila kriva, ne zato što nije voljela muža, za to bi bila kriva većina žena, već što nije znala da se ponaša i što je povrijedila dostojanstvo kuće. Preko toga se nije moglo mirno preći.

Tako je Ružićeva tetka došla u kuću. Gospođa Ružić nije znala da li je njen muž sve ispričao toj strogoj ženi što se oblači kao da je u stalnoj polužalosti, ali se po njenom držanju moglo pretpostavljati da je mrzi, što je normalno za muževljeve rođake, i da je prezire, što znači da je upoznata s istinom. Bila je uvijek natmurena, kisela, zovoljna, ljuta na cio svijet, i svakome se pokazivala s najneprijatnije strane. Bila je ranije udata, i muž joj je umro poslije godinu dana braka. Služavka nije znala da li je zbog muževljeve smrti kivan na sve ljude i na sav život, ili je uvijek bila ovakva, pa je njen jadni muž, spasavajući se, učinio jedino što je mogao: pobjegao je u smrt.

Sitna duša apotekareva nije mogla da izmisli težu i pakosniju kaznu svojoj nevjernoj ženi nego da joj pokloni stalno prisustvo kisele tetke. Ružna, neprijatno crna, žalosno mršava, izbačenih, naprijed isturenih zuba, tetka je svuda pronosila svoje fantomsko lice, prezirući oio ljudski rod i sve što su ljudi ikad uradili. Naročito je bilo loše ono što su uradili ljudi u njenoj blizini. Pri tome je najgore prolazila služavka, jer je najviše radila:

147

ona nije znala da kuha, da sprema kuću, da pegla, da kupuje, i što je bilo kakvog-takvog reda, treba njoj, tetki, zahvaliti, jer je morala svuda da stigne i za sve da prigovori.

U početku je služavka prkosila, ljutila se, dokazivala da je ona u pravu, a ne tetka, dok se nije sjetila, dok joj, zapravo, kafedžijina žena nije došapnula da se ne sekira i da joj povlađuje, a da radi <po svome. Otada bi na svaku tetkinu prijedbu rekla: »Imate pravo, gospodo, popraviću.« I sve ostavljala kako je bilo, a tetka je bila oduševljena: »Zar sad nije mnogo bolje!« — »Da, mnogo je bolje«, sa zadovoljstvom je odgovarala služavka, ostavljajući toj otrovnoj ženi sitno zadovoljstvo ispravljanja svega i svačega. Ali su joj ta fi-noća i lukavstvo ubrzo dasadili, pa joj je tresnula u lice svu istinu: »Znate šta, draga moja! Vi ste rospija koja se popela na glavu cijelom svijetu. Već mi je dosadilo da vam govorim kako imate pravo, iako pojma o kućnom poslu nemate, niti o čemu drugom. Ako vam se ne sviđa kako radim, izvolite, vi preuzmite sav kućni posao, a ja ću sa zadovoljstvom otići iz ove lude kuće, da ne gledam ni vas ni druge.« I čim je apotekar došao, služavka mu je rekla kako hoće da ide, jer se ne slaže s njegovom tetkom, koja je, neka gospodin oprost, prava rospija, i samo ne zna kako gospođa Ružić podnosi njenu zlobu i pakost. Jedva je apotekar smirio služavkin bijes, uz izričit uslov da joj tetka više ne čantra, i da dobije mnogo veću platu

148

ako tetka ostane u kući. Apotekar je znao kako je teško naći služavku, zato je služavka znala zašto postavlja teške uslove, a oni su znali zašto ih prihvataju. Možda je služavka čak i namjerno izazvala sukob da bi postigla ono što je željela. Otada je tetka ostavljala djevojku na miru, iako samoo zna kako joj je bilo na duši što je prisiljena na popuštanje. I, ako bi se apotekar potužio na nešto u kući, tetka bi mučenički digla oči k nebu i rekla uvrijeđeno: »Ni u šta se ne miješam. Što mogu učiniti sama.«

Utoliko je bilo teže gospođi Ružić, jer je na sebe morala da primi cijelu tetku, nepodijeljenu. Draga snaho, govorila bi joj, kako si se to očesljala, kako si se obukla, kako si se našminkala. Čak joj je govorila da se ne uživljava dovoljno u sviranje. Iako pojma nije imala ni koliko nota ima u notnom sistemu. Trebalo je, zatim, saslušati sve simptome i sve znakove njenih mnogo-brojnih bolesti, i to ne ma kojih, već samo pro-branih, kao što su depresija, seizmografska osjetljivost na sve vremenske promjene, pojačan senzibilitet i nervna labilnost, usljed čega slabo jede i malo spava. A služavka je

samo u čudu gledala kako tetka svojim isturenim zubima melje ogromne količine hrane, počinjući da se mršti i da valja hranu po ustima tek kad se najede. A nikad se nije budila prije osam sati, i nikad se nije čulo da se po noći budi.

149

Tetka je najbolje znala i kako se namješta stan, i kako se heklaju miljei, i koje su knjige naj-bolje, i sve je trebalo saslušati od početka do kra-ja, a uvijek je ona imala pravo, u svemu, ma o čemu da je bila riječ. Nju je čovjek morao ili ubiti ili doslušati, trećeg izlaza nije bilo. A kako je jedini slušalac bila gospođa Ružić, ona je mora-la da izdrži svu tu bujicu, sve to beskrajno govo-renje, a uvijek bez jednog jedinog osmijeha, uvi-jek visoka, uvijek s prezirom, koji bi se lakše shvatio da ona nije osjećala toliku potrebu za pri-ćanjem, pa je bila zavisna od onih koji je slušaju. To je bio njen život, njena nasušna potreba, kao disanje. Ona bi dobila temperaturu samo ako bi neko započeo dužu priču, i prekidal ga je prilično bezobzirno, jer bi prije podne sigurno počela da se guši, da nije mogla da priča nekoliko sati. To je bilo njeno vrhunsko tjelesno i duhovno uživanje. Čak joj nije smetalo što je mrzila i prezirala gos-pođu Ružić, kao ni to što je gospođa Ružić samo ćutala i slušala bez ijedne jedine riječi. Njoj je bilo važno da se obraća nekome, kao da je pred sobom morala imati objekt svoga zadovoljenja, ma koliko bio pasivan; ona je, pričajući, morala ne-kome gledati u lice svojim crnim očima, oštrim kao igle na vrhovima zjenica. Možda je čak vrhunac uživanja doživljavala isključivo na nemoćnim žrt-vama.

Naročito je bila žučna i bolesna poslije noći u kojima je apotekar posjećivao svoju ženu. Činio

150

je to svakog mjeseca, u posljednju subotu, kao i ranije. Tetka je ispričala da je došao i rekao ženi: »Obećao sam da neću tražiti izvršavanje bračnih obaveza. Ali ću svakog mjeseca dolaziti kod vas u sobu, pa će za ostali svijet izgledati kao da je sve iu redu.« I dok je ona čitala neku knjigu, on je čitao novine. Poslije sat vremena, otprilike, klim-nuo bi glavom i izašao iz sobe.

Služavki nije bilo žao žene što je lišena služ-bene ljubavi, ali je mislila kako apotekar postupa neinteligentno. Neće dobiti u njenim očima sje-deći u ženinoj sobi u papučama i kućnom man-tilu, i provodeći vrijeme naznačeno za ljubav u čitanju novina. Katarina je zamišljala tu nemogu-ću situaciju: što se tobožnji ljubavni sat više pri-bližavao kraju, ženi je sigurno bilo sve smješnije. Ovaj glupo samoljubivi čovjek dovodi i sebe i nju u komičan položaj koji bi ubio ljubav i da je po-stojala. Ovako samo produbljuje jaz među njima, i njenu nesreću čini još grotesknijom. Palo joj je na um da on u životu sve čini zbog drugih: oženio se zbog drugih, stiče društveni položaj zbog drugih, i vodi ljubav zbog drugih, i pravi se da vodi ljubav zbog drugih. A njemu samom ništa nije potrebno, ni ljubav, ni prijateljstvo, ni dostojanstvo. Možda mu ni život nije potreban zbog njega samoga, mada živi sam za sebe, već da ga pokaže drugima. Onda je on čovjek bez svoga lica, čovjek koji pokazuje Mee kakvo bi želio da mu drugi vide. I srećan je **ako** može da se oslobodi ma koje obaveze koja nije

151

pred očima drugih ljudi, pa i ljubavi: dovoljno mu je da ostane njen privid. Sigurno bi mu rado rek-la, kad bi smjela, da je oslobodi ovog mučnog sa-ta obostrano neželjenog prisustva, a ona će sva-kome pričati da vode ljubav svako veče, ako mu to godi. Ali on je želio da ostali ljudi ostanu u uvje-renju kako je među njima *sve u redu*, jer zaista nije bio bistar čovjek i nije ni slutio kolike tajne znaju služavke o svojim gospodarima. One su naj-bolji mogući obavještajci, i zavisi samo od njihove dobre volje, a ona je rijetka, da li će tajnu iznijeti iz kuće. Uostalom, njoj je gospođa rekla istinu o tim noćima tobožnje ljubavi, a ona je to saopštila Katarini. Svako mora da ima svoga ispovjednika, jer bi izludio sa zatvorenim tajnama u sebi.

Rado bi to ispričala i tetki, onog jutra poslije prve noćne posjete koja je spadala u kaznu, kad je vidjela koliko je ljutita i ozlojeđena, ali se nije usudila, jer je osjećala nerazuman strah i pred njom i pred mužem. I prije onoga što je smatrala svojom krivicom, mada je vrijeme učinilo da se krivica polako osipa i da sve postane besmisleno.

— Je li istina da ste se samo poljubili? — upitala je služavka.

— Jest, naravno.

— Da vi niste djevojka, gospodo?

— Šta hoćete da kažete?

— Hoou da kažem kako ne znate mnogo o životu, gospodo.

152

Zalile su mladu ženu, blijedu kao kajanje, zbog neiskustva, zbog upropaštene mladosti, zbog uslo-va kojima su je vezali, a pogotovu kad su čuli da se ni mladi rođak, zbog koga se sve desilo, nije oženio zbog gospođe Ružić.

— Govoriću s popom — rekla je Katarina od-lučno. — Zar se može tako postupati s ljudskim stvorom!

— Tetka je dobra s popom.

— Svejedno. Govoriću s njim.

— Kako hoćete. Ja sam dala otkaz na službu. Pop se, međutim, ozbiljno naljutio, rekavši Katarini da je brak gospođe i gospodina Ružića uzoran, a to što služavka priča, ružna je i smiješna laž, i Katarina zaslužuje prijekor što izvrnutu maš-tu i mržnju posluge prima kao istinu. Ko može, osim ooga, znati šta je istina između dvoje ljudi? A neka Katarina i sama razmisli: zašto bi gospođa Ružić trpjela taj tobožnji teror? Ko bi je mogao natjerati da podnosi ono što ne mora ni po božjim ni po ljudskim zakonima? I zašto? Komad hljeba i tanjur čorbe svugdje će dobiti. Zar nije dovoljno da izađe na ulicu i da odmah bude slobodna? Ni materijalni razlozi je ne bi mogli spriječiti, jer bi trebalo samo da predoči sudu razloge svoga zato-čeništva pa da dobije sudski razvod braka i mate-rijalno obeštećenje. Da bi se u tu nevjerovatnu priču zaista povjerovalo, treba biti prilično naivan i lakovjeran, kao što ste vi, gospođo Katarina. Ne bih to smio da kažem, ali ću vam reći: gospodin

153

Ružić i njegova gospođa tetka zaslužuju svaki ob-zir i pohvalu što o jednoj bolesnoj ženi (da, Katarina, ona je bolesna žena), što, dakle, o jednoj bo-lesnici vode toliko računa i njeguju je s tolikom pažnjom. To im samo bog može platiti. A znate li, Katarina, da je gospodin Ružić dao služavki otkaz, vjerovatno zbog nedoličnog ponašanja?

Katarina je bila potpuno zbunjena tim objaš-njenjem, i ne samo zato što ga je dao pop već što je zaista logično. Šta je sad istina? Služavka je otputovala u grad, jer je neko nekome dao otkaz, a nije joj se javila. Da li je zaista toliko laži iz-inislila? Da li joj je mašta toliko izvrnuta? Kako bi joj gospođa Ružić ispričala sve intimne detalje ako i sama nije bolesna? A ako je zaista bolesna, onda je možda sve izmislila. A ko je izmislio mla-dog rođaka? Možda ona sama, možda služavka, možda tetka? A ako nije izmišljen, ako je zaista postojao, i ako se zaljubio u gospodu Ružić, možda nije znao da je ona bolesna. I onda je sve to jedan veliki nesporazum, jedan ludački čvor u koji su se svi oni zapleli.

Tek sad joj je palo na um da je cijela priča nevjerovatna.

Rijetko je kad Katarina bila tako zbunjena.

Gdje je istina?

Možda uvijek treba 6iti samo jednu stranu; druga strana ima svoju istinu, i onda ne znamo ništa.

154

Ili je istina svugdje pomalo: jedan dio je kod gospođe Ružić, jedan kod apotekara, jedan kod tetke, jedan kod služavke, jedan kod popa, jedan kod mladog rođaka. Onda nije nigdje, jer se nikad ne može složiti u cjelinu. Ili je cjelina ono što je rasuto u dijelovima i što mora ostati nesastavljeno i oesastavljivo.

Katarinu je zaboljela glava od tolikih pitanja. I na kraju, ipak nije znala gdje je istina.

155

DA LI DA UMRE STARI MANDARIN?

U subotu ujutro, izletničkim brodom iz grada došao je mlad čovjek, bradat, prilično neuredno obučen, jednostavnog ponašanja.

— Jeste li vi Ivan Marić? — upitao je vedro.

— Ja sam. Izvolite?

— Drago mi je. Ja sam Mikić. Dragan, ako to ima nekog značaja. A vi ste gospođa Katarina. Eto, i ne poznajemo se, iako smo rođaci, rođeni sam sin vaše sestre, to znači sestrić, a vi ste mi tetka. Znači da smo bliska rodbina. Drago mi je što smo se upoznali, makar i ovako. Ostao bih kod vas dan-dva.

Njih dvoje su se pogledali.

— I nama je drago, zaista, ali mi imamo samo jednu sobu.

Ali se mladić nije dao zbuniti.

156

— Ja mogu spavati i u kuhinji — rekao je jednostavno. — Mogu da spavam i na klupi pred kućom. Nemojte se uznemiravati zbog mene, to je posljednje što bih želio. Ničim vam neću smetati, i neću

dugo ostati. Ja sam student, studiram socio-logiju. Preko ferija putujem, upoznajem život.

— A polažeš li ispite? — interesovao se Ivan, želeći da ga ovim bitnim pitanjem postavi na nje-govo mjesto.

— Vi ste bili učitelj? — nasmijao se mladić.

— Sve sam ispite položio. S najboljom ocjenom. Mada to nije važno.

— To je važno — rekao je Ivan, koji je mislio na starinski način.

— Gdje su ti stvari? — upitala je Katarina ljubazno i sa željom da prekine Ivana, koji nije znao da razgovara s mladim ljudima: mladić joj se odmah svidio.

— Nemam ništa osim ovog što vidite na meni

— rekao je mladić otvoreno, i opet se nasmijao. — Ponegdje se zaustavim da operem košulju. — Košulja, u boji, s crvenim i bijelim prugama, zaista je izgledala čista.

Odmah se skinuo i ostao go do pojasa. Bio je mršav, ali jakih kostiju.

— Treba li nešto da se uradi? — upitao je prostodušno, kao da je htio da ih pridobije svojim ponašanjem. Docnije su vidjeli da je to njegovo obično ponašanje, prirodno i neposredno. Ništa svoje nije krio, niti je smatrao da drugi treba ne-

157

što svoje da kriju od njega. Ali nije insistirao mi na svome ni na tuđem povjeravanju.

— Sjedi, odmori se — rekla je Katarina.

— Naviknuo sam da radim; ponekad, bogami, i teško. Nema svugdje dobrih rođaka kao što ste vi.

Poprskao je dvorište vodom iz česme, otrca-nom metlom pomeo prašinu i okrvavljene murve, očistio kokošinjac, kokošiji izmet prosuo po bašti, nahranio kokoši i donio im čiste vode, pa se i s#im umio. Pred večer je s Ivanom išao da postavljaju vrše a ujutro da dh dižu, naučio je to odmah i činio to spretnije nego Ivan, i s vidljivim uživa-njem.

— Naučio sam sebe da uživam u svakom po-slu — objasnio im je. — To je korisno lukavstvo kad postane navika: lakše se radi. Rad čak i vo-lim: to znači da sam sasvim prosječan čovjek. Tako sam siguran da nikad ništa neću imati. Kao što ni vi nemate. To je, izgleda, porodična osobina. Je li vam krivo što ovako govorim?

Smijali su se, nije im smetalo.

— Nije nam krivo. Niti krijemo, niti možemo da sakrijemo. Zašto onda da se i ne kaže!

Zaista, ma šta da je govorio, nisu se s njim osjećali nelagodno. I to što je odmah vidio da su sirotinja, gotovo da im je pričinjavalo zadovoljstvo.

A uveče su sjedili na klupi, na mjesečini, osvje-ženi večernjom hladovinom, zadovoljni što su za-jedno.

158

Odmah su osjetili da im je blizak, nešto drago i toplo i svoje bilo je u tom mladiću koga su prvi put u životu sad vidjeli, a već se smjestio u nji-hovom srcu kao da je davni dragi poznanik. I sa žaljenjem su mislili, i rekli su to jedno drugome kad su legli poslije ponoći, da ni s jednim svojim sinom ovako lijepo i prisno nisu razgovarali.

Doduše, ono što je mladić govorio, bilo je prilično čudno. Kao da je čitao iz knjige, nije bilo lako irazumjeti, ponekad je bilo teško išta razumje-ti, a opet je lijepo i zanimljivo. I možda nikad, kao u tim večernjim časovima, dok je blijeda noć istrajavala svoje tiho bljedilo, nisu tako živo osje-ća*li* kako je život pun i kako je lijepa ljudska riječ. Ne znaš baš kakva je do kraja, ne možeš da joj uhvatiš korijen, kao duboko urasloj biljci, ali je srce puno neiskazanog zadovoljstva dok slušaš kako se riječi nižu jedna na drugu, kao niska, Po-malo je ličilo na molitvu, na ispovijest, na bajanje, na basnu, ali je u ovome što je mladić govorio bilo više topline i više smisla, mada teško doku-*lvog*.

A bili su oduševljeni upravo zato što je vjero-vao iu njihovu zrelost i što se nije plašio da ga neće razumjeti: prilazio im je s povjerenjem, go-voreći im ozbiljno o onome što mu je padalo na um ili što ga je mučilo. A oni su se pravili da sve •razumiju, da ne pokvare zadovoljstvo i njemu i sebi, jer kad bi im baš sve objasnio, kao djeci.

159

možda ne bi bilo tako lijepo kao kad je po svemu ostajala neka izmaglica.

Čudno je što ga, kao druge mladiće, nisu za-nimale zabave i uživanja (»Imam djevojku u gra-du«, objasnio je), već sve neki zapleteni problemi koje nikad niko neće razriješiti. A onda su se sje-tili da

samo mladi ljudi rješavaju najteža pitanja ovoga svijeta; poslije, kad sazru, a pogotovu kad ostare, postanu oprezni i nezainteresovani za sve osim za ono što se njih lično tiče.

Ličio je na nemirnog putnika, eto, došao je na kraj svijeta, čak i do njih. S njima je sjedio uveče, sve ostalo vrijeme je provodio u selu, kod ribara ili kod radnika u kamenolomu.

A bio je od onih ljudi što ne daju da se mirno spava. Sad, je li to dobro ili nije, đavo će ga znati. Jer, kad dobro razmisliš, mirnije živiš ako drije-maš. Samo, da li tako uopšte i živiš? Pa im se jav-ljalo pitanje: da li je bolje dugo trajati iako ti se ništa ne dešava, ili je bolje bljesnuti i izgorjeti kao kometa što osvjetli nebo makar za trenutak. Ili je svejedno? Doduše, pošteno govoreći, bolje je dugo živjeti, ali je nekako lijepo kad se kaže: bljes-neš kao kometal

Ništa se nije promijenilo ti njihovu žtvotu dok je mladić bio kod njih, a ipak se sve promijenilo. Kuća je bila trošna kao i ranije, penzija je ostala ista, život oskudan, kosti natrule od reume i tra-janja boljele su kao i uvijek. A opet je sve bilo drukčije. Nekako su oživjeli, nešto im se široko

160

otvorilo u starim zgrčenim srcima, postali su bod-riji, mada nikakvog posebnog razloga za to nisu imali. Samo zato što je jedan čudni mladić razgo-varao s njima onako kako ni s kim nisu razgo-rali, i o stvarima o kojima nikad nisu govorili. To čak nije ni bio razgovor, jer je uglavnom samo on govorio, ali se njima ipak činilo da su važni: s povjerenjem im je gledao <u oči dok je govorio o tim neobičnim stvarima.

More je duboko disalo, spavajući, mjesec je polako prelazio preko srebrnog neba, u selu je pjevao mlad i grub glas:

Marina, Marina, čekaj mene ti, ne šetaj po rivi već budi doma tu

A on je govorio zamišljeno i ljutito, kao da se sporio s nekim koga on i njegova misao vide:

— Svako doba je teško, a svoje najteže — govorio je tiho. — Kao u davno pećinsko vrijeme, kad su poplave, divlje zvijeri, teške bolesti prije-tile opstanku ljudi, evo i danas stihija besmisla prijeti samom životu. Samo, teže nego ikakva sli-jepa stihija ranije. Danas služimo stvarima, ne zna-jući pravu vrijednost ničemu. Obezvrijedili su ri-ječi kojima su se ljudi zaklanjali kao štitom i koje su nas hranile nadom. Ubili su nam riječi koje smo smatrali svetima, prostituisali ih, učinili zastavama

161

pod kojima marširaju gazeći čovjeka. Zar možemo više upotrebljavati riječi bratstvo, mir, solidarnost, sreća, jednakost, ljubav, sloboda! Otete su nam, prešle su u drugi tabor, postale su znamenje na-silja u ovom jedinom svijetu koji nas se tiče, jer drugog nemamo. Treba izmišljati druge riječi, a ne znamo kako, i ne znamo koje. Ili da se ponovo sjetimo drevnih: zemlja, narod, življenje. Možda i: ćutanje. A možda i: krik, koji neće niko čuti, jer niko nikoga više ne čuje i ne razumije, ali je va-žan za nas, i jer je to jedino što još možemo uči-niti u ovom svijetu bučnih mašina i agresivnog besmisla, hidrogenskih bombi i ideoloških rafala.

Gledali su ga uplašeno, kao da je počeo da puca iz mitraljeza u noć, ili kao da je pijan ili lud. Bože, šta on to govoril A on se nasmijao i počeo da se šali,

Dosta je govorio, i uvijek čudnovato. Ponekad je izgledalo bijesno, nekad podsmješljivo, ali su uvijek znali da ih uzima ozbiljno i da vjeruje u njihov razum. Zato su se naprezali da ukorak prate njegovu misao, mada su je ponekad potpuno gu-bili, srećni kad bi se uhvatili za neku poznatu ri-ječ ili misao da bi opravdali njegovo povjerenje koje im je tako dirljivo ukazivao.

Počinjao je od foilo čega, od neke slučajno nabačene riječi ili izgovorene rečenice, šaleći se ili govoreći poznate stvari, a onda je sve više zalazio u dubine, da se njima dvoma vrtjelo u glavi: nji-hova prostodušnost je stajala zgranuta pred slože-

162

nošću njegovih misli, ili pred onim što su smatrali složenim.

— Zna li čovjek da je siromašan? — pitao ih

je, ublažavajući grubost pitanja Mjepim osmijehom. — Ja znam; da li znaju i drugi?

— Znamo i mi.

— Da ii vam to smeta, ili smatrate da tako treba da bude?

— Pa, naviknuli smo — odgovorili su neod-redeno.

— A da li biste željeli da se obogatite?

— Zaista ne znamo. Ne bismo bili spremni na veće žrtve.

— Balzak je podsjećao na Rusoa, koji je svo-ga čitaoca pitao šta bi uradio kad bi mogao da se obogati

na taj način što bi imao da ubije u Kini jednog starog mandarina.

— Bože sačuvaj!

— Dovoljno bi bilo da mu samo poželite da umre, a da se i ne maknete iz svoje kuće. Mandarinu njegovo bogatstvo ne služi ni za šta, a vi biste svoje mogli upotrijebiti korisnije: na činjenje dobrih djela, na pomaganje sirotinje, ina ublažavanje strašnih socijalnih razlika u svijetu. To bogatstvo, koje je kod starog mandarina bilo mrtvo, poslužilo bi ljudskoj sreći.

— Ali da mandarin umre?

— To je uslov.

— Ne bih prihvatio — irekao je Ivan odlučno.

— Ni ja — rekla je Katarina.

163

— I Balzak kaže tako: naša sreća je u cijelom našem biću, u svemu što činimo. Ako naše biće u cjelini ne može da prihvati sve razloge i sve posljedice, ako ne može da nađe moralno opravdanje za ono što činimo, ne može prihvatiti ni čin, bez obzira na njegovu moguću korisnost. Zato jedna Balzakova ličnost kaže: »Ja sam za to da Kinez ostane živ«.

— I ja sam — oduševio se Ivan.

— I ja sam — pristala je Katarina.

— To je staro pitanje ljudskog roda — postavljao je student svoju misao. — Raskolnikov, ličnost iz romana Dostojevskog, sam stoji pred dilemom: da li treba ubiti babu-vašu ako bi drugi od toga imali koristi? To je pitanje cilja i sredstava, najstarije moralno pitanje na zemlji. Svojim romanom Dostojevski odgovara na Ničeovu tvrdnju da čovjek izuzetno snažne volje, natčovjek, ima pravo da se služi drugim ljudima, bez obzira da li će se poslužiti i najgorim sredstvima. Pitanje morala je pitanje moći, kaže Niče. Tako misli i Raskolnikov. Dostojevski kaže: Ne! Moć je nemoral, a moral je suština čovjekova: pravi ljudski moral ne dopušta da se nanese zlo drugom čovjeku ni iz kakvih razloga, ni zbog kojeg velikog cilja. i

— Slažem se! — rekao je Ivan.

— I ja! — rekla je Katarina.

— To pitanje postavlja i Markiz de Sad. Društvo se sastoji od slabih i jakih bića — kaže on — a među njima je ratno stanje. Rušeći društveni

164

dogovor, koji je jednome uvijek uzimao previše, a drugome nikad nije davao dovoljno, svako smatra da će dobiti više i da će postati jači. A ne postoji ništa što bi Prirodu vrijeđalo, jer će svi ljudi, koji su izašli iz njene utrobe i koji su za života radili zapravo ono što je ona htjela, naći u njoj isti svršetak i istu sudbinu.

— To znači da bi svako mogao da radi šta hoće! Čak i da izvrši zločin! — primijeto je Ivan.

— Bože sačuvaj! — prekrstila se Katarina.

— Šta znači zločin? pita Raskolnikov. Povrijeđeno je jedno slovo zakona i prolijevana je krv. Pa lijepo, uzmite za to zakonsko slovo svoju glavu, i — dosta! Ali, u tom slučaju, mnogi dobrotvori čovječanstva koji su uzeli vlast silom morali bi biti pogubljeni. Svj zakonodavci, nastavlja Raskolnikov, i svi preporoditelji čovječanstva, počinjući od najstarijih, pa do Likurga, Solona, Muhameda, Napoleona, i njima sličnih, svi su oni bili zločinci, već samim tim što su, dajući novi zakon, kršili stari, koji je društvo poštovalo kao svetinjti i nasljeđivalo od otaca, pa ih u djelovanju nije zaustavljala ni krv. Ti dobrotvori i utemeljitelji čovječanstva bili su strašni krvoloci.

— Bože mi opypsti! — šapnula je Katarina. Ivan je mučno uzdahnuo.

— Ljudi se, prema mišljenju Raskolnikova, dijele na dvije vrste: na hižu vrstu, na materijal, koji služi za sjeme i rađanje sebi sličnih, i na prave ljude, koji mogu čovječanstvu da kažu novu riječ.

165

U nižoj vrsti su obični ljudi, poslušni, dobri, konzervativni. Pravi ljudi gaze zakon, oni su rušioци, zahtijevaju obaranje onoga što već postoji, u ime nečega boljega. Ako je takvom čovjeku potrebno da pređe i preko mrtvog tijela, preko krvi, on sam sebi daje dozvolu da to učini. Oni ne razbijaju glavu pitanjem — treba li mandarin da umre ili da ostane živ. Ni sto hiljada mandarina nije važno.

— Takvi ljudi su rijetki, hvala bogu — odahnuo je Ivan.

— Bili su rijetki — nasmijao se mladić. — Danas se sve izmijenilo.

— Nabolje ili nagore? — upitao je Ivan.

— Nisu više rijetki.
— Onda se sve izmijenilo nagore.
— Raniji moralisti su pitanje morala dovodili u zavisnost s postojanjem boga: ako ima boga, ima i morala; ako nema boga, moral je smiješan.
— I jeste takol — potvrdila je Katarina.
— Koješta! — pobunio se Ivan.
—+ Danas se ne postavlja pitanje postojanja boga, morala, humaniteta. Postalo je važno jedino ideološko opredjeljenje. Danas neće oiko postaviti Rusoovo pitanje: da li neko pristaje da se obogati na taj način što bi pristao da u Kini umre stari mandarin, ili da li treba ubiti babu-lihvarku, već: šta bi današnji ljudi uradili kad bi mogli da do-prinesu pobjedi jedne ideologije? Da li bi pristali da umre stari mandarin, a da pobijedi ideologija kojoj oni pripadaju?

166

— Ja sam za to da mandarin ostane živ.
— I ja.
— A većina ljudi bi pristala da umre milion mandarina.
— Ne bi, valjda! — uplašila se Katarina.
— Zar svakog dana ne čitate u novinama da je neka Crvena ili Bijela ruža masakrirala potpuno nevine ljude? Nizašto! Da se osveti, ili samo da skrene pažnju na sebe! Surovost postaje sve češća i sve žešća.
— Hvala bogu, ja spadam u onu drugu klasu, među nevažne ljude. Ja sam za to da mandarin ostane živ — zaključio je Ivan odlučno.
— Možda, u ovoj situaciji, dok ste odvojeni na ostrvu, bez razloga koji čovjek usvoji ni sam ne zna zašto, a on mu postane važniji od svega.
— U svakoj situaciji! Ne može postojati raz-log zbog kojega bih izmijenio svoje mišljenje!
— Ali, zamislite... Volite li da zamišljate da jest ono što nije? Imate li mašte?
— Imam.
— Mašta vas oslobađa jada svakodnevnoga ži-vota.
— Oh, da!
— I vanel — oglasila se Katarina prijekorno.
— E pa, zamislite da ste, recimo, generalni sekretar Velike Svjetske Stranke Penzionera. I, na-ravno, imate svoj program i svoje ciljeve: da svi penzioneri svijeta budu braća, da su svi stvarno

167

jednaki, da čine dobro jedni drugima, a svi zajed-no drugim ljudima. Zar je to nemoguće zamisliti?
— Nije, naravno. Čak je i vrlo lako — pri-stao je Ivan.
— Moglo bi se zamisliti da se toj moćnoj or-ganizaciji da sva politička vlast u svijetu. Pred-nosti bi bile ogromne: penzioneri su puni iskustva, ne vode ih suviše vrele strasti, mogu da misle na dobro drugih koliko i na svoje dobro, znaju da ocijene prave vrijednosti i među ljudima i za ljude, mogli bi da budu iskreno< protiv rata, jer rat do-nosi siromaštvo i uništenje i opštu surovost, koja se poslije obnavlja sama iz sebe, kao ćelije raka. Svjetska Partija Penzionera bi potpomagala nauku i umjetnost, i brinula bi se o školama, zdravstvu — njima je najpotrebnije — socijalnim službama, o svemu što je korisno ljudima, a ne bi imala fi-nansijskih briga, jer ne bi trošila na vojne pripre-me. Bila bi štedljiva u trošenju svega što nije na korist ljudi.
— Što se tiče štednje, tu smo majstori — re-kao je Ivan ozbiljno.
— Dobra i pametna uprava stvorila bi dobre opšte uslove, dobri uslovi života stvorili bi dobre odnose u društvu: svi ljudi bi radili, sve bi bilo javno, čak i policija; svako bi imao sve što mu je potrebno, a niko previše. »Mir i blagostanje svim ljudima!« — to bi mogla da bude deviza Velike Svjetske Partije Penzionera. Zar nije privlačno?

168

— Izvanredno! — oduševio se Ivan.
— A vi ste na čelu te moćne internacionalne organizacije koja ljude ne dijeli ni po rasi, ni po boji kože, ni po naciji, ni po bogatstvu, jer su svi jednaki i svi su bogati. Moćniji ste od ma koje partije na svijetu, od ma koje obavještajne službe, od Organizacije ujedinjenih nacija, jer ste preva-zišli sve granice i pobijedili sve predrasude.
— Kakva divna vizija! Bože, kakva vizija!

— A da se sve to ostvari, postoji samo jedan uslov: da umre stari mandarin u Kini. Ne treba ništa da uradite, već samo da poželite, ne mičući se iz kuće: neka umre stari mandarin! Na što biste se odlučili?

— Ne znam, zaista.

— Pazite još jednom: na jednoj strani vaša moćna organizacija koja bi mogla donijeti sreću cijelom čovječanstvu, a na drugoj nekoristan stari mandarin čije postojanje ometa moguću opštu sreću. Vi ste, naravno, ponosni na tu Svjetsku Partiju Penzionera i potpuno ste uvjereni da bi ona donijela opšti progres. Dakle? Da li da umre ili da živi stari mandarin?

— Da li bi ta partija zaista donijela ljudima sreću?

— Vi ste u to uvjereni.

— Pa, ako ...

— Bez ikakvih uslova! Da umre ili da živi?

— Da umre! — rekao je Ivan tiho.

169

— Ja sam za to da živil — pobunila se Ka-tarina.

— Ali vi, tetka, možete da zamislite i nešto drugo. Ako bi, recimo, trebalo da orkva preuzme svu vlast na svijetu i da uvede carstvo božije, a uslov bi bio da umre mandarin, šta biste izabrali?

— Ako je tako, onda je to nešto drugo. Neka mi bog oprost: da umre!

— Neka bog pomogne čovječanstvu! — osmjehnula se mladić.

— Zašto? Jesmo li nešto pogriješili?

— Niste. Tako bi danas učinila većina ljudi.

170

SMRT

Pobolijevala je sve više, znojila se po noći, kašljala i po danu i po noći, stalno osjećala temperaturu, jela malo, teško i predišući vukla se po kući i po dvorištu, a kad je vidio da više zaista ne može ni dva koraka da učini bez muke, odlučio je da ode po doktora.

— Lezi — rekao joj je.

— Nećeš se ljutiti? — upitala je.

— Kako to misliš o meni? — začudio se on. — Ako si zaista bolesna, moraš da legneš. Šta imam da se ljutim!

Kad se sjetio da je ona u pravu i da se on zaista ljutiti, postidio se. Onda se ne odnosi prema njoj ljudski.

— Hajde, lezi — rekao je mekše. — Nemoj ma pomisliti da bih se mogao naljutiti. Zar bi se ti ljutila kad bih ja legao?

171

— Ne bih, bože sačuvaj!

Učinilo mu se kao da je htjela da kaže: sa-mo ti lezi! I: drugo sam ja! I rekao bi joj to da zaista nije bolesna i da nije odlučno riješio da bude dobar.

— Kako bi bilo da pozovemo doktora? — upitao je, više u želji da bude velikodušan nego što je smatrao da je to potrebno.

Odbila je:

— Ne treba mi doktor. Ovo je običan nazeb.

— Odakle znamo da je to običan nazeb? Va-tra ti ne prolazi danima. Pozvaćemo doktora.

— Bog zna hoće li doći.

— Doći će, ne brini! Za uži ću ga dovesti, ali će doći!

Sad već nije bilo prepreke za njegovu plemenitost. Dovući će joj tog doktora pa da se i on i ona deru kao mačke! Nije on divljak, nije nečovjek, nije životinja!

Ali čim je pošao iz kuće, pokajao se zbog te svoje naglosti i velikodušnosti; gdje će i kako će naći doktora? Za njega se ozbiljno govorilo da u svom motornom čamcu neprestano leti oko ostrva, i izlazi na kopno samo ako na kući vidi bijelu zastavu, to je znak da je u kući bolesnik.

Nije vjerovao u tu priču, ali svejedno, gdje će ga naći? Do doktorova gradića ima desetak kilometara, kako će ih preći? A ako ih i pređe, da li će ga naći kod kuće? Eto kako čovjeku može da se osveti velikodušnost! Da nije bio toliko plemen-

172

nit, da nije htio da joj po svaku cijenu dovede doktora, ne bi sad bio u ovom nemogućem polo-žaju da ide ni sam ne zna kuda, ili da se vrati kući. Ako pođe da traži doktora, plikovi će mu iskočiti na tabanima od deset beskrajnih kilometara hoda. Ako se vrati, stidjeće se sam sebe, više zbog malo-predašnjeg oduševljenja nego zbog ičeg drugog.

Poslužila ga je Sreća kakvu je teško mogao i da zamisli, ne bi mu to nikad palo na um, ne bi umio sam tako da složi sve okolnosti: u obližnjem kamenolomu desila se nesreća, vozač teškog kami-ona je pregazio petogodišnje dijete vozeći kola una-**zad**, a radnici iz kamenoloma su prebili vozača. Di-jete je umrlo, a vozača je doktor otpremio u sus-jednu seosku ambulantu i stacionar sa tri kreveta, sva tni su, doduše, zauzeta, ali neka ga stave na dušek, u hodnik, ako ne bude mjesta u dvije sobi-ce. Tako je doktor slučajno bio slobodan i mogao je poći do njegove žene.

Pošli su motornim čamcem.

On se sjetio šta se priča o doktoru, da stalno kruži oko ostrva na svome čamcu, i čuva ljude od smrti. Ali se nije usudio da ga upita. Možda mu ne bi bilo pravo, možda bi se i naljutio, jer to pomalo liči na vraćanje, na đavolju rabotu.

Zamišljao je kako doktor doista leti, kao vješ-**tac**, i sijekući vazduh iznad morske pučine poput galeba, motri da mu smrt ne promakne, a kad je osjeti, vija je kao kobac zeca. Još strašnija od te slike letećeg doktora bila je bijela zastava istaknuta

173

na kući gdje je ležao bolesnik. Kao da su se ljudi predavali dižući iznad svoga staništa bijeli znak kapitulacije. Doktor nije u tome nalazio ništa ne-obično.

— Kako bih inače mogao znati gdje je neko bolestan? — govorio je, nervozno bacajući pogled po strmim stranama ostrvskog kopna, neće li ugle-dati bijelu zastavu. — Puteva nema, ostaje mi sa-mo ovaj veliki morski. Telefona malo, svega dva. A bijela krpa se u kući uvijek može naći. Čim je vidim, pridem obali, privežem čamac i požurim do istaknutog znaka. U početku me je mogao pre-variti čaršav razapet zbog sušenja. Ili bijela muška košulja. Docnije sam tačno razlikovao šta je rub-lje a šta znak za mene.

Ivan je htio da primijeti kako je to znak i za smrt: tako će i ona znati gdje joj je žrtva, ali se nije usudio. Upitao je:

— A kad je nevjeme?

— Zadesilo me samo jednom. Pozvali me u obližnje selo, pred mrak. Pođem čamcem, vrijeme malo čudno, ali, mislim, neće biti ništa, kad, nasred vode, a nebo se odjednom smrači, huknu vjetar, more se uzburka. Vidim, vrag odnio šalu, hajde da izađem na obaiu dok ne prođe čudo. Al' jest, talasi bi me bacili na stijene kad bih se približio. Na pučinu ne smijem, talasi k'o kuće, odvukla bi me olujina; na obalu ne mogu, razbilo bi me fc'o ljusku. I šta ou, odlučim da neprestano vozim, ni

174

blizu obale, ni blizu otvorenog mora. Voda poludje-la, vjetar bjesni, čamac se polako puni. Uvijek imam kantu nafte za rezervu, ali ne mogu da na-spem u rezervoar, i sve čekam kad će motor sta-ti. To bi bio kraj, vjetar bi me prevrnuo, voda bi se sručila u čamac kao slap. I baš kad je motor počeo da izdiše, a pod nogama sam osjećao vodu do članaka, i kad sam pomislio: gotovo je, ne mo-žeš se spasti, oluja odjednom stade, i mjesec izviri iza oblaka. Kao da se neko igrao sa mnom. Naspem ja naftu i brzo kraju.

— Priča se da vi čamcem obilazite ostrvo. ču-vate ga od smrti, kažu.

— Ma, koješta, kako mogu da ga sačuvam! Al' te moći dok sam se ja borio s olujom, na ostrvu su umrle tri osobe.

— Kao da je smrt iskoristila nevjem« da mirno obavi svoj posao.

Doktor je ućutao, ali je pažljivo motrio oko sebe, kao da je gledao da otkuda ne dolazi smrt.

Nastavio je to svoje osmatranje i kad su iziŠ-H iz čamca i kad je privezao konop oko kamena na molu. Zena je bila u vatri, i doktor je odmah počeo sa svojim bajanjem: izmjerio je temperaturu, iz-mjerio puls, dao neke pilule, dao injekciju peni-cilina.

— Zapaljenje pluća — rekao je.

— Da otvorim prozor? — upitao je Ivan.

175

— Ne još — odgovorio je doktor. Kao da se bojao da smrt ne uđe u sobu. A kad mu se, valjda,

učindlo da ju je pobijedio i otjerao, otišao je.

Ivan je ostao sam sa ženom.

Padala je noć.

I samo što se začuo doktorov motor, ženi je odmah bilo gore. Temperatura je počela da joj raste.

Gledao je zabrinut u termometar: živin stub se neprestano dizao kao da je stavljen u vrelu vodu.

Zašto sad? — mislio je očajno. Kao da je bo-lest čekala da doktor ode, kao da je čučala u čoš-ku, i iskočila čim je on izišao.

Pala mu je na um priča o doktoru koji tje-ra smrt.

Da li se uplašila njega i sklonila dok je on bio u kući? A kad je on otišao, kad se čuo zvuk njegova motora, ona se vratila, jer zna da joj se više niko ne može suprotstaviti.

»Gluposti!« pokušavao je da misli razumno. »Još ću početi da zamišljam smrt s kosom!«

Ali ta racionalna odbrana nije pomagala. Zna da smrt nije strašna žena s kosom, to je pučka metafora kojom se predstavlja besmislena žetva ljudskih života. Smrt je prisustvo ništavila. Onda je nešto što je tu, oko nas, nešto što bira po pako-sti ili zloj pameti, nešto što jest. A ako jest, ne mo-žeš da ga ne zamisliš, u ma kom obliku, u obliku vjetra, hladnoće, zlog pogleda, podmuklog koraka.

176

telkog ili blagog mirisa. Zmija bez tijela. Ujed bez zuba. Kobni zagrljaj bez ruku. I eto, to nešto bez oblika i bez sigurnog određenja vuče se oko kuće, šušti lišće duda, strepe stabljičice cvijeća, od dodira ili od straha.

Još jednom je pregledao prozore i vrata, da ne uđe zlosrećnica. Na prozore je stavio čaršafe, da ne gleda bolesnika. Siguran je da je to sujevjer-je, ali se ne stidi svojih postupaka, i volio bi kad bi znao molitvu ili bajalicu protiv smrti. Izmisliće je sam, žena sve teže diše, sve mrtvije gleda vrelim očima, istječe joj snaga iz upaljenog tijela, kao da neko neprestano podžiže mučnu vatru u njenoj krvi.

I govori bez glasa bespomoćne riječi:

Zaobiđi nas, dobra smrti. Pusti je da proži-vi makar malo bez nevolje i bez jada, cijelog ži-vota se mučila, kroz nekoliko mjeseci ćemo ostati bez otplate, ostavi je da živi makar neko vrijeme bez briga. A ja, šta ću ja bez nje? Tolike godine smo zajedno, bez nje ne umijem ni korak da uči-nim, bez nje ni ručak ne umijem da skuham, bez nje bi i živina pocrkala, bez nje bih i ja bio osu-đen na smrt. Ne gledaj što smo se ponekad svađa-li, bože moj, čovjek izgubi nerve, život je prilično težak, pa se iskaljujemo na onome ko nam je naj-bliži. Da, ponekad sam joj želio i najgore; nisam iskreno mislio, a čovjek je često isuviše zao, čak i koliko ne želi. Ne uzimaj mi je, molim te, umrijeću od tuge za njom.

177

Pomislio je da kaže: uzmi nas zajedno. Ali se predomislio. Uplašio se kobi pomišljene riječi. Gušio se u zatvorenoj sobi. E, ženo, ženo, mislio je, da li bi ti pristala da sve ovo trpiš zbog mene? Ali svejedno, ja dru-gaćije ne mogu, zaista mi ne bi bilo života kad bi ona umrla.

Osjetio je kako mu suze vlaže oči. Oslušnuo je: vjetrić je lijetao oko kuće: to je smrt njuškala tražeći neki otvor.

Otvoren prozorski kapak u kuhinji počeo je da lupka.

Žena je gorjela u vatri.

Iscijedio je krpu i stavio joj na čelo. Začas je bila suha. Promijenio je ponovo, i neprestano tako svježom vlagom istjerivao opaku vrelinu što je bjesnila u samom njenom srcu.

— E, nećeš! — govorio je prkosno. — Šta si navalila baš na nju! Tek je u pedeset sedmoj, pede-set osmoj, a tolike starice ostavljaš na miru!

Kvasio joj je vrelo čelo i ispucale usne, osluš-kujući njeno ubrzano disanje i poneku nerazum-ljivu riječ.

Jesam li bio rdav prema tebi? — pitao je bez glasa, ispitujući sam sebe, i ne prestajući da mije-nja obloge. Možda ti se ponekad činilo da sam rdav i nepravedan, i žao mi je zbog toga. Oprosti mi, kriva je moja nesrećna narav. Ali sam te uvi-jek poštovao. Da, znam, nije ti drago kad kažem da te poštujem. Pa dobro, volio sam te, uvijek. I

775

sad de volim. Zašto ti to sada govorim? Zato što ne bih htio da ostanem sam? Pa i to, zar je to toliko zlo? Zašto bi to bila sebičnost? Bože moj, pa onda je svaka ljubav sebičnost. Da, ne želim da ostanem sam, ne želim da ostanem bez tebe. Na-viknuo sam se na tebe? Pa i jesam. Malo si me i razmazila, ali

i ja sam tebe, reci pošteno. Jest, ti si mi kuhala, prala, čistila iza mene, vodila računa o kući, mučila se da nam penzija dotekne od prvog do prvog, ali i ja sam tebi lovio ribu, išao u selo po brašno i ulje, čuvao te od svih teških poslova, ukazivao ti svaku pažnju. Šta kažeš? Luonotar? Pa, draga, zar sam išta ružno učinio. Sjetio sam se naše ljubavi, ništa više. Nijedna ružna misao nije me uprljala. Misliš zato što sam ostario? Nemoj biti nepravedna. Prvo, nisam baš toliko star, a on-da, stari ljudi često polude, a ja sam samo uživao u tuđoj sreći. A, ona mlada učiteljica u gradu? Mladost, draga; mladost-ludost. Zar nisi obećala da mi to više nikad nećeš pomenuti? Zar sav osta-li moj život nije čist? Pa dobro, bio sam sirotinja, nisam imao prilike da činim nepoštene stvari, ali zar je sva sirotinja besprijeekorna? Dobro, i tebe i mene je neimaština cijelog života držala na krat-koj uzdi, ali nikad nisam učinio ništa ružno, čak i kad sam to poželio. A ti si me nagovarala, reci pravo! Sjećaš se, kad sam se vratio iz zaroblje-ništa, nagovarala si me da počnem hodati po kon-ferencijama i govoriti parole. Da bih skrenuo paž-nju na sebe i dobio neko lijepo mjesto. Kakve

12*

179

konferencije i kakve parole, rekao sam ti. I za kakvo sam to ja mjesto sposoban osim za svoje učiteljsko? A oni koji su se i bez škola popeli vi-soko? — pitala si me, i još si dodala da sam ja nesposoban i da me zato niko ne primjećuje. Zbog tebe sam upao u politiku, a što nisam uspio, to je zato što nisam htio slijepo da slušam ono što mi se naredi. Uvijek sam tražio da mi se objasne raz-lozi i posljedice zbog kojih se nešto čini, i nikad nisam razumio nestrpljenje i ljutnju drugova. Ti si glup, rekao mi je jedan poznanik. A ja sam uvi-jek bio pošten, ženo. Neću da kažem, i ti si, mada si ponekad htjela da ja pogazim poneki svoj princip samo da nam bude lakše u životu. Priznajem, mož-da bih i ja pristao, ali su me i same prilike sačuva-le: srećom, niko mi ništa nije ponudio. A da su mi ponudili nešto- što bi bilo bolje od onoga što sam imao, ko zna šta bih učinio, valja istinu govo-riti. Ali mogu mirno reći da smo lijepo živjeli. Dešavalo se, doduše, da smo bili kivni jedno na drugo, ti si meni prebacivala da sam tvrdoglav kao mazga i potpuno neprilagodljiv, uobražen bez raz-loga, nesposoban da ma koga uvjerim da sam izašto drugo osim za rad s dječicom. Da, i ja sam tebi predbacivao da si me vezala kao okovima, da ni-sam mogao da iskoristim svoje sposobnosti, jer si me i gurala u politiku i zaustavljala u mome po-letu podstičući moju ambiciju, ali me uvijek spriječavajući oportunistom koji si tražila od mene. A kako se to dvoje može pomiriti? A ničemu nije

180

poslužila ni moja principijelnost, ni tvoj oportuni-zam. Ali su sva naša neraspoloženja brzo prolazila, i bili smo podrška jedno drugome u našem običnom životu. Običnom, ali lijepom.

Je li ti lakše, draga?

Oko ponoći vjetar je počeo da duva jače, a onda je okrenuo da urla, kao da se smrt razbjese-nila što joj ne daju njen plijen. Nezatvoren kuhinj« ski kapak je ljutito lupao.

Ubrzao je da mijenja obloge na izboranom čelu, na uvelom vratu i suhim prsima, unoseći u svaku kap vode svoju sve veću ljubav prema toj ženi s kojom je proveo više od trideset i pet go-dina života, uvijek lijepog, činilo mu se, jer je sve ružno izbrisao, kao pogrešne račune ispisane kredom na školskoj ploči.

Kad joj je dao i posljednju pilulu koju je doktor ostavio, žena je otvorila oči.

— Zašto ne spavaš? — upitala je tihim gla-som.

— Čuvam te — rekao je.

Nije objasnio od koga je čuva.

Vjetar je oslabio.

Smrti je dosadilo da čeka.

Kuhinjski kapak je prestao da lupa.

Zapljusnula ga je radost kakvu davno nije os-jetio. Obrisao je ženino znojem orošeno čelo i, ozaren, vidio kako je otvorila oči.

— Lakše mi je — rekla je.

181

I polako dohvativši njegovu ruku, poljubila je, i zaplakala.

Hvala ti, smrti, što si nas zaobišla, pomislio je. Uvijek imaš vremena da dođeš po svoje. A ne žuri se ni tebi ni nama.

Skinuo je čaršafe s prozora, ušlo je jutarnje ružičasto svjetlo. Otvorio je vrata, u sobu je jur-nuo

mirisan vazduh s pučine.

Udahnuo je punim plućima, ponosan kao po-bjednik, zadovoljan kao dobar čovjek koji je iz-vršio svoju dužnost, sjetio se Ijutitog njuškala, smrti, koju nije pustio u kuću.

Sjetio se i prozorskog kapka što je cijelu noć lupkao o svoj okvir.

— Sinoć nisam pregledao prozorske kapke, os-lonio sam se na tebe, u kuhinji je cijelu noć lupa-lo. Badava, sve moram sam.

Prošla je opasnost, osvanuo je običan dan.

182

STARI PAS

Pojavio se jednog dana oko podne, ko zna odakle, nikad ga nisu vidjeli, zastao na stazi *što* je vodila prema kući, dugo stajao na drhtavim nogama ne usuđujući se da pride bliže, a ne želeći da ode. Bio je neugledan seoski pas, star, oronuo, slab, ružan, opuštene kože i nakostriješene dlake. Sigurno je od sveg srca čeznuo da se spusti na trbuh da bi odmorio ukočene noge, ali mu je mje-sto još nesigurno i spreman je na povlačenje. Kako ga niko nije ni zvao ni gonio, uputio se polako u dvorište, pokorno zastao na pristojnoj razdaljini, a onda se i spustio na obješeni stomak: ili su ga noge izdale ili su mu ljudi izgledali miroljubivi.

Ali je još zauzimao mjesto pored vratnica kao da je htio da pokaže kako je samo malo navratio i kako može otići kad god domaćini zažele.

183

Umorno je spustio krupnu glavu na ispružene šape i bezvoljno škiljio krmeljivim očima, žmir-kajući bijelim očnim kopcima da se odbrani od mušica što su se lijepile za vlažne rubove kapaka.

Mirno je čekao razvoj događaja, sam ne čineći ništa: u sve je ulagao samo svoje prisustvo. Osta-lo će riješiti drugi, otjerace ga ili pustiti da leži.

— Star je i ružan — rekao je čovjek gadlji-vo. — Nemoj ništa da mu daješ, nećemo ga više moći otjerati.

Kad je čovjek otišao, žena je pružila psu ko-mad hljeba i kokošije kosti.

Ustao je kad je ona prišla, pošao korak una-zad, napravio mali krug oko svoga repa, bila je to ritualna igra tobožnjeg straha i dužnog pošto-vanja, pomalo i iz opreza, mada je odmah bilo jasno da nemarazloga za zabrinutost: ženin pok-ret je dobronamjeran a riječ blaga:

— Gdje li si živio do sada, jadniče? Jesu li te otjerali ili si sam pobjegao? Ne izgledaš baš slavno. Na, uzmi, sigurno si gladan.

Bio je gladan, ali nije htio da pokaže nestrp-ljenje, ili je bio suviše slab za brz pokret. Zahval-ino je pogledao ženu bolesnim očima i prišao jelu stavljenom na karton, najprije sve pomirisao, opet zahvalno pogledao ženu i progutao razmekšanu ko-ru hljeba. Odmah je uzeo kost i polako počeo da je grize. Da li zbog nesavladane halapljivosti ili zbog oslabjelih zuba, nešto mu je zapelo u grlu, i pas je počeo da kašlje i da se otresa šapom, udara-

184

jući se po gubicama sa strane. Izgledao je jadno: bale su mu tekle iz usta, a oči su počele još jače da suze.

— Ne možeš ni da jedeš, jadniče — rekla je žena samilosno. I odlučila da ga ne otjera od kuće.

— Izgleda da mu se dopada kod nas — pri-mijetio je muž bez oduševljenja.

— Valjda nema kud — pokušala je žena da ublaži njegovo neraspoloženje.

— I ko god nema kuće ni kućišta, doći će kod nas!

— Star je i bolestan, nemam srca da ga otje-ram — rekla je žena.

— Onda se ti brini o toj džukeli — zaključio je muž.

I tako je, ttz samilost žene i očevidnu odvrat-nost muža, odlučeno da pas ostane.

Pas kao da je i sam osjećao svoj neučvršće-ni položaj, držao se povučeno, još uvijek na raz-daljini, koja je više izražavala dobar ton nego strah. Tek nakon nekoliko dana, kad je manje-više prih-vaćen kao domaće stvorenje, uz brigu ženinu i Ijutito gundanje Ivanovo, pas je počeo da se osvr-će za stalnim mjestom u novoj sredini. Zena mu je bacila komadić stare ponjave, i on se tu lijepo smjestio, ali je uskoro zubima privukao ponjavu prema stolu gdje su njih dvoje obično sjedili, i ležeći neprestano s njuškom na šapama, gledao u njih. Nije htio da bude sam. I kad bi se njih dvoje

185

udaljili iz dvorišta za nekim poslom, pas je, ne ustajući, počinjao da se osvrće na sve strane, a onda je

ustajao i, izbjegavajući kamenje, išao s no-ge na nogu, do staze iznad kapije, gdje bi sjeo i očekivao da se vrate. Očekivao je, zapravo, nju, jer je dobro osjećao da ga žena podnosi, možda iz sažaljenja, ali svejedno; muž ga ne voli. Pas je uzalud pokušavao da ga umilostivi žalostivim po-gledom svojih bolesnih očiju; čovjek je ostajao tvrd i neumilostivljen.

I žena i muž su u tom ružnom i ohrdalom psu vidjeli svoju nedaleku starost, ali je ona zato bila pažljiva prema njemu, a muž ga je mrzio kao kugu. Možda je Katarina imala i posebnog obzira prema psu jer je to bila ženka, kuja, i ko zna koliko je štenadi okotila, sise su joj suhe i iz-vučene, sva snaga je istekla u neka druga tijela, a sad je sama, bolesna, pri kraju života. Olakšaće joj ovo malo vremena što joj je ostalo. Nije čovjek, ali je stvor božji, ima dušu i razum, njen pogled je toliko bolan da se čovjeku stisne srce, kao da te gleda stara žena. Ne može je otjerati ni ostavi-ti da skapa kao pas.

Ivan nije mogao da ne vidi tu ruševinu od ku-je, i gadio se njenog izgleda, njenih bala što su curile iz okrvavljenih usta kao da ta starica ne osjeća šta se s njom dešava. Po nevolji, kuja je dobila i proliv; od svega što bi pojela i popila, iz nje je tekla prljava tekućina.

186

— Sta da aradimo s ovim čudom? — pitao je ženu ljutito.

— Neće živjeti dugo — umirivala ga je ona. Nije se sažalio ni nad kujinim skorim kra-jem.

— Govorio sam ti da je otjeramo. Žena je ćutala.

Onda se Ivan poslužio lukavstvom: polazeći u selo, namamio je kuju komadom hljeba da pođe za njim. Nije mogao da je pogladi po glavi, iako bi je time najlakše pridobio, gadilo mu se. U selu je sve činio da životinju zavara, bržim hodom koji ona ne može da slijedi, mijenjanjem sokaka, ula-ženjem na jedna kafanska vrata, a izlaženjem na druga, zadnja. I radovao se što je pobjegao od nje, što ju je ostavio da se prikrpi nekom drugome. Ali kuja bi se uvijek vraćala kući i smireno sje-dala na svoju ponjavu, toliko umorna da se nije mogla podići kad joj je Katarina prinosila hranu i vodu: nemoćno je vlažila jezik tekućinom, ali nije imala snage da učini nešto više dok se ne bi dobro odmorila.

Ivana nije mučila savjest što ju je on doveo do tog jadnog stanja. Užasavao se njenih sve broj-nijih krmelja, koje je Katarina čistila mokrim kr-picama, i proliva, čije je tragove mela metlom.

— Dobro operi ruke! — stresao bi se s ga-đenjem. — Bože, kako je starost bijedna! — go-vorio je užasavajući se.

187

Ali nije odustao od svoga plana da se riješi kuje. Jednog dana je uzeo kanap, svezao psa, paze-ći da se ne isprlja balama, i poveo ga izvan sela.

— Kuda ćeš to? — upitala je žena.

Stavio je prst na usta, kao da bi kuja mogla razumjeti ono što bi on odgovorio. Jer, zaista, što je više starila, sve je više ličila na onemoćalo ljud-sko biće. Bilo je u njenom dotrajalom izgledu isto toliko jada, bespomoćnosti, tuge kao u nekom veo-ma starom i veoma bolesnom čovjeku.

»Zao mi je«, mislio je gledajući njenu nemoć. »Ali shvati i ti mene.«

Poveo je kuju putem, kroz selo, pa dalje, pre-ma česmi na cesti, polako, zastajući ako bi ona zastala, oisporavajući korak da bi ga ona mogla slijediti. Išla je sve teže, podbijajući noge na ka-menom putu, bolesno nabadajući osjetljivim šapa-ma odviknutim od dugog hodanja, kašljući sve češće.

»Crknuće!« mislio je, ne znajući da U da se raduje ili da je žali. Da li da joj skine kanap s vrata, ili da ga ostavi na njoj? Da li bi je odgurnuo u jarak ili bi je ostavio na mjestu gdje crkne?

Ali kuja je išla, sve teže, ali je išla, bez snage da podigne glavu i da pogleda svoga gospodara.

Pred česmom se kiselo nasmiješio pročitavši natpis: KAKO SI?

»Nisam dobro«, potužio se dobrom nepozna-tom čovjeku. »Vidiš kakva me nevolja zadesila. Moram da se mučim s ovim čudom.«

188

»Pa ostavi je da živi!«

Ne, nije ništa čuo, ni riječ ni zvuk, ali mu se učinilo da to neko baš njemu kaže. A mogao je to biti i onaj dobri čovjek što je ostavio spomen o sebi.

»Ne mogu«, pomislio je, odgovarajući tom gla-su koji ga je pozivao na plemenitost. »Ne mogu, dobri čovječe!«

Pred drugim selom je odvezao kanap i pustio psa.

Udario je nogama o zemlju da ga uplaši, a ži-votinja je samo okrenula glavu, kao da se stidi za

čovjeka, i ostala na putu, gledajući u njega, nešto želeći, nečemu se nadajući.

A Ivan je skrenuo s puta, prešao preko krše-vitog brda. Pas je pošao za njim. On je uzeo ne-koliko kamenova i počeo da se baca na psa: jedan je, izgleda, odskočio od stijene i udario psa u gla-vu. Pas je zastao u stijenu: možda je suviše oštro za njegove bolesne šape, a možda ga je zaprepasti-la čovjekova surovost.

Ivan je s druge strane sišao na put i krenuo kući.

»Šta ti mogu«, mislio je, zamišljajući psa u oštrom kamenju iz kojeg će teško izaći.

Umrijeće u toj pustoši bez vode i hrane. Ako ostane do jutra, sutrašnje sunce će ga sažeći.

»Šta ti mogu«, pravdao se psu već drugi put. »Što nisi produžio u selo!«

189

Vratio se kući pomalo tmuran, ali s nadom da se riješio nevolje koja mu je sve više smetala.

— Gdje je pas? — upitala je žena, gledajući u konop štoga je držao u ruci.

— Ostavio sam ga kod česme.

— Jesi li ga ubio?

— Nisam ga ubio. Kako bih mogao?

— Zašto je nisi ostavio da ovdje umre? Zar ti je jedna životinja toliko smetala?

— Pa, smetala mi je.

— Zaista je nisi ubio?

— Ma nisam.

Nikako nije mogao da zaboravi psa. Ostavio ga je u oštrom stijenu, ostao je da stoji kao na četiri igle, ne može da se makne, leći će samo kad umre, mučeći se. Zašto ga nije ostavio na drumu, zašto ga nije doveo bliže selu. Upao bi u neko dvorište, prišao bi nekom drugom, boljem ili gore od njega, koji bi ga prihvatio ili otjerao. Ali bi sve to bilo daleko od njega, na drugom mje-stu, da ga ne gleda, da se ne užasava njegovih muka.

Sad kada ga više nije vidio pred sobom, nje-gov izgled mu se nije činio tako strašan, i bilo mu je žao što je onako surovo postupio prema nemoćnoj životinji. Zar nije mogao da se pretrpi dan-dva, sigurno neće duže živjeti, zar mu je bilo toliko teško da jednu životinju pusti da umre u miru, među poznatim ljudima, u sredini koja joj nije strana? Ovako ee umirati sama, užasnuta, na

190

šiljcima kamenja, u potpuno nepoznatoj, zastrašu-jućoj okolini, u užasnom mraku divlje noci, bez-nadno opustošena. Sigurno će se dugo u okolini tog umirališta čuti prestravljen urlik ili užasnuto ski-čanje, pred smrću koja nailazi.

I već je bio spreman da pođe prema kame-njaru kraj puta gdje je ostavio staru kuju, kad ona, šepajući, jedva podižući izranjavljene noge, polako uđe u dvorište. Izgledala je jedno, na smrt umorna, na kraju snage, s ranom na oku, ali se činilo da je ipak zadovoljna što se vratila. Nisu bili baš najljubazniji prema njoj, ali je htjela da umre među poznatima.

Ivan je htio da je dočeka ljubaznije nego što ju je ispratio, pa je pošao da joj pogleda ranu na oku, ali ga je kuja umorno zaobišla i legla na svoju ponjavu: pamti neprijateljstvo, zna za bače-ni kamen.

— Jesi li je ti udario? — upitala je žena sum-njičavo.

— Nisam.

— A ko je drugi? Plašio si se da se ne vrati. *— Kamen je slučajno odskočio.

— E baš si surov!

— Nisam htio da je udarim.

— Povrijeđeno joj je oko.

Branio se u sebi žestoko: udario sam je slu-čajno, i što smo sad digli toliku galamu, koliko je ljudi danas u kamenolomu povrijeđeno kame-nom u oko, i nikom ništa. Teško čovječanstvu

191

kad ljudi počnu suviše da se brinu za životinje, jer ee prestati da vode računa o čovjeku...

Ali odbrana nije pomagala. Zao mu je bilo bo-lesne kuje.

Zena ga je gledala ispod oka, s čutljivim prije-korom, kao da joj se tek sad otkrio u pravom svjetlu. Odvojila je komad kokošjeg mesa i odni-jela psu.

Kuja je neodoljivo podsjećala na njenu majku pred smrt.

Poslije je i on otišao da pogleda povrijeđe-no oko: bilo je zatvoreno, i životinja je uzalud pokušavala da pomakne očni kapak. Ležala je ne-pomična, sa njuškom na šapama, umrtvljena na tihoj mjeseci,ni,

slabine su joj se jedva micale. Meso nije ni dirnula. Je li spavala, ranorna da bi mogla išta drugo da učini? U snu su joj se trzale dvije prednje, ravno ispružene noge, i dvije zadnje, zajedno ispod trbuha izbačene u stranu. Sanjala je, valjda, neki predavni san o predačkom lovu u kojem sama nikad nije učestvovala. Ili o nekoj svojoj trci iz mladosti.

Kad se vratio u kuću, žena ga je pogledala upola prijekorno:

— Kako ti izgleda?

— Umorna je.

— Valjda će ostati živa.

— Sigurno.

Ali nije bio uvjeren.

192

Mislio je: kako li se osjeća čovjek koji je ubio ili skrivio smrt drugog čovjeka? Njega je pritis-nula krivica koju je nanio kuji, nije je ni ubio ni toliko pozlijedio da bi od toga morala umrijeti, a u srcu mu je gorčina kakvu odavno nije osjetio. A onda se sjetio da je kaju ostavio u oštrom kršu. Šta bi se desilo da je tamo umrla, od gladi i žeđi, od ujeda zmije, od umora i iscrpenosti, od sta-rosti? Da li bi sebi predbacivao zbog toga! Ta mo-guća smrt bila bi posljedica mnogih uzroka, a nje-gov udio bi bio sasvim posredan, i ne bi mu se mo-gao upisati u grijeh. Ne boli nas tuđa muka koju ne vidimo. Suviše ih je na svijetu, i među ljudima, da bismo zbog svih patili.

Bila mu je na teretu tuđa nevolja koju je gledao pred sobom, htio je da se oslobodi neugod-nog prizora što ga je podsjećao na skorbu starost koja i njega očekuje: htio je da skloni ispred oči-ju tu strašnu sliku propadanja. Bio je surov zato što je htio da se oslobodi beznadne misli o poni-žavajućoj starosti koja sve odnosi, a ništa ne daje. Zašto smrt ne odnese čovjeka u punoj snazi? Zašto da se vuče kao ova stara bolesna kuja, na muku i sebi i drugima!

A kad se mlad mjesec pojavio na nebu, kuja je počela da zavija, tužno, nemoćno, tiho, sasvim ti-ho, kao da se javlja mjesecu, kao da zaziva svoja daleka sjećanja, kao da se oprašta sa svijetom. Bila je to gotovo ljudska jadikovka, ne samo nad svo-jom sudbinom, već nad sudbom svijeta. Au-uuu!

13 Ostrvo

193

Smrt kruži svijetom, bolest i jad su zakon **ovog** svijeta.

Možda više u nebo svoju tugu zbog nasilja ko-je je nad njom izvršeno.

Izašao je u dvorište i stao nad životinjom što je umirala: ležala je u istom položaju, čak nije podigla glavu prema mjesecu, kao što je zamišljao. Njena tugovanka nije upućena nikome. Njeno za-vijanje je samosažaljenje, ili strah pred neizvjes-nošću što je čeka, što se upravo otvara pred njom.

Ivan je osjetio ledenu jezu straha pred ko-načnim nestankom. Ili zaprepaštenost nad tom pa-nikom.

Bi mu lakše zbog životinje: ozljeda koju joj je nanio sasvim je i sitna i nevažna pred strašnom sudbinom što se izvršava nad njom.

I bez ikakve potrebe, bez ikakva smisla, jer je psu već bilo svejedno, sagnu se da pomiluje životinju, nadajući se da će joj ta pažnja nešto značiti u ovom času kad je tonula u beskonačnu noć.

194

PRATILAC

Najgori je bezrazložni strah.

Strah koji ima svoj razlog i korijen možeš da primiš, ma kakav da je, može se izmjeriti ljudskom mjerom, može mu se odrediti domet i uvir.

A možda i nije bezrazložan, samo ne možeš da mu nađeš razlog. Zato postaje opasan, jer je svuda, u svakom pokretu, u svakom glasu, u sve-mu što živi i umire, i srce neprestano strepi pred nečim strašnim, svemoćnim, sveuništavajućim.

Sve češće mu se dešava da ga obuzima ne-objašnjiva jeza, da neki nesaznani užas zaustavlja dah, pa samo prestravljeno gleda i sluša. Čeka: sad će. Ne zna šta, ali je strašno.

Prvi put mu se to javilo poslije ugodnih maš-tanja, koja su mu u posljednje vrijeme postala strast. Našao je zabavu, i potrebu, čak i naročiti smisao u tome da mašta o onome što nikad nije

195

doživio niti će ikad doživjeti. Već se toliko izvjež-bao u tom zavaravanju da i ne pomišlja na neost-varivost svojih snova, i uživa u njima kao da su sušta realnost. Čak i ljepši. I jesu realnost, samo se dešavaju u mašti. A to je svejedno.

Počelo je jedne večeri kad je u kafani gledao na televiziji zabavni program i slušao jednog pjevača zabavnih melodija. Pjevao je divno, sav se lomio i kršio, glas mu je bio osjećajan i plačan, i on bi oduševljeno uživao u tom pjevanju da se nije osjećao malo nevoljno, stisnuto sjedeći na sto-lici u kraju kafane. Bilo je pred prvi, i nije imao ni dinara da poruči i najjeftinije piće, makar reda radi. Uzalud je pokušavao da se drži prirodno i to-bože mirno, kao: večeras mi se nešto ne pije. Bio je siguran da svi u kafani znaju da u njegovim masnim džepovima nema ni jednog jedinog dina-ra, da je uzalud pokušavao da od žene iskamči šta bilo od onog jada što je ostalo od penzije, a bilo ga je stid da zamoli gazdu da mu da na ve-resiju, rijetko je dolazio ovamo, a i sam bog zna kako bi otplatio dug. A po nesreći, činilo mu se da nikad nije osjećao žeđ kao ove večeri. Prokleta da je! A nije bilo baš nikakva razloga, večerao je tako slabo, malo zelja i dva obarena krompira, da je ova žeđ što mu je palila grlo bila samo da-volja pakost. Nije htio ni da ode do šanka da popi-je čašu vode: kao da bi time javno razglasio da je prazan kao ispaljena puška. Radije je trpio žeđ, rasipajući svoju pažnju na pjesmu koju je volio

196

i svoju muku koju je mrzio. Snažan aplauz gleda-laca u dvorani gotovo ga je naveo na grijeh da i on zaplješće, ali je odustao kad se sjetio da to nije uobičajeno. A možda se ne bi sjetio da li je uobičajeno ili nije da je poručio makar čašu vina. I tako mu je propalo veče zbog te glupe sitnice o kojoj niko, vjerovatno, nije vodio računa osim njega. Bog zna da li je to iko primijetio, iako lju-di primijete svačiju nevolju.

Pošao je kući sam, nije htio da drugome ot-kriva svoju mrzovolju, ili da saznaje tuđu, radije će sam ćutati.

Napolju ga je dočekala mjesečina, vrela, čini-lo mu se, možda i zbog toplote što je jarom bila iz kamena, i uporna pjesma ptica što se dozivaju ili takmiče.

Na brdu iznad šume, kao izvaljen grm, kao ukopan kamen, kao osušeno drvo, sjedio je se-ljak, vlasnik kuće pod borikom, svakog dana sve nemirniji i sve nesrećniji. Gledao je u daljinu oba-sutu mjesečinom, u čiste zvijezde, u more što je tiho disalo, ne okrećući glavu ni desno ni lijevo, i, jedva se njišući, pjevao neku pjesmu bez riječi, bez melodije, kao da je onemoćali kurjak zavijao na mjesec, bez snage da se oglasi jače, ali i bez snage da prestane. Kao da je u ta dva otegnuta tona što su trajala po volji, i bez ikakve pravilnosti u izmjeni, bila sva tuga njegovog života i ovog svijeta. Kao da je oživljavao neke daleke uspomene iz prasnijosti i divljine, ili želje, ili nezadovoljstva,

197

bog zna zbog čega, ili strah pred smrću što se približava, pred životom što se nikako ne otkriva. Seljak se ponašao čudno, zastrašujuće, a ipak mu se činilo da bi mu se rado pridružio. Sabio bi u ovo vučje zavijanje svu svoju muku, i ovo veče, i svoju pozlijedenost, i neutješnu sirotinju, i žalost zbog svijeta. Neka ih đavo nosi!

Nije znao koga to da nosi đavo, ali je to po-navljao sa slašću, oslobađajući se čame od selja-kova zavijanja, uplašen njegovim beznađem (ka-ko li mu je u duši, gospode bože!), i začudio se kad je vidio da žena još sjedi na mjesečini pred kućom, i na kamenom stolu ređa pasijans.

— Ne otvaraju mi se karte — rekla je žalos-mim glasom.

— Na što si namijenila?

— Ni na što. Onako, na sreću.

— Ciju?

— Našu.

— Kakvu to sreću još očekuješ?

Htio je to da kaže manje grubo, iako bi bilo isto toliko tužno, čak i tužnije, ali je u njemu prevladala pakost. Zbog neporučene čaše pića, zbog seljakovog zavijanja, zbog tuge što se u nje-mu klupča kao zmija, zbog njene bespomoćnosti. I eto, upitao je pakosno:

— Kakvu to sreću još očekuješ?

— Bože, kako si grub — rekla je ožalošćeno. Sjetio se, pročitao je negdje stih:

198

Itna riječi Sto pontaiu od ujeda Ijute guje.

A ima riječi — pomislio je — gorih od ujeda guje. I po čudnoj logici ljudske nedosljednosti, tek što je ujeo drugog, zaželio je lijepu riječ koja liječi i spasava. Ne zna ni kako izgleda, čini mu se da je nikad nije čuo, vjerovatno je ne bi pre-poznao i kad bi je čuo, možda je ne bi ni čuo, jer uho nije naviknuto

na nju. A možda bi se i raz-bolio od te čudne riječi. Ako ne bi i umro.

I zašto on sam ne bi rekao tu riječ. Sigurno je i ona želi.

Šta da kaže? Nešto mježno, lijepo, toplo.. *

Teško je: u srcu je hladno, kao da u njemu vjetrovi duvaju.

— Draga — rekao je s naporom kao da se davi, ličilo je na režanje.

Ona se okrenula, iznenađena.

Treba izdržati, ne vjeruje mu.

— Draga, ponekad je čovjek nervozan, nepravedan, a znam da i ti očekuješ lijepu riječ...

Ne, nije to. Kao da se pravda za ono što je učinio i što će još učiniti.

— Volim te, draga.

Zaista mu se to učinilo istinito: voli je. Rekao je to iskreno.

Ali se žena gotovo uplašila:

— Šta .ti je? Je li ti zlo?

Uzalud, ne polazi za rukom ni njemu ni njoj.

199

— Ima li vina? — digao je ruke od traženja nježne riječi.

— Sve si popio sinoć.

Ustao je, da uđe u kuću, da se odvoji od nje.

— Ja ću još ostati — rekla je žena. I ona je sigurno mislila isto. Legao je na krevet obučen.

U posljednje vrijeme sve teže zaspi. To je od ružnih misli. Ili ružne misli dolaze s nesanicom.

Najgore mu je bilo kad se nekako odvajao od samog sebe i, kao da je neko drugi, kao da je hladni sudija, posmatrao sebe kako nije želio da se vidi. Kad je bio u sebi, cjelovit, kad se nije razdvajao, obično nije znao tačno ni ko je, ni kakav je, i samo u tom stanju jedinstva mogao je o sebi da misli utješno, čak s nekom nadom. I da o sebi misli s nekim neodređenim zadovoljstvom koje se graničilo s dopadanjem. A kad bi svi-jest napustila njegovo tijelo, ili nešto neobjašnji-vo i rasplinuto što je on, ili njegova ličnost, ili njegova misao o sebi, i ostajala da lebdi izvan i iznad njega, tada kao da se sav pretvarao u nat-murenost, u nešto što nije on sam, i ipak sudi sebi mrtvom, ili bivšem, ili onome što je možda živio, i uvijek ga žali i gleda s tugom i prijekorom, mašu-ći nepostojećom glavom. A mrtvi, odživjeli dio nje-ga osjeća se nelagodno, jadno, skrušeno, mada je mrtav, mada bi mu moglo biti svejedno. I začu-do, za njega bivšeg osjeća, i žali, taj odvojeni, ži-vi dio.

200

Jesi li nešto htio u životu? — pita ga taj od-vojeni sudija. Jesi, znam, ali šta je bilo s tim hti-jenjem? To zapravo i nije bilo nikakvo htijenje, već napon mladosti, snaga nade, suvišak energije, željenje koje se uvijek pruža na sutra. A to sutra nikad ne dolazi. Čak i kad se ponekad učini da je došlo, uskoro se vidi da je to varka. A znaš li zašto je tako? Zato što nikad nisi dozrio do pra-ve misli, nikad nisi pošteno ispitao sebe šta hoćeš i šta možeš, nikad se nisi odmaknuo od praznog mladalačkog željenja koje nema budućnosti. I sad si kao prazna, razlupana kanta. Jad.

A kad u mislima dođe do te provalije, crno mu je u duši, i mogao bi da počne zavijati, kao onaj seljak na brdu.

Ne, neće to. Večeras je cio, nerazdvojan, ni-kakav dio se ne odvaja da mu se ruga i da muči beznadem. I zašto baš beznade? Još nije star, ni-je potpuno, još ima snage u njemu, još ima nade, jer ima želja. I zašto da se predaje? Eto, i ona još čeka sreću, uporno baca karte da joj se otvori pasijans. Na što li je namijenila igru? Šta je za-željela da joj karte donesu? Ljubav, iznenadnu, neočekivanu, posljednju? Ne, to sigurno ne čeka, suviše je oronula. (Možda i ona o njemu tako mis-li, ali nema pravo, još je uspravan i lako se kreće.) Traži li blagostanje? Ni to. Ilako, odakle? Čak mu je ukinula novac za lutriju, i tako oduzela i sebi i njemu nadu svakog mjeseca da će ih stići sreća. Ili želi neku neobjašnjivu i neodredljivu sreću, ma

201

kakva da je. A onda mu je palo na um da možda i ne zna šta je sreća, i tako i ne zna šta da želi. A nešto želi, sigurno, ne bi toliko istrajavala i no-sila se s pakosnim duhom karata koji treba da joj donese nečiju naklonost. Ili da je nagovijesti. ?Ce uspijeva. izgleda. Noć prolazi, a ona neprestano baca karte, ne mireći se s izvjesnošću da ni slut-nje o sreći nema.

A zaista je lijepo kad je čovjeku sreća na-klonjena. Onom pjevaču, večeras, na primjer. Pje-va dobro, što jest — jest! Kakav glas, kakav glas, kakve visine, kakve obline, i kakav izgled: lijep, vi-sok, tanak,

sličan proljećnom snu. Izludio je publi-ku u tamo nekoj sali. Pljeskali su mu zahvalno kao da im je donio bescjen poklon, ustajali su sa sto-lica, nudili su mu cvijeće, čekali poljubac od njega kao najveću sreću.

Otvorio je tranzistor: začuo se mutan, nesi-guran glas koji je odmah prešao u ružno krkljanje.

— Nisi mi kupila bateriju? — viknuo je ženi.

— Zaboravila sam. Izvini.

Nije zaboravila, već neće pred prvi da troši ono malo novca na luksuz. Samo, neće da se objaš-njava s njim, ili neće da prekine pasijans: desiće se nesreća ako se karte ne otvore, panično želi da je predusretne. Pa dobro, neka joj bude (kao da joj prašta njen tvrdičluk, a u sebi zna da ne može biti drukčije), ali će poslije prvog kupiti bateriju za tranzistor, i lutriju, možda i sportsku prognozu, otići će u kafanu da popije čašu vina. Neće voditi

202

računa o štednji, neće misliti na svaki potrošeni dinar, biće rasipnik makar nekoliko dana. Poslije će biti kao i svakog mjeseca: živjeće pametno, osta-jući željan svega.

Obriši suze, draga,

cio je iivot pred nama...

tako je pjevao pjevač, napetih vratnih žila, iz sveg glasa, a publika je u zanosnu melodiju upadala s pljeskom oduševljenja. On, pjevač, sigurno ima tranzistor, skup, američki, a ne mali, japanski, sigurno ima i uvijek nove baterije, i možda i svoj vlastiti televizor. I može svaki dan da plati nekoi-ko čaša vina u kafani.

Zato što pjeva lijepo.

A nekad, u mladosti, i njegov glas je bio li-jep i snažan. Pjevao je i solo-partije u pjevačkom horu »Mladost«. Kako je veličanstveno zvučala nje-gova solo-partija:

V Mostaru tele poginulo.

Kao jek truba, kao odjek u klisuri, kao šum vodopada, kao široki vjetar, kao zanosni uzdah kad se gubi zdrav razum...

Zašto ne bi mogao i ovo? To je lakše nego ono nekad.

Obriši suze, draga,

cio je život pred nama..«

203

Eto, stoji na osvijetljenoj pozornici, čuje du-bok huj velikog orkestra, a njegov glas sve nadja-čava, kao zvek čekića na nakovnju, razbiće se pro-zorska stakla od njegove snage, a opet suze teku od njegove nježnosti.

Obriši suze, draga, cio je iivot pred nama.

Sala, u ludom oduševljenju, prolama dlanove, ljudi skaču na noge, ne vladaju sobom. A ona, draga, sjedi u prvom redu, i gleda ga. Milo mu je što je toliko oduševio publiku, zbog nje. Ali samo "J°J PJEva, samo nju vidi, kosa joj je zlatnoplava, i duga, do ramena, šušir bijel, širokog oboda. Luo-notar! Plače zbog njega, iz straha da će izgubiti njegovu ljubav. .

Obriši suze, draga, cio je život pred nama.

Probudio se iz zanosa, i sam u suzama.

Zena je još na verandi, slaba sijalica gori, mje-sečina je jača, zašto ne ugasi svjetld, ali svejedno, neka još ostane tamo, neka traži neku svoju smi-ješnu sreću, on je još pun nade, neka mu ne sme-ta. Ovo je njegova noć, veeras sve može.

Sad je astronaut. Navlaei skafander, televizij-ske kamere snimaju, smiješi se, siguran, hrabar, ulazi u svemirski brod, zatvaraju se vrata, ostaju samo njih trojica, kontrolišu instrumente, sve je u

204

najboljem redu, razgovaraju sa Zemljom, cio svi-jet ih sluša: Nemamo nikakvih problema. Sve se odvija po planu. Spavaju (to prolazi brzo, nije uzbudljivo). Prelazi u mjesečev modul, odvajaju se, on komanduje, primjećuje da suviše brzo jure prema Mjesecu, malo teško diše. Hoćeli se razbiti? Ali se smiješi, lice mu je mirno, njegova hrabrost je nepokolebljiva i u času smrti. Uspijeva, među-itim, da ispravi grešku, i modul se meko spušta na mjesečevu površinu. Izlazi, spušta se niz stepenice i, pred milionima gledalaca koji ga prate televizo-rima sa Zemlje, kaže jednostavno: Mali korak za čovjeka, velik za čovječanstvo. Zatim hoda po cr-noj mjesečevoj prašini, prvi od postanka svijeta, skakuće u bezvazдушnom prostoru, hoće da se sag-ne radi mjesečeva kamenja, ali ne mpže. Nešto se čudno

dešava, jedva miče nogama i rukama, u glavi mu je teško, mutno, hoće da vikne, ne može, glas ga izdaje, nekako dolazi do modula, jedva se penje uz stepenice, zatvara vrata, hoće da pokrene motore, da se vrati na Zemlju. Ne uspijeva, motori su mrtvi. Hoće da otvori vrata, osjeća gušenje u zatvorenom prostoru, vrata se više ne mogu otvoriti. Sve je manje vazduha, u glavi mu je sve teže, guši se, srce mu muklo udara, hoće da vikne, nema glasa, nema snage, ječi zbog mučnog osjeća-nja nemoći...

— Šta si to sanjao? — pita žena. — Upla-šio si me koliko ječiš.

Probudio se. Hvala bogu, na zemlji je.

205

— Sigurno ti je skočio pritisak — kaže žena.

— Boli me glava. Daj mi aldomet. Zabijeljela je zora. Noć prolazi.

— Jesu li ti se otvorile karte?

— Nisu.

— Jesi li zaista vjerovala u sreću?

— Nisam.

Neće da prizna koliko se nadala. A ne zna čak ni čemu.

Osjetio je iznenadnu žalost, zbog nje. I odjednom mu je bilo svijetlo u duši.

— Ja ne čekam sreću — rekao je smiješeći se.

— Zaista?

— Zaista. Imam je.

— U čemu je?

— U tebi. Imam tebe. To mi je dovoljno. Nježno je uhvatio njenu ruku, mršavu i krhku:

prelomio bi je kad bi malo jače pritisnuo.

Gledala je u njega zbunjeno.

Ali na njegovom licu se ne vidi podsmijeh. A ne može da primijeti da on to kaže iz sažaljenja. Prema njoj i prema sebi.

Iz sasušenih očiju potekle su joj suze.

A on je ipak osjetio radost.

Sutradan je ustao prilično kasno, dosta loman, i pokušao da živi kao i do sada. Svoje sinoćnje dobrote sjetio se s vedrim stidom. A sjetio se i sna koji ga je poremetio.

Doručkovao je sasvim slabo, uzeo vesla i po-šao prema moru.

206

Dok se spuštao niz strminu, osjedajući kako su vesla teška, učinilo mu se da ga neko prati. Kao da ga gleda iz prikrajka, iza kamena, iza dr-veta, iza grma kupine, i stalno se pomiče za njim, uvijek mu je za petama, za leđima, za vratom.

Umorio se i sjeo da se odmori.

Neko niu je iza leđa.

Okrenuo se: ne vidi nikoga, ali zna, tu je.

Ustao je s mukom, s mukom podigao vesla, s mukom se natjerao da kroči niz brdo.

Nevidljiva sjenka je neprestano išla za njim.

Jedva je odvezao petlju na konopu kojim je čamac bio privezan, jedva ubacio vesla, jedva uko-račio.

I sjenka je ušla u čamac.

— Ko si? — pita šapatom. Nema odgovora.

— Jesi li strah? Ili smrt?

Tišina. I neugodno prisustvo nečeg mučnog oko njega.

Odakle to? Nema nikakva razloga da osjeća strah. A suviše je rano da misli na smrt.

Neće da misli na smrt: ko zna kakve ga zam-ke čekaju na prelasku iz ove tamne izvjesnosti u potpunu neizvjesnost.

Mrtvim rukama se opro o vesla, kao da od nečega bježi.

Izgleda da će od sada morati da se navikne na sjenku iza sebe.

207

RAZGOVOR S PRIJATELJEM

Sjede na starčevoj njivi na brdu, starac govo-iri polako, zna vrijednost svakoj riječi i svakoj misli:

»Kako živim? Dobro. Zadovoljan sam što sam proživio vijek a nisam nikome naškodio. Ono što je

meni štete naneseo, davno sam zaboravio, gu-bitak je lakše podnijeti nego kajanje. Ne govorim to da bih te prevario, ili učinio ljepšom svoju sli-ku u tvome sjećanju, ništa više ne očekujem od ljudi i mirno razgovaram sa sobom i o sebi, laž je za život, a ne za smrt, a ja sam blizu smrti, iako sam još u životu.

Kuća mi je dole u selu, a njiva i vinograd ovde na brdu, pa svaki dan šijem između kuće i njive, imam tako razloga da svaki dan razdrmam zarđa-le kosti, i imam opravdanje što nešto radim. Sud-bina me je postavila na ovu stazu, za drugu ne

208

znam, i koraćaću po njoj dok u meni ima snage. Treba tako, to je moj zadatak i moja životna svr-ha. Ne pitam je li pravedna, moja je. Živim sam, i nije mi teško. Dva sina su mi otišla u svijet, je-dan je sudija u gradu, drugi direktor fabrike. Na što da se tužim? Što njih dvojica nisu ostali u se-lu? A šta bi njih dvojica radili ovdje? Da je sud-bina htjela, njihova životna staza bi bila ovdje, ali eto, njihova putanja je na drugom mjestu, i mekša je i ravnija nego moja. A opet, da požalim što nisam s njima u gradu, a zvali su me i zovu me, to neću, jer svoj život ne bih mogao da zamislim bez ovog tvrdog puta od kuće do njive.

Ovdje sam postao, ovdje ću nestati. Ovdje sam ugledao nebeski beskraj i pučinu na kojoj mi se oko odmara, i ovo ne bih zamijenio ni za jedan kraj na svijetu. Ljepših možda ima, dražih nigdje. Ovaj kraj, to sam ja, to je moj život i moja lju-bav, to je moja kolijevka i moja grobnica, moj početak i moj svršetak. Znam svaki prevoj, svaki ugib, svako uzvišenje na ovom vidokrugu, znam svaki miris što se javi od proljeća do zimske bure. Znam svaki preliv svjetla, od ružičastih jutara do crvenih sunčevih zalazaka, od pamučnih oblacića do tmastih oblčina što najavljuju nevrjeme. A sve je to moje, kao moje vlastito tijelo, i još više i još važnije, jer je to nešto vječno što me je pri-hvatilo, privezalo, obilježilo, sebe sa mnom, mene sobom. Zato ne mogu reći: volim svoj zavičaj. Kao što ne mogu reći: volim svoje tijelo. Mnogo je tač-

209

nije ako kažem: živim s njim, bez njega moj život ne postoji.

Zena mi je ranije otišla na onaj svijet. Žao ml je što nije poživjela duže, bilo nam je lijepo u životu, nismo se svađali, nismo smetali jedno dru-gome, bilo nam je drago i da se vidimo i da ću-timo i da porazgovaramo. Ali, eto, njena je staza bila kraća. Takav je život, sve odlazi, ništa se ne vraća, i ne vrijedi plakati zbog toga. Sam se budim 'U rano jutro, sam liježem u prvi mrak, sam sam po cio dan, osim kad naiđu ljudi spremni na raz-govor, tako kao ti. Volim da porazgovaram, od razgovora sve postane svjetlije i svježije, kao da se prozori na kući otvore. O čemu volim da govo-rim? O svemu što ljudi i mene zanima. O životu, o prirodi, o radu, o smrti (i o smrti, zašto ne, smrt je važna koliko i život), zaista o svemu, jer teško da ima stvari o kojoj čovjek nikad nije po-mislio. Nisam naročito pametan, niti mislim da je to važno, važnije je da je čovjek pravedan i da se ne truje ružnim mislima. Mučno bi bilo živjeti obeshrabren, treba vidjeti i onu stranu koja nije protiv čovjeka.

Sve radim sam, čistim kuću, volim da je oko mene red, spremam sebi hranu, kad radi, čovjek inora i da jede, perem rublje, volim da je sve na meni čisto, okopavam, prskam i obrezujem lozu, sve na vrijeme, s radošću u srcu što sam u stanju da ito radim. Ne gundam i ne žalim se (ne znam zašto bih), a ljudi se čude i kao da im je krivo

210

što sam ja miran i veseo. A ja se njima čudim što gube vrijeme na nerazumnosti, bolje bi bilo da žive. Ali im to ne kažem, ljudi ne vole kad im se govori istina. I žalim ih što se opterećuju nevolja-ma bez kojih bi mogli da budu. Dosta nam je ne-volja bez kojih se ne može.

Ali, kad ne bude ljudi ni razgovora s njima, i kad se umorim od rada, sjednem u hlad, obično pod ovu maslinu, i posmatram stopu zemlje što mi je sudbina odredila da je obrađujem, i plavu pučinu pred sobom što se uvijek otvara mome po-gledu, i svileno nebo nad glavom što ga od djetinj-stva gledam da vidim kakvo će vrijeme biti, i da mi bude široko u duši.

Uskoro, znam, mene neće biti, uskratiće mi se slast da gledam nebo i pučinu, tama će biti svuda oko mene, kao što je sada svjetlo. Ko li će roviti ovu stopu zemlje što se zove mojom? Pa mislim kako je to zaista nevažno, ja ću umrijeti, a zemlja će ostati, vječna, i nije mi žao što ću otići, to je zakon, i čovjek može samo željeti da se njegovo izvršenje odgodi a nikako da se ne do> godi, jer je ludo očekivati ono što je nemoguće. Ludo je i žaliti za tim.

Godinama, otkako sam sam, utjeha mi je bio moj magarac, uvijek smo bili zajedno, s njim sam išao od

kuće, s njim se vraćao s njive, s njim se razgovarao kao s čovjekom, kao s prijateljem, jer smo to zaista bili. »Kako si proveo noć?« pitao sam svog nerazdvojnog druga ujutru kad sam izla-

211

zio iz kuće. »Ja opet nisam mogao da spavam«, žalio sam mu se.

I zaista, ni cio sat ne bih zaspao ucijelo, a oči bi mi se otvorile kao da se nikad neće sklopiti. Nije mi krivo: ako tijelo neće da spava, znači da mu nije potrebno. Pa dobro, bdij onda! Nisam zabrinut zbog toga: nisam bolestan, osjećam to; star sam, a to nije bolest, samo tijelo vene, a to nije moja briga. Ne muči me nesanica što sebi nešto prigovaram, nikakvo zlo nisam učinio niko-ime, a dobra sam učinio koliko sam mogao, ali to nije za pričanje, pričati o učinjenom dobru, znači isprljati ga. I tako, miran, jer nisam kriv, niti imam razloga za brigu, trudim se da nekako pro-vedem vrijeme između ponoći i zore, prazno, glu-ho, bezljudno, naseljeno samo ljudskim strahom i čudnim sjenkama koje se pretvaraju u duhove. I znaš li šta tada radim, dok svi u selu spavaju? Razgovaram s dalekim ljudima. Okrećem dugme na svome starom radiju, svijetli se skala zelenka-stim svjetlom, žmirka magično oko kao da se jav-lja živ stvor, tražim daleke stanice, javljaju se zna-ci kao da neko nekome telegrafiše, čuju se riječi nepoznatih jezika, javi se i muzika. Svijet ne spa-va, svijet nikad sav ne spava, čini mi se da nisam sam.

Čujem kako polako tapa po dvorištu moj stari magarac, šuška i diše, i zbog njega nisam sam. Voli kad mu se javim i kad ga počešem po leđima, pa hoda oko kuće, podsjeća me na sebe, zna da

212

ne spavam. I tako, ostavim radio i daleke ljudske glasove, i izlazim u noć, tovar mi prilazi i njuška mi koljena, gubicom dodiruje ruke. »Je li ti do-sadila noć?« pitam ga. »Ili te, možda, strah od tame?« A on me gura glavom kao da hoće da kaže: »Nije me strah od noći, već sam te poželio.«

Tako popričamo, dodirnemo se, i ja se vratim postelji ili dalekim glasovima, obradovan što svug-dje ima ljudi.

Ali, i on je za mene bio kao čovjek. Zalio sam što ne zna da govori, pa smo se sporazumijevali pogledima, ćutanjem, dodirima. Nisam ga vodio na povocu, išao je za mnom kao pas, kao prijatelj, i sam star da bi činio nestašluke. Ako bi i zaostao, radi struka trave u jarku, krenuo bi za mnom čim bi je otrgnuo. Nije žurio, jer više nije bio ni za kakvu žurbu, a možda mu je i životno iskustvo go-vorilo da nema kud da žuri, išao brzo ili sporo, stići ćeš prerano.

Nalazio sam sve više sličnosti između sebe i njega, kretali smo sve sporije, odvojeni smo od svoga poroda, zajedno noću bdijemo, a danju ću-timo, ne pridružujemo se više društvu, on svome, ja svome, uradili smo sve što je trebalo uraditi, i sad nam je ostalo samo da čekamo.

Nisam više tovario teret na njegova siva, po-sijedjela leđa, jedva ako bih kadgod stavio zavež-ljaj tankog granja, za potpalu, pa i tad sam mu objašnjavao da se ne plaši, to i nije nikakva te-žina, samo izgleda veliko tako našušureno.

213

I dok je magarac bezvoljno pasao travu ili mirovao u hladu masline braneći se od muha, ja sam polako radio poslove na koje sam naviknuo, i sve, loze, povrće, voće, bilo je uredno, podrezano, okopano, kao da su mi ruke pune snage. Zapustio sam, istina, rastinje koje traži da se zaliva i da se oko njega suviše skače, a više sam se vezao za ono bilje koje je i bez mene zadovoljno suncem i ro-som. Radim i odmaram se, samo što se sad više odmaram nego što radim, i ponekad objašnjavam magarcu: ne može se više kao nekada.

I govorio sam mu: što si se snuždio? Zar zato što više ležiš nego što stojiš na nogama i lijeno čupkaš travu oko sebe? Zar zato što ćeš skoro umrijet? Pa šta si ti mislio, da ćeš živjeti duže nego svi ostali? Jesi li ikada čuo da je preživio neko iz tvoga i moga roda? Nisi, niti ćeš čuti. Pa ako nije niko, zašto bismo nas dvojica? Ne znam hoćeš li mi vjerovati, ali ako bi mi neko ponudio da živim vječno, ne bih pristao. Prvo, umorio sam se i od ovoga što sam do sada živio, a kako bih se tek umorio kad bih znao da neću nikad umri-jeti? Neka me bog sačuva te strahote! Neka sve ide svojim redom, i život i smrt, život bez zla, smrt bez muke. A smrt nije strašna, vidio sam tolike ljude kad umiru, samo čvršće zaspe i ne bude se. Straša'n je strah od smrti, ali kad vidiš šta je to, kad digneš ruke od želje da budeš bog i zadovo-ljiš se da budeš smrtni čovjek, sve dođe na svoje

214

mjesto, i mirno je čekaš, kao i san, i nije ti žao što se sutra nećeš probuditi...

Kad je počeo sve više da malaksava, kad sam vidio kako mu je teško da ide za mnom od kuće do njive

i od njive do kuće, i kako bezvoljno leži kad ja polazim, bez želje da se dignu, bez želje da me slijedi, vidim, došlo je vrijeme da se rastane-mo. I spremim se, ukrcam na ostrvo svoga prijatelja i prevezem ga na obližnje ostrvce, kuda odvodimo magarce pred smrt. Takav je kod nas običaj. Ostavio sam ga među desetak starih životinja, izgledalo je kao da su se starci sakupili u nekom dvorištu da se o nečem važnom dogovore. Nije ih ni pogledao, samo mi je pomirisao ruku kao da se oprašta, i ostao među dva kamena, obješene glave.

»Običi ću te koji put«, rekao sam mu misleći: ako ne umreš, i želio mu da što duže preživi ovu osudu, kao što je preživio komšijin tovar, pune dvije godine, živeći od oskudne trave i vode s plitkog izvora. Veslajući od ostrvca, uzalud sam gledao, nismo mogli da vidimo jedan drugoga. Bilo mi je zbog nečeg teško, mislio sam da se vratim, ponovo ga natovarim na čamac, i vratim kući. Ali čemu? Prekršili bismo običaj, a opet bi sve bilo isto. To iz mene govori žalost, a ne razbor. Neka bude kako sav svijet čini.

Dolazio sam svaki dan, donio bih komad hljeba ili kocku šećera, i on je mlitavo uzimao mlita-

215

vim gubicama. »Kako iti je s drugovima?« pitao bih ga, a on bi se bez snage češao njuškom o moje rame.

Kad sam ga našao mrtva, zakopao sam ga. Ostali magarci su me ravnodušno gledali krupnim očima.

»Sad čekam na svoj red.«

216

JUTRO POBJEDE

Kiša je padala cijelu noć, pljuskovito, s pakos-nom upomošću, udarala je vodenim kuglicama o krov i prozorska stakla, tekla olucima, klokoćući. Crveni potoci su jurili stranama, ostaće samo ispran kostur bijelih kamenih žljebova.

— Odnijeće ostrvo u more. — Neće, dragi.

— Odnijeće ostrvo u more.

— Da ti izmjerim vatru?

— Nemam vatru. Ugasila bi je kiša.

— Kiša ne gasi ovu vatru.

— Mjesecima pada. — Od sinoć, dragi.

— Godinama. Neće više ni prestati.

— Prestaće uskoro.

217

— Nešto se desilo, ne može više prestati. Nešto se strašno desilo. Neki poremećaj u prirodi, jednom to mara da bude.

— Uvijek se dešavaju poremećaji, to je prirodno.

— Poremećaj nije prirodan.

— Oče naš koji jesi na nebu.

— Možda već nosi kuću.

— Sveto je ime tvoje.

— Možda smo već na talasima. Osjećaš li kako se Ijuljamo?

— Zdravo, Marija.

— Odnijeće nas iz luke na pučinu.

— Milosti puna.

— Nikud nas neće odnijeti. Potopiće nas ovdje,

— Smiri se.

— Noć je umrla, čuješ li? Više neće biti dana.

— Biće, dragi.

— Zemlja je prokvašena, voda će procuriti na drugu stranu.

— Oprosti nam, Gospodine.

— Zašto su nas zadržali ovdje? Šta tražimo? Šta čekamo? Zar sam izbjegao tolike kiše po svijetu da me ova ovdje uguši?

— Strah me je, dragi. Ne govori tako.

U mračnoj sobi čulo se njegovo šumno ubrzano disanje, kao da je mijeh pluća probušen. Hvatao ga je san ili omaglica. Celo mu je vrelo pod nje-nom hrapavom rukom. Bojala se njegovog bolesnog sna,

kao i njegovih bolesnih riječi.

218

Između tame njene sobe i tame ostalog svijeta noć je bez prestanka tkala gustu kišnu zavjesu. Drhtala je u spavaćici što je na njoj visila kao stara naborana koža.

Zora je odnekle donijela vedrinu. Ujutro je sunce zasjalo kroz mrke gomile oblaka: mlada vre-la vatra na plavoj pppadini s crnim rubovima.

Kad se probudio, odmah je znao da ne pada kiša. Vlažna tišina je ležala nad ostrvom. Samo su se negdje pod zemljom čula tiha strujanja, nevidljiva točenja kroz nevidljive kamene žile. Mirisalo je opranom svježinom kamena i crvene zernljane prašine zamiješene u blato. More je udaralo smi-renom snagom, bez žestine. To se javljalo proljeće — varka svake godine, nada što traje kratko, vrijeme pupanja želja, utjeha za klonuća u ostalim danima. Uvijek se ponavlja, i čovjek uvijek povjeruje. Prvo što je vidio kroz prozor, prema suncu u eskorti oblaka, bio je džbun crvenog cvijeta, po-žar zapaljen zorom, neugašen kišom.

Bujna vatra iz mokre zemlje, cvjetna radost neometena olujom.

Juče ga nije bilo, nod ga je rodila.

Noćas ga nije bilo, vlažna zora ga je rasplam-sala.

Ovo je jutro njegove pobjede. Ovo je jutro pobjede.

219

Kiša nas nije potopila, samo je ostrvo, za hi-ljade tona teže, potonulo malo u more, sunce će ga polako izvlačiti sjajnim sajlama svojih zraka. Vještiji mrak nas nije pojeo ni izludio, raskrilili su se teški kapci na duši, svaki kutak je osunčan.

Ovo je jutro nade.

Zašto sam mislio da su putovi moje sudbine završeni? Ništa nije konačno dok u nama ima sna-ge za traženje. Ništa nije svršeno do samog svr-šetka.

Dan,

sunce,

miris zemlje,

crven džbun,

radost života!

Jednom je samo ovakav trenutak u ljudskom vijeku, jednom ovalika snaga u ljudskom tijelu. Treba je iskoristiti. Poslije opet imože doći noć, i tama, i nevjerovanje.

Brzo!

Zbaci iskrpljenu pidžamu sa crvenim prugama, nije za ovakav veliki put! Zavitlaj papuče u naj-dalji ugao sobe, neka ostanu onome ko se pomirio! Navuci čistu košulju, obuci tamno odijelo, sjajno je na koljenima, preći ću ga vlažnom krpom! I ne boj se omaglice, to je od uzbuđanja. To je od sreće.

Ali šta se to odjednom desilo?

Gdje si, vrelo sunce? Gdje si, crveni cvijete? Gdje si, pobjedniče? Bili ste, vidio sam vas, slika

220

vaša je u meni, još svježa, i radost još topla. Je li već noć, zar odmah poslije jutra? Dosad je pod-ne bivalo između njih, i dugi dan.

A, dobro je, opet ste se pojavili, uplašili ste me tom šalom, nestašni ste jutros.

Sad samo treba da se izvučem neopažen.

Ušla je žena sa šoljom čaja na tacni.

Na nju je zaboravio. Dosad nije postojala. Ni odsad.

— Zašto si ustao?

— Imam važna posla.

— Bolestan si, još si u vatri.

— Moram da idem.

— Kuda?

— Ništa neću naći ako danas ne krenem.

— Šta ćeš naći?

— Sve ću naći.

— Zar nisi već sve našao?

— Ništa nisam našao. Sigurno nisam dobro otvarao oči, nisam pažljivo gledao. Treba još da tražim,

